Bevolkingsafname in Nederland

De gemeentelijke bevolkingsdynamiek in beeld

Auteurs
Peter Louter (Bureau Louter)
Pim van Eikeren (Bureau Louter)
m.m.v. Yap Hong Seng (Bureau PAU)

Mei 2009

Opdrachtgever
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directie Openbaar Bestuur en Democratie
Directie Kennisontwikkeling voor Openbaar Bestuur en Veiligheid

Bureau Louter
Rotterdamseweg 183c
2629 HD Delft
Telefoon 015-2682556
peter@bureaulouter.nl
www.bureaulouter.nl

Uitgave
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Directie Openbaar Bestuur en Democratie
Directie Kennisontwikkeling voor Bestuur en Veiligheid
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
www.minbzk.nl

Productiebegeleiding
Directie Communicatie en Informatie
Grafische en Multimediale Diensten

Ontwerp
Grafisch buro van Erkelens, Den Haag

Auteurs
Peter Louter (Bureau Louter)
Pim van Eikeren (Bureau Louter)
m.m.v. Yap Hong Seng (Bureau PAU)

Zetwerk
Formzet, Rijswijk

Foto omslag
Photoze, Leiden

Druk
Koninklijke Broese en Peereboom, Breda

© September 2009
44967/3332-GMD60

Foto omslag gemaakt van het werk van Gerd Arntz.
Gerd Arntz (1900-1988) is een geëngageerd kunstenaar. Zijn vrije werk laat een sterk vereenvoudigde beeldtaal zien in zwart-wit. Wanneer Arntz in contact komt met de Weense socioloog-econoom Otto Neurath (1882-1945) wordt hij uitgenodigd om in Wenen symbolen en figuren te ontwerpen om de statistieken die Neurath maakt te illustreren. Zo ontstaat de moderne beeldstatistiek, een manier om ingewikkelde sociale en economische feiten op een uniforme manier te verbeelden. Arntz richt een databank op en maakt daarvoor meer dan 4000 symbolen.
Wanneer Arntz en Neurath hun werk vanwege het opkomende fascisme in Oostenrijk niet meer kunnen uitvoeren, zetten zij hun werk voort in Nederland, in Den Haag, en krijgt hun werk een internationale naam: ISOTYPE (International System of Typographic Picture Education).
Talloze publicaties worden geïllustreerd met hun symbolen en figuren, waaronder de jaarboeken van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Gebruikte publicaties voor beeldaanvraag:

'Bont cijferbeeld van Nederland', P. van Duyvendijk en de Nederlandse Stichting van Statistiek, 1943

'Social Security The Story of British Social Progress and the Beveridge Plan', Sir Roanld Davison visualized by ISOTYPE, 1943

Beide publicaties behoren tot de collectie van het Gemeentemuseum Den Haag

Woord vooraf

Er is de laatste tijd veel geschreven en gesproken over bevolkingskrimp. Die aandacht is positief want daarmee is de eerste noodzakelijke stap gezet die het mogelijk maakt de demografische veranderingen met passende maatregelen op te vangen.
Wat zich nu in Parkstad Limburg, Oost Groningen en Zeeuws-Vlaanderen afspeelt zal later ook in andere regio's gaan spelen. Het is dus van groot belang niet alleen van hun ervaringen te leren maar ook om beleid te baseren op scherpe analyses en realistische beleidsverwachtingen.
De bevolkingsafname in bepaalde gebieden is geen tsunami. Het is niet onverwachts en het is niet verwoestend. Krimp kan bijvoorbeeld ook leiden tot een betere verdeling van de welvaart, meer ruimte, beter huisvesting en een schoner milieu.

Bureau Louter heeft, in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, onderzoek uitgevoerd om inzicht te krijgen in de feiten over bevolkingsdynamiek en in de oorzaken achter gemeentelijke verschillen. Er is getracht een typologie op te stellen van gemeenten naar hun bevolkingsdynamiek.
In het rapport wordt kennis van demografische ontwikkelingen gekoppeld aan kennis over ruimtelijk-economische ontwikkelingen en ontwikkelingen op de regionale arbeidsmarkt. Want juist de economie en de arbeidsmarkt oefenen, naast ontgroening en vergrijzing, een belangrijke invloed uit op regionale verschillen in bevolkingsontwikkeling.

Bevolkingsafname vindt zijn oorzaak, volgens het rapport vooral in de migratie van een specifieke groep. Met name de inwonergroep van 18-25 jaar migreert.
Uitgaande van een driedeling van Nederland in Randstad, tussengebieden en buitengebieden, migreert een deel van deze groep om studieredenen naar HBO en universiteiten vooral in de Randstad en de tussengebieden. Voor een deel migreert deze groep om werkredenen, als de afstand tussen wonen en werken te groot wordt voor pendel. Verder migreert een deel van deze groep omdat er in de oorspronkelijke woongemeente onvoldoende woningen zijn voor starters.

De publicatie laat bovendien zien dat de bevolking van Nederland nog steeds langzaam groeit, maar dat er tegelijk een bevolkingsafname met een specifiek regionaal of gemeentelijk karakter is. Tussen en binnen regio's bestaan grote verschillen in bevolkingsdynamiek. De regionale context moet daarom steeds in ogenschouw worden genomen.

De publicatie beschrijft situaties die niet zonder meer zijn door te trekken naar de toekomst.
De "eerste" verklaringen van verschillen in regionale ontwikkelingen hebben een zekere prognose-kracht voor de nabije toekomst. Daar staan vormen van rijksbeleid tegenover die op langere termijn de gevolgen van bevolkingsdaling kunnen versterken of verzwakken.
Het rapport is het eerste rapport dat een uitgebreid inzicht biedt in de verschillende regionale bevolkingsontwikkelingen en zal ons kunnen helpen te anticiperen op bevolkingsdaling. In het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling, dat ik samen met de minister van WWI coördineer, wordt op dit vlak al een eerste stap gezet.

De staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,

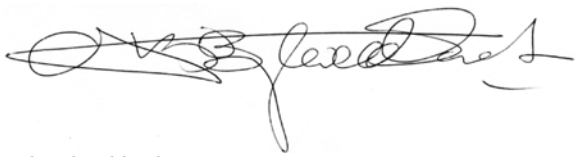

Ank Bijleveld-Schouten

Kern van het onderzoek en leeswijzer

In dit rapport zijn facts and figures over de bevolkingsdynamiek in Nederlandse gemeente op een rijtje gezet. Hoewel hier mogelijk conclusies voor het beleid uit afgeleid kunnen worden, was het formuleren van beleidsconclusies niet het doel van dit onderzoek. Ook worden in het onderzoek geen prognoses gepresenteerd. Wel wordt een zeer breed palet aan demografische ontwikkelingen inzichtelijk gemaakt, via kaarten en figuren. Daarbij wordt niet alleen op de huidige situatie ingegaan, maar wordt ook teruggekeken. Daarmee worden ontwikkelingen in historisch perspectief geplaatst.

Een belangrijk motto in dit rapport is: 'De ene gemeente met een bevolkingsafname is de andere niet'. In sommige gemeenten is sprake van een afname van het aantal inwoners omdat er geen ruimte is voor woningbouw (er kunnen geen woningen worden gebouwd) of omdat restrictief ruimtelijk beleid wordt gevoerd (er mogen geen woningen worden gebouwd). Vaak bevinden deze gemeenten zich binnen een regio waarin wel degelijk sprake is van een toename van het aantal inwoners. Met die regionale context wordt in dit rapport op verschillende plaatsen rekening gehouden. Ook is in gemeenten met een bevolkingsafname de regionaal-economische situatie soms gunstig. Aan dergelijke 'achtergrondfactoren' (naast economie bijvoorbeeld arbeidsmarkt en de onderwijsfunctie van een gemeente) wordt in dit rapport aandacht besteed.

In andere gemeenten is sprake van een afname van het aantal inwoners omdat zij om verschillende redenen niet aantrekkelijk genoeg zijn om inwoners te behouden of aan te trekken. De hiervoor genoemde achtergrondfactoren zijn daarbij sturend.

Binnen de groep van gemeenten met een bevolkingsafname bestaat er dus een belangrijk verschil tussen gemeenten die hebben te maken met een gebrek aan *belangstelling* om er te wonen en gemeenten met een gebrek aan *mogelijkheden* om er te wonen. Om die reden zijn ook enkele typologieën opgesteld om gemeenten in te delen naar hun bevolkingsdynamiek. Deze indelingen moeten niet gezien worden als 'de absolute waarheid'. Zij dienen vooral als aanzet tot discussie bij het denken over de problematiek van bevolkingsafname in gemeenten. Ook kunnen zij voor individuele gemeenten dienen als 'referentiekader': welke gemeenten lijken op onze gemeente wat betreft de demografische ontwikkeling? Of: wat zijn de kenmerken van gemeenten die zich al in een verder gevorderd stadium in de demografische ontwikkeling bevinden en welke lessen kunnen worden geleerd uit hun ervaringen?

In dit rapport staan achtereenvolgens:
- De samenvatting en evaluatie van het onderzoek.
- Ank Bijleveld Hoofdstuk 1 met de probleemstelling en wat eerste korte analyses.
- Hoofdstuk 2, waarin nationale en regionale demografische ontwikkelingen in historisch perspectief worden geplaatst.
- Hoofdstuk 3, waarin de bevolkingsdynamiek wordt uitgesplitst naar 'componenten' (geboorte en sterfte, binnenlandse migratie, buitenlandse migratie).
- Hoofdstuk 4, waarin vier typologieën worden opgesteld met als centraal thema de bevolkingsdynamiek in gemeenten. De typologieën verschillen onderling naar complexiteit en naar de aspecten die in beschouwing worden genomen. Soms wordt puur uitgegaan van demografische ontwikkelingen, soms spelen ook 'achtergrondfactoren' (economie, arbeidsmarkt en de onderwijsfunctie) een rol.

Samenvatting en evaluatie

1 Kader van het onderzoek: de regionale bevolkingsdynamiek

Er bestaat momenteel veel belangstelling voor bevolkingsdynamiek op lokaal niveau. Dat is ingegeven door de waarneming dat in veel gemeenten het aantal inwoners afneemt of mogelijk gaan afnemen. Ook het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wenst nader inzicht te krijgen in de feiten over bevolkingsdynamiek, in de oorzaken achter gemeentelijke verschillen in bevolkingsdynamiek en in de effecten van de ontwikkeling van het aantal inwoners op, onder andere, de woningmarkt, de arbeidsmarkt en het voorzieningenpeil. Op een deel van die thema's wordt in dit onderzoek ingegaan. In overleg met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties is in eerste instantie gekozen voor het verkrijgen van dieper inzicht in gemeentelijke verschillen in bevolkingsdynamiek en (in kwalitatieve en interpretatieve zin) de oorzaken achter die verschillen.
In het bijzonder gaat daarbij de aandacht uit naar verschillen tussen typen gemeenten met een afname van de bevolking. Een uitgangspunt is dat ook de regionale context waarbinnen de bevolkingsdynamiek van individuele gemeenten plaatsvindt van belang is.

Vaak wordt gesproken van bevolkings*krimp*. In dit rapport wordt echter bij voorkeur gesproken van een bevolkings*afname*. Krimp roept negatieve associaties op, waarbij er impliciet van wordt uitgegaan dat ook de economie, de welvaart en de ontwikkeling van woningen en bedrijfsonroerend goed zullen 'krimpen'. Dat behoeft echter niet het geval te zijn. Ook bij een bevolkingsafname kan nog steeds het aantal huishoudens toenemen. Het aantal woningen zal dan toenemen, waarbij wel de samenstelling van de woningvoorraad aandacht vraagt. Sloop van bepaalde typen woningen kan dan samengaan met nieuwbouw van andere typen woningen. En de economie kan wel degelijk groeien. Ten eerste kan ook bij een afname van de 'potentiële beroepsbevolking' (het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar) de omvang van de beroepsbevolking toenemen doordat de participatie op de arbeidsmarkt (het percentage van de potentiële arbeidsmarkt dat werkt of actief zoekt naar werk) stijgt. Ten tweede kan door een toename van de arbeidsproductiviteit (de toegevoegde waarde per werknemer) de productie van bedrijven en instellingen toenemen, zelfs bij een afname van het aantal werknemers. Een afnemend aantal inwoners kan ook samengaan met een toename van kantoorruimte en uitgegeven bedrijventerreinen, zelfs indien ook de werkgelegenheid afneemt. Bij kantoorruimte zou het aandeel van kantoorwerkgelegenheid in de totale werkgelegenheid sterk kunnen toenemen. En wat bedrijventerreinen betreft kan de gevraagde hoeveelheid bedrijfsruimte per werknemer toenemen, waardoor zelfs bij een afname van de werkgelegenheid toch de vraag naar bedrijventerreinen stijgt.

Doelstelling van het onderzoek

De voornaamste doelstelling voor dit rapport is het opstellen van een typologie van gemeenten naar hun bevolkingsdynamiek, niet alleen van gemeenten met een afname van de bevolking, maar van alle gemeenten (dus ook gemeenten met een toename van het aantal inwoners). Daarbij gaat de aandacht onder andere uit naar het onderscheid in 'componenten' van de demografische ontwikkeling (binnenlandse en buitenlandse migratie en natuurlijke groei).

In deze samenvatting en evaluatie worden de belangrijkste en/of opvallendste bevindingen gepresenteerd. Het gaat daarbij om de grote lijnen. Voor details wordt verwezen naar de vele illustraties in de hoofdtekst van dit rapport en de bijbehorende interpretaties.

2 Nationale en regionale bevolkingsdynamiek in historisch perspectief

Gemiddelde huishoudensgrootte gaat minder sterk afnemen

Al gedurende langere tijd neemt de jaarlijkse procentuele groei van het aantal inwoners in Nederland af. De verwachting is dat de groei in de komende jaren verder zal afnemen en uiteindelijk zal omslaan in een

afname van het aantal inwoners. Dat zal er toe leiden dat steeds meer gemeenten met een afname van het aantal inwoners te maken gaan krijgen. Het aantal huishoudens en woningen groeit sterker dan het aantal inwoners. Dat is het gevolg van een afname van de gemiddelde huishoudensgrootte. Die afname tendeert overigens lager te worden. Daardoor wordt het verschil tussen de ontwikkeling van het aantal inwoners en het aantal huishoudens/woningen kleiner. Een afname van de bevolking zal dus eerder gaan resulteren in een afname van het aantal huishoudens.

Stabiele trends in geboorte en sterfte; grote schommelingen in internationale migratie

Nationaal wordt de ontwikkeling van het aantal inwoners bepaald door het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijke groei) en het saldo van immigratie en emigratie (internationale migratie). In de jaren zestig en zeventig heeft een sterke afname van het aantal geboortes plaatsgevonden. Die afname zal verder doorzetten, zij het in een langzaam tempo. Het sterftecijfer zal toenemen als gevolg van de sterke vergrijzing van de bevolking. Het gevolg is een langzame, maar gestage afname van de natuurlijke groei. Deze trend is vrij stabiel. Minder stabiel is de internationale migratie. De schommelingen in internationale migratie zijn groter dan de schommelingen in natuurlijke groei. *Economische ontwikkelingen en beleid (bijvoorbeeld ten aanzien van asielzoekers) hebben een sterke invloed op de internationale migratie.* Zo was het internationaal migratiesaldo in 2008 (met uitzondering van de laatste maanden een economisch goed jaar) hoger dan gemiddeld over de laatste vijf jaar.

Bandbreedtes bij nationale bevolkingsprognoses?

Bij nationale bevolkingsprognoses wordt veelal niet met bandbreedtes gewerkt. Dat zou echter wel zijn aan te bevelen in discussies rond 'bevolkingskrimp'. Een hogere nationale bevolkingsgroei als gevolg van een hoog internationaal migratiesaldo zal namelijk tot gevolg hebben dat het aantal gemeenten met een bevolkingsafname aanzienlijk kleiner zal zijn dan bij een lage nationale bevolkingsgroei.

Sterke migratiedynamiek in de leeftijdsklasse 18-35 jaar

Tenslotte bleek uit de analyse van de nationale bevolkingsdynamiek zeer duidelijk dat er tussen leeftijdsklassen grote verschillen in het aantal verhuizingen bestaan. Vooral in de leeftijdscategorie van 18 tot 35 jaar is sprake van relatief zeer veel verhuizingen. Dat heeft overigens geen invloed op het totaal aantal inwoners.

Bevolkingsafname in gemeenten niet nieuw

Afname van het aantal inwoners in een gemeente is beslist geen nieuw fenomeen. Ook in het verleden is veelvuldig sprake geweest van afname van de bevolking, bijvoorbeeld in nationaal perifeer gelegen gebieden, maar ook al in een vroeg stadium (jaren zestig) in grote steden en later in diverse middelgrote steden. Dat was niet altijd alleen het gevolg van verhuizingen. Zelfs in de jaren zeventig was er in diverse gemeenten al sprake van een negatieve natuurlijke groei, zoals in 'luxe suburbs', in grote steden en in een klein aantal gemeenten in periferie. De afname van het aantal inwoners in steden was destijds vooral het gevolg van de zeer sterke afname van de gemiddelde huishoudensgrootte. De groei van het aantal woningen bleef daarbij achter. Met name huishoudens in de gezinsvormende fase migreerden massaal naar de suburbs.

Laatste jaren vooral bevolkingsafname in kleine gemeenten

De laatste jaren is het aantal inwoners in veel gemeenten afgenomen. Het gaat daarbij overigens vooral om kleine gemeenten. In steden neemt de bevolking veelal niet af. Een historische analyse leert dat de gemeentelijke verschillen in bevolkingsgroei sinds het begin van de jaren zeventig sterk zijn afgenomen. Dat er geleidelijk aan meer gemeenten met een bevolkingsafname hebben te kampen, is dus het gevolg van een gestaag lager wordende algemene (nationale) bevolkingsgroei, niet doordat de gemeentelijke verschillen groter worden. Het tegendeel is eerder waar. Uit de historische analyse blijkt ook dat, bij een uitsplitsing van de bevolkingsgroei in de componenten natuurlijke groei, binnenlandse migratie en internationale migratie, de binnenlandse migratie de belangrijkste bron is van gemeentelijke verschillen in bevolkingsgroei (en niet natuurlijke groei en internationale migratie).

Van ruimtelijke deconcentratie naar ruimtelijke concentratie van bevolking

Historische analyses laten ook zien dat er voor bepaalde gemeenten en regio's sprake is van schommelingen in de tijd van de bevolkingsontwikkeling. Zo is de ontwikkeling van het aantal inwoners in stedelijke gebieden de laatste jaren bijvoorbeeld aanzienlijk hoger dan enige decennia geleden.

Opvallend is ook dat er het laatste decennium sprake is van een trend richting ruimtelijke concentratie: de bevolkingsgroei neemt de laatste jaren gemiddeld iets sterker toe naarmate een gemeente groter is. Hoewel dit verband niet heel sterk is, staat het toch in schril contrast tot de zeer sterke ruimtelijke deconcentratie-trend in de periode 1955-1980 (gemiddeld sterkere groei naarmate een gemeente kleiner is). De laatste jaren is er nauwelijks sprake van suburbanisatie (minder groei in de kernsteden van stadsgewesten dan in hun suburbs). Dat geldt met name in de kleine stadsgewesten. Er is daar sprake van een lichte trend tot concentratie in de kernsteden (mede omdat in sommige delen van Nederland, zoals bijvoorbeeld Noord-Brabant, in het beleid wordt gestreefd naar concentratie van wonen en werken in de kernsteden). Opvallend is dat recentelijk de stadsgewesten van de vier grote steden hun aandeel binnen de totale nationale bevolking hebben zien toenemen. Daarbij is overigens wel sprake van onderlinge verschillen tussen de vier grote stadsgewesten.

Vergrijzing: afname in grote stadsgewesten; vooral toename in Zuidoost-Nederland

De grote stadsgewesten laten ook een opmerkelijke ontwikkeling zien wat betreft de vergrijzing van de bevolking (het aandeel van 65-plussers in het aantal inwoners). Vergrijzing is een algemeen optredende trend. Er is echter sprake van regionale verschillen. De vergrijzing is relatief laag in nationaal centraal gelegen gebieden. De toename van de vergrijzing is het hoogst in het zuidoosten van Nederland. Opmerkelijk is dat in de stadsgewesten Amsterdam, Den Haag en Utrecht sprake is van een afname van de vergrijzing. Dat zijn de enige drie van in totaal veertig regio's waar de vergrijzingsgraad niet is toegenomen. In de grote steden neemt ook de natuurlijke groei toe, tegengesteld aan de nationale trend.

3 Elementen van regionale bevolkingsdynamiek

Vooral in nationaal centrale gebieden hoge natuurlijke groei

De bevolkingsgroei kan worden gesplitst in de componenten natuurlijke groei, internationale migratie en binnenlandse migratie. Uit die analyses blijkt onder andere: 'hoe centraler in Nederland, hoe groter de kans op een hoge natuurlijke groei'. Een duidelijke trend is dat het geboortecijfer sterk is afgenomen in gebieden waar veel katholieken wonen (maar hoog blijft in gebieden waar veel zwaar gereformeerden wonen). Dat vormt een belangrijke reden voor de afnemende bevolkingsontwikkeling in het zuiden, eerst in Zuid-Limburg en gestaag ook in andere delen van Limburg en Noord-Brabant.

Economie en nationaal migratiebeleid drijvende krachten achter internationale migratie

Internationale migratie hangt, naast eerder genoemde nationale factoren, zoals de stand van de nationale economie en beleid (bijvoorbeeld asielzoekersbeleid en beleid ten aanzien van arbeidsmigranten) ook samen met regionale verschillen, zoals de economische kracht van regio's (aantrekken van internationale arbeidsmigranten) en ligging aan de grens. Er bestaan duidelijke verschillen naar nationaliteit. Vrijwel overal in Nederland is sprake van een negatief internationaal migratiesaldo van Nederlanders, vooral in universiteitssteden en grensgebieden. Het saldo is vrijwel overal positief voor Westerse allochtonen. Zij trekken vooral naar regio's met een sterke economie (Noordvleugel van de Randstad, Noord-Brabant) en naar Haaglanden (met veel internationale organisaties). Niet-Westerse allochtonen zorgden de laatste tien jaar per saldo in elke Nederlandse gemeente voor een toename van het aantal inwoners. Zij richten zich vooral op steden in de Randstad en op gemeenten in het noorden van Nederland (vestiging van asielzoekers; dit vormt geen structurele trend).

Regionale economie en onderwijsfunctie bepalend voor interregionale migratie

De binnenlandse migratie telt in Nederland over de regio's per definitie op tot nul. Van de vier grote stadsgewesten kent stadsgewest Rotterdam als enige een negatief binnenlands migratiesaldo. Dat is een gevolg van de, vergeleken met de andere grote stadsgewesten, zwakke economie. In de tussen de grote stadsgewesten in liggende gebieden is het binnenlands migratiesaldo negatief. Dat is gedeeltelijk een gevolg van ruimtegebrek (met name in de stadsgewesten Haarlem en Hilversum) en gedeeltelijk het gevolg van restrictief ruimtelijk beleid. In de gebieden die grenzen aan de Randstad (de 'intermediaire zone') is het binnenlands migratiesaldo in de stadsgewesten positief en in de landelijk gebieden negatief (mede door het hiervoor al genoemde provinciaal beleid om werken en wonen in stedelijke gebieden te bundelen). *In de binnenlandse migratie zijn heel duidelijke met de levensfase samenhangende patronen te herkennen. Alleengaande jongeren vertrekken overwegend naar steden, vooral als die steden een belangrijke onderwijsfunctie vervullen. Huishoudens in de*

gezinsvormende fase verhuizen van de steden naar suburbs/landelijke gebieden. In het overgrote deel van de Nederlandse gemeenten zijn de migratiesaldi van alleengaanden en van gezinnen tegengesteld.

Gemeenten zonder HBO/WO verliezen jongeren

Het is vrijwel uitgesloten dat gemeenten per saldo geen jongeren verliezen indien zij geen HBO en/of WO-instelling hebben. Of zij uiteindelijk per saldo over alle leeftijdscategorieën tezamen bevolking verliezen als gevolg van binnenlandse migratie hangt vooral af van de mate waarin zij dertigers weten aan te trekken. Ook bestaan er verschillen in de mate waarin afgestudeerden verhuizen. *Nationaal perifeer gelegen universiteitssteden verliezen op grote schaal afgestudeerden. In de Randstad geldt dat minder.* In dit rapport staan illustratieve profielen van de leeftijdsspecifieke ontwikkeling. Daaruit worden verschillen tussen steden duidelijk (waarbij ook de aantrekkelijkheid om te wonen een rol speelt), maar ook tussen suburbs en tussen landelijke gemeenten.

Aantrekkelijkheid voor huishoudens tot 40 jaar bepaalt bevolkingsdynamiek gemeenten

Geconcludeerd kan worden dat voor kleine gemeenten niet het vertrek van jongeren bepalend is voor de ontwikkeling van het totaal aantal inwoners. Vertrek van jongeren is een natuurlijk gegeven voor kleine gemeenten, die veelal geen belangrijke onderwijsfunctie voor hoger of wetenschappelijk onderwijs vervullen. Bepalend voor de ontwikkeling van het totaal aantal inwoners is vooral de mate waarin kleine gemeenten erin slagen aantrekkelijk te zijn voor vestiging van huishoudens, met name in leeftijdscohorten waarin veel sprake is van verhuizingen (tot 40 jaar). Zo ook is het voor grote gemeenten, met name wanneer sprake is van een belangrijke onderwijsfunctie, te verwachten dat het migratiesaldo onder jongeren positief (en soms zelfs zeer sterk positief) zal zijn. Voor de ontwikkeling van het aantal inwoners is het hier bepalend of de grote gemeenten ook voor jonge huishoudens aantrekkelijk blijven om te wonen. Dat kan samenhangen met de kansen op werk (vooral op interregionaal niveau, in concurrentie met andere regio's) en met de kwaliteit van het woon- en leefmilieu (vooral op intraregionaal niveau, in concurrentie met hun suburbs). Op intraregionaal niveau spelen uiteraard ook de gemeentelijke verschillen in mogelijkheden voor woningbouw een rol.

Nog weinig gemeenten met afname huishoudens

Het aantal gemeenten met een afname van het aantal huishoudens is vooralsnog aanzienlijk kleiner dan het aantal gemeenten met een afname van het aantal inwoners. Dat is het gevolg van de afnemende gemiddelde huishoudensgrootte. Tussen 1-1-2003 en 1-1-2008 waren er slechts 30 gemeenten met een afname van het aantal huishoudens (waaronder sommige grote gemeenten, zoals Rotterdam). Er waren echter 161 gemeenten met een afname van het aantal meerpersoonshuishoudens. Het aantal eenpersoonshuishoudens groeit vrijwel overal sterker. Dat heeft gevolgen voor het type woningen waaraan behoefte bestaat.

Omvangrijke sloop van woningen nog beperkt, maar toenemend

Sloop van woningen vindt zeker niet in alle gebieden met een matige bevolkingsontwikkeling plaats. In Zuid-Limburg is er bijvoorbeeld nog maar beperkt sprake van (slechts enigszins in en rond Heerlen). Gebieden waar wel veel sloop plaatsvindt zijn oostelijk Groningen en steden in de Zuidvleugel. In luxe suburbane gemeenten komt echter nauwelijks sloop voor, en tevens nauwelijks nieuwbouw.
In de toekomst zullen overigens waarschijnlijk steeds meer gemeenten te kampen krijgen met een afnemend aantal bezette woningen. Dat leidt tot structurele leegstand en uiteindelijk sloop. Vooralsnog is slechts in een beperkt aantal gemeenten sprake van een afname van de woningvoorraad. Dat aantal gemeenten zal in de toekomst toenemen.

4 Typering van gemeenten naar bevolkingsdynamiek (vier benaderingen)

Er bestaan grote gemeentelijke verschillen in bevolkingsdynamiek. Dat geldt zowel voor de totale ontwikkeling van het aantal inwoners als voor de kenmerken van gemeenten met een ongeveer gelijke totale toe-of afname van het aantal inwoners. In dit rapport zijn op verschillende wijzen typologieën van gemeenten naar hun bevolkingsdynamiek opgesteld. Bij die groepering zijn naast de demografische ontwikkeling zelf (onderscheiden naar componenten) soms ook kenmerken van de economie, de arbeidsmarkt en onderwijsfuncties in beschouwing genomen. Daarbij was onder andere de ontwikkeling

van de werkgelegenheid opvallend. Een ontwikkeling onder het nationaal gemiddelde (sinds het midden van de jaren negentig) resulteerde voor een vrij brede strook langs vrijwel de gehele oostgrens en voor gemeenten langs de Hollandse kust. Een verschil daarbij is dat de gemeenten aan de Hollandse kust binnen een redelijke woon-werk afstand liggen van economisch sterke regio's, terwijl daar voor de gebieden aan de oostgrens minder sprake van is. Na oostelijk Groningen en Zuid-Limburg, waar nu al op veel plaatsen sprake is van een afname van het aantal inwoners, kan ook in Twente/Achterhoek en Noord-Limburg in de nabije toekomst het aantal inwoners gaan afnemen.

Er zijn vier typologieën onderscheiden, steeds weergegeven in de vorm van een of meer kaartbeelden.

a. Aantal benedengemiddelde scores op zes indicatoren voor bevolkingsdynamiek

Gemeenten zijn hierbij ingedeeld op basis van het aantal maal dat sprake is van een benedengemiddelde (onder het nationaal gemiddelde) bijdrage aan de bevolkingsontwikkeling voor een zestal indicatoren die samenhangen met bevolkingsdynamiek, namelijk het relatief geboortecijfer, het relatief sterftecijfer, het aandeel 65-plussers, de ontwikkeling van het aantal huishoudens, de ontwikkeling van het aantal woningen en het saldo van binnenlandse migratie. *Gebieden met veel gemeenten met een (sterk) benedengemiddelde totaalscore (gemeten via het aantal indicatoren waarvoor een score onder het nationaal gemiddelde wordt gerealiseerd) zijn oostelijk Groningen, Zuid-Limburg en Gooi/Utrechtse Heuvelrug (en ook diverse 'luxe suburbs' elders in het land).* In iets mindere mate geldt dit voor Drenthe, Zeeland, Achterhoek en West-Brabant. Voor ruim veertig gemeenten liggen de scores voor alle indicatoren onder het nationaal gemiddelde, met Heerlen als enige kernstad van een stadsgewest. Deze typologie is puur op demografische indicatoren gebaseerd.

b. Combinatie van demografische en economische ontwikkeling

Een benedengemiddelde lokale (gemeentelijke) demografische ontwikkeling kan worden 'gecompenseerd' door bovengemiddelde demografische ontwikkelingen in de omgeving (waardoor het bijvoorbeeld eenvoudiger is om op regionaal niveau bepaalde voorzieningen te handhaven) en/of door een bovengemiddelde economische ontwikkeling in de omgeving (waardoor de uitgangspunten voor het vinden van werk binnen een redelijke woon-werk afstand goed zijn). Als de relevante omgeving is een gebied met een straal van 30 kilometer afgebakend. Worden, naast de *lokale* demografische ontwikkeling, deze regionale demografische en economische ontwikkeling ook in beschouwing genomen, dan blijken gemeenten in het gebied Gooi/Utrechtse Heuvelrug binnen een ruimere regio te liggen met een bovengemiddelde demografische ontwikkeling en sociaal-economische situatie. Uit de analyse blijkt dat er sprake is van een duidelijk verschil tussen de regionaal-demografische ontwikkeling in de Noordvleugel van de Randstad en flankerende regio's in noordelijke/oostelijke richting (bovengemiddeld) en de Zuidvleugel van de Randstad en flankerende regio's in zuidelijke richting (benedengemiddeld). Opvallend is ook dat wat betreft de regionaal-demografische ontwikkeling in zuidoostelijke delen van Nederland sprake is van een zeer duidelijke wijziging in neerwaartse richting. De regionaal-economische situatie is ruim bovengemiddeld in de Noordvleugel en (iets minder) oostelijk Brabant. De regionaal-economische situatie in de Zuidvleugel ligt slechts iets boven het nationaal gemiddelde.

Bevolkingsafname soms binnen context van bovengemiddelde regionale ontwikkeling

Deze typologie wordt gekenmerkt door sterk benedengemiddelde scores in oostelijk en noordelijk Groningen en Zuid-Limburg. Daarnaast scoort een aantal kustgemeenten in Fryslân benedengemiddeld, alsmede delen van Drenthe, Achterhoek/Twente en Zeeuwsch-Vlaanderen/West Brabant. De benedengemiddelde demografische ontwikkeling in gemeenten in het gebied Gooi/Utrechtse Heuvelrug en andere luxe suburbane gemeenten wordt volgens deze typologie 'gecompenseerd' doordat in hun directe omgeving sprake is van een bovengemiddelde regionaal-demografische ontwikkeling en een bovengemiddelde regionaal-economische situatie. Kenmerkend voor benedengemiddelde scores bij deze typologie zijn (soms in combinatie voorkomend):

- een nationaal perifere ligging;
- een uit het oogpunt van de mogelijkheden nieuwe banen te scheppen ongunstige economische structuur (met name bij een oververtegenwoordiging van kapitaalsintensieve sectoren waar arbeid wordt afgestoten en te weinig compenserende werkgelegenheid wordt gerealiseerd);

- ‘cohorteffecten’: een ‘scheve’ leeftijdsopbouw met veel ouderen, als gevolg van met een groeikernstatus samenhangende selectieve instroom[1] van veel jonge gezinnen in een korte periode in het verleden (vooral indien dat wordt gecombineerd met een minder centrale ligging vergeleken met andere suburbs)

c. Typologie op basis van bevolkingsontwikkeling, inkomen en ligging

Een benedengemiddelde demografische ontwikkeling verdient vooral aandacht wanneer sprake is van een laag gemiddeld inkomen en een grote afstand tot kernen met een ruim voorzieningenpakket (vooral bij een ligging buiten stadsgewesten). De derde typologie is daarom gebaseerd op drie dimensies, namelijk een benedengemiddelde lokale *bevolkingsontwikkeling* (onder of boven het nationaal gemiddelde), een *inkomen* per inwoner onder of boven het nationaal gemiddelde en een *ligging* binnen of buiten een stadsgewest. Door de grens voor de demografische ontwikkeling bij het nationaal gemiddelde te leggen, worden ook gemeenten in beschouwing genomen waar op dit moment (nog) geen sprake is van een bevolkingsafname. Wanneer het aantal gemeenten met een bevolkingsafname in de toekomst verder toe zou gaan nemen, vormt dit echter wel de groep van gemeenten waarvoor een bevolkingsafname het eerst in het verschiet ligt.

Benedengemiddelde situatie vaak, maar niet uitsluitend, in nationaal perifeer gelegen gebieden

Bij een indeling van Nederland in veertig gebieden (24 stadsgewesten en 16 landelijke gebieden) zijn er in Nederland tien gebieden met een sterk benedengemiddelde demografische ontwikkeling en een lager dan gemiddeld inkomen. Die groep bestaat uit zes, alle in de nationale periferie gelegen, stadsgewesten (Groningen, Leeuwarden, Enschede/Hengelo en de drie Zuid-Limburgse stadsgewesten) en vier landelijke gebieden. Dat betreft drie nationaal perifeer gelegen landelijke gebieden, namelijk Fryslân, oostelijk Groningen en Achterhoek, maar ook het intermediair gelegen West Brabant Van de grote stadsgewesten scoort slechts stadsgewest Rotterdam benedengemiddeld op het gemiddeld inkomen en de demografische ontwikkeling (overigens in mindere mate dan de tien hiervoor genoemde gebieden). Gebieden als Haarlem, Hilversum, Apeldoorn, Arnhem scoren benedengemiddeld, maar hebben een hoog inkomen (en een prettig woonmilieu). Een sterke afname van het aantal inwoners ligt daar niet in het verschiet. Ook Groene Hart scoort benedengemiddeld. Dat is het gevolg van restrictief ruimtelijk beleid.

d. Typologie op basis van factor- en clusteranalyse

De laatste en meest geavanceerde typologie is gebaseerd op elf demografische en sociaal-economische indicatoren. Op basis van factoranalyse en clusteranalyse zijn de gemeenten in Nederland ingedeeld in veertien groepen. De factoranalyse resulteerde daarbij in vier ‘factoren’ die karakteristiek zijn voor de demografische en economische ontwikkeling, namelijk natuurlijke groei, migratie, welvaart en ‘stedelijke functies’.

Globaal kern-periferie patroon en grote gemeentelijke verschillen binnen stadsgewesten

Het resultaat is een globaal nationaal kern-periferie patroon met eerst een ruime ring van gemeenten met licht bovengemiddelde scores rond de meest verstedelijkte delen van de Randstad, vervolgens een ring van gemeenten met licht benedengemiddelde scores en tenslotte aan de noordoostelijke, zuidoostelijke en zuidwestelijke randen van Nederland gemeenten met sterk benedengemiddelde scores. Dat patroon wordt soms overigens doorbroken, bijvoorbeeld door benedengemiddelde scores in de regio Rotterdam. Juist dergelijke uitzonderingen zijn uiteraard interessant. In de meer verstedelijkte delen van Nederland (de Randstad en de wat grotere stadsgewesten erbuiten) is meer sprake van een mozaïek van bovengemiddeld scorende suburbs en benedengemiddeld scorende ‘luxe suburbs’ (waar extra groei wordt afgeknepen, maar op korte afstand andere gemeenten een hoge groei kennen). De stedelijke kernen in deze gebieden trekken veelal jongeren aan en verliezen jonge gezinnen in een soort dynamisch evenwicht, waarbij de balans per saldo voor de ene kernstad wat meer uitslaat naar een positieve migratiesaldo en voor de andere kernstad wat meer naar een negatief migratiesaldo.

[1] Voor inkomende binnenlandse migratie wordt in dit rapport de term ‘instroom’ gehanteerd, voor uitgaande binnenlandse migratie de term ‘uitstroom’. Dit in tegenstelling tot internationale inkomende en uitgaande migratie, waarvoor de termen ‘immigratie’ en ‘emigratie’ worden gehanteerd.

Inhoudsopgave

Woord vooraf 3

Kern van het onderzoek en leeswijzer 5

Samenvatting en evaluatie 7

1 Inleiding 15
1.1 Probleemstelling 15
1.2 Opbouw van het rapport 19

2 Nationale en regionale bevolkingsdynamiek in historisch perspectief 21
2.1 Nationale ontwikkelingen 21
2.2 Regionale ontwikkelingen 26

3 Elementen van de bevolkingsdynamiek 39
3.1 Uitsplitsing naar componenten 39
3.1.1 Geboorte en sterfte 39
3.1.2 Internationale migratie 43
3.1.3 Binnenlandse migratie 45
3.2 Cohortenanalyse 49
3.2.1 Leeftijdscohorten 49
3.2.2 Migratiecohorten binnenlandse migratie 60
3.3 Ontwikkeling huishoudens en woningen 65
3.3.1 Ontwikkeling huishoudens 65
3.3.2 Ontwikkeling woningvoorraad 66

4 Groepering van gemeenten 71
4.1 Economische en arbeidsmarktkenmerken 71
4.2 Typologieën van bevolkingsdynamiek 78
4.2.1 Typologie op basis van aantal benedengemiddelde scores 78
4.2.2 Typologie op basis van combinatie van demografie en economie 80
4.2.3 Typologie op basis van bevolkingsontwikkeling en inkomen 90
4.2.4 Typologie op basis van factoranalyse 94

Bijlage I Gebiedsindeling 105

Bijlage II Methodologie en statistische bronnen 107

Bijlage III Indeling gemeenten naar 14 typen 109

1 Inleiding

1.1 Probleemstelling

Tussen 2004 en 2009 nam het aantal inwoners in Nederland met 0.28% per jaar toe. In absolute zin is dat 46 duizend inwoners per jaar. In het verleden was de nationale bevolkingsgroei hoger. Voorzien wordt dat de groei van het aantal inwoners in de toekomst verder zal afnamen.
Tussen gebieden in Nederland bestaan verschillen in de ontwikkeling van het aantal inwoners. In figuur 1.1 is dat op verschillende ruimtelijke schaalniveaus weergegeven. In tabel 1.1 staan de tien gemeenten met de sterkste toename en de tien gemeenten met de sterkste afname van het aantal inwoners in de periode 2004-2009. Met uitzondering van Overbetuwe (tussen Arnhem en Nijmegen) liggen de gemeenten met de hoogste groei alle in de Randstad. Naast twee grote gemeenten (Haarlemmermeer en Utrecht; in de laatste gemeente als gevolg van de ontwikkeling van Leidsche Rijn) gaat het daarbij om 'suburbs' rond de grote steden, met name rond Rotterdam (met vier gemeenten in de top-zes)[2]. De tien gemeenten met de sterkste afname van het aantal inwoners liggen (met uitzondering van Westervoort bij Arnhem) alle in drie gebieden: In noordoostelijk Groningen, in zuidoostelijk Limburg en in de Rotterdamse regio (aan de westzijde van Rotterdam). Opvallend is dat in de Rotterdamse regio zowel gemeenten met een sterke bevolkingstoename als gemeenten met een sterke bevolkingsafname zijn te vinden. Daarnaast blijkt uit figuur 1.1a dat in het zuidelijk deel van Zuid-Holland de gemeenten met een grootste woonkern van minstens 50.000 inwoners de laatste vijf jaar alle hun aantal inwoners zagen afnemen (Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen, Spijkenisse, Gouda, Dordrecht). Dat geldt ook voor Limburg, maar in de andere delen van Nederland kwam een afname van het aantal inwoners in de grotere gemeenten slechts incidenteel voor (voorbeelden zijn Den Helder, Velsen, Zeist, Apeldoorn en Hengelo).

Tabel 1.1 Ontwikkeling inwoners 2004-2009

Sterkste toename inwoners		Sterkste afname inwoners	
Gemeente	% per jaar	Gemeente	% per jaar
1. Barendrecht	4.3%	1. Delfzijl	–1.5%
2. Aalsmeer	4.1%	2. Vaals	–1.2%
3. Pijnacker-Nootdorp	4.0%	3. De Marne	–1.1%
4. Albrandswaard	3.1%	4. Rozenburg	–1.1%
5. Lansingerland	3.1%	**5. Vlaardingen**	–1.0%
6. Hendrik-Ido-Ambacht	2.4%	6. Westervoort	–1.0%
7. Houten	2.2%	7. Loppersum	–1.0%
8. Haarlemmermeer	2.2%	8. Maassluis	–0.9%
9. Utrecht	2.1%	9. Bellingwedde	–0.9%
10. Overbetuwe	1.8%	**10. Heerlen**	–0.9%

Toelichting:
Vet: Gemeenten met een grootste woonkern met meer dan 50.000 inwoners

Uit figuur 1.1 blijkt dat er gebieden in Nederland zijn waar vrijwel alle gemeenten een afname van het aantal inwoners kenden. De meest duidelijke voorbeelden zijn het zuidelijk deel van Limburg en de 'randen' van het Noorden (langs de kust en in oostelijk Groningen). In andere delen van Nederland liggen gemeenten met toename en gemeenten met afname van het aantal inwoners naast elkaar, met soms een accent op afname en soms een accent op toename. Wanneer de ontwikkeling van het aantal inwoners niet naar een hoger ruimtelijk schaalniveau wordt getild (van lokaal naar regionaal) kunnen kaarten met de ontwikkeling per gemeente een 'vertekenend beeld' geven. De ene gemeente heeft veel meer inwoners dan de andere en

[2] Almere staat 'slechts' elfde (1.7% groei per jaar). De laatste jaren is de procentuele groei daar afgevlakt ten opzichte van de jaren ervoor.

op regionaal niveau heeft een procentuele afname in een kleine gemeente uiteraard veel minder effect op de regionale bevolkingsontwikkeling dan een even grote procentuele toename in een grote gemeente. Om inzicht te ontlenen aan het rood-blauwe mozaïek in figuur 1.1a zijn daarom twee andere kaarten gemaakt. In figuur 1.1b is de ontwikkeling van de bevolking weergegeven via zogenaamde 'potentiaalkaarten' en in figuur 1.1c via een indeling in veertig gebieden (zie kader 1.1).

Figuur 1.1 Ontwikkeling inwoners, 2004-2009

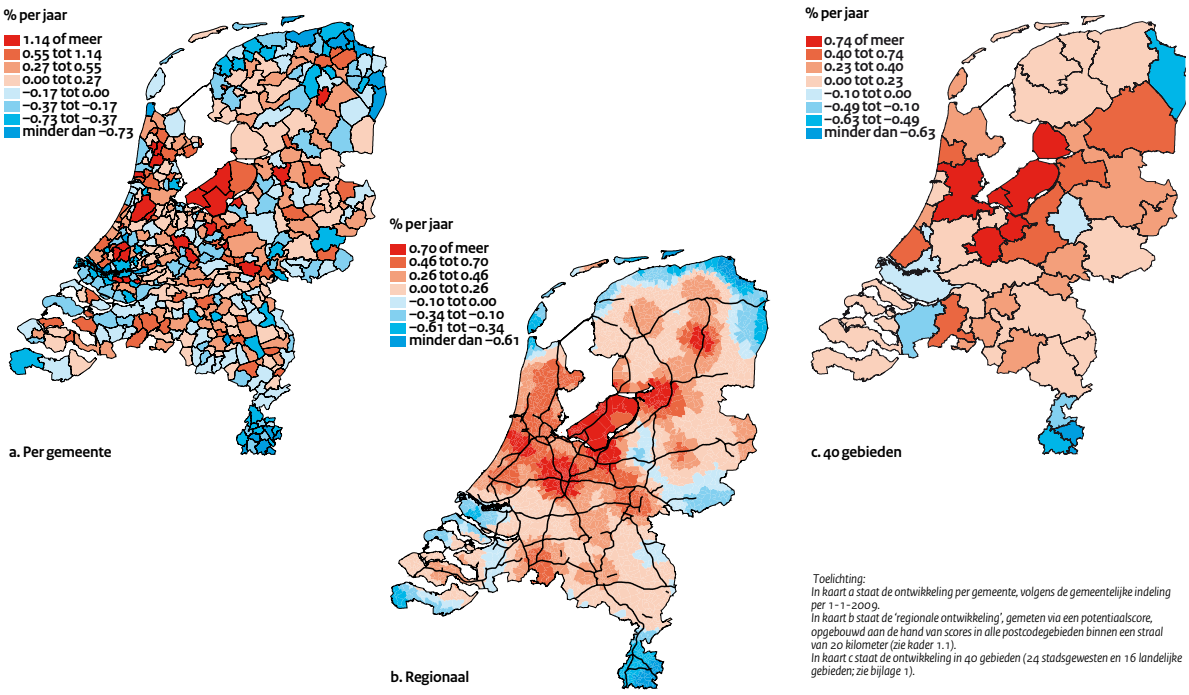

Toelichting:
In kaart a staat de ontwikkeling per gemeente, volgens de gemeentelijke indeling per 1-1-2009.
In kaart b staat de 'regionale ontwikkeling', gemeten via een potentiaalscore, opgebouwd aan de hand van scores in alle postcodegebieden binnen een straal van 20 kilometer (zie kader 1.1).
In kaart c staat de ontwikkeling in 40 gebieden (24 stadsgewesten en 16 landelijke gebieden; zie bijlage 1).

Kader 1.1 Kaarten in dit rapport

In dit rapport wordt gebruik gemaakt van drie typen kaarten:

- Kaarten op gemeentelijk niveau. Daarbij is uitgegaan van de gemeentelijke indeling per 1-1-2009.
- Kaarten voor een indeling in veertig gebieden. Daarbij is een onderverdeling gemaakt naar 24 stadsgewesten (arbeidsmarktgebieden van grote/middelgrote steden) en 16 landelijke gebieden. Deze indeling is opgesteld door Bureau Louter (zie bijlage I).
- Potentiaalkaarten ('regionaal'). Deze kaarten komen via een aantal stappen tot stand. Het uitgangspunt vormen de ruim 4000 postcodegebieden in Nederland. Een 'potentiaalscore' voor een postcodegebied wordt vervolgens gebaseerd op alle postcodegebieden binnen een bepaalde straal (in dit rapport veelal 20 kilometer hemelsbreed, tenzij anders vermeld). Daarbij geldt dat de bijdrage aan de score recht evenredig afneemt met de afstand. Bij het bepalen van de potentiaalscore (gebaseerd op een maximale reikwijdte van 20 kilometer) telt de score van het postcodegebied zelf voor 100% mee, de score van een gebied op tien kilometer voor 50% en draagt de score van gebieden op twintig kilometer of meer niet bij.Wanneer deze 'potentiaalscores' voor alle postcodegebieden worden bepaald en op de kaart worden gezet, ontstaat als het ware een kaartbeeld met 'ruimtelijk voortschrijdende gemiddelden'.

Wat opvalt is dat het oppervlak van de 'blauwe gebieden' (een afname van het aantal inwoners) in de figuren 1.1b en 1.1c kleiner is dan in figuur 1.1a. Dat kan worden verklaard uit het feit dat in diverse regio's weliswaar veel kleine gemeenten enige afname van het aantal inwoners kennen, maar dat in de grote gemeenten in die regio het aantal inwoners toeneemt. Per saldo resulteert dan groei. Een duidelijk voorbeeld is Utrecht, waar in gemeenten op de Utrechtse Heuvelrug sprake is van een afname van het

aantal inwoners, maar in nabij gelegen grote gemeenten (Utrecht en Amersfoort) het aantal inwoners sterk toenam. Op regionaal niveau is dan wel degelijk sprake van een sterke bevolkingsgroei.

Uit figuur 1.1b blijkt dat op regionaal niveau in de periode 2004-2009 het aantal inwoners is afgenomen in oostelijk Groningen, langs de kust in het Noorden, in delen van de Achterhoek en de Veluwe, in zuidelijk Limburg, in delen van het zuidwesten van Nederland (ook in delen van Rijnmond, als enig gebied in de Randstad), op de Waddeneilanden en bij Den Helder. Van hoge groei was vooral sprake in het grootste deel van de Randstad en in aangrenzende gebieden ten noorden en oosten van de Randstad.
In figuur 1.1c tenslotte is de bevolkingsontwikkeling voor 24 stadsgewesten en 16 landelijke gebieden weergegeven (zie bijlage I). Van enige bevolkingsafname was sprake in de stadsgewesten Apeldoorn, Leiden en Rotterdam, van een aanzienlijke afname in de Zuid-Limburgse stadsgewesten. Daarnaast nam het aantal inwoners af in de landelijke gebieden West-Brabant en Oost-Groningen.

Kader 1.2 Ruimtelijke indelingen in Nederland

In dit rapport wordt bij de interpretatie van de resultaten soms aangesloten bij een tweetal mogelijke ruimtelijke indelingen van Nederland, namelijk volgens het nationale kern-periferie model en volgens een indeling naar *verstedelijkingsgraad*.

Kern-periferie model
In Nederland neemt de dichtheid van bevolking en bedrijvigheid af naarmate de afstand tot de Randstad groter is. In gebieden met hoge dichtheden treden twee typen effecten op. Ten eerste worden bevolking en bedrijven aangetrokken door zogenaamde 'agglomeratievoordelen'. De dichtheid aan voorzieningen en banen is er hoog voor inwoners en voor bedrijven is sprake van een omvangrijk, gediversificeerd arbeidsaanbod en zijn er veel mogelijke afnemers en toeleveranciers op korte afstand. Dat trekt bevolking en bedrijven aan. Ten tweede worden bevolking en bedrijven afgestoten door gebrek aan (betaalbare) ruimte. Voor ruimte-extensieve woningbouw en bedrijventerreinen bestaan in gebieden met hoge dichtheden minder mogelijkheden. Of 'aantrekkende' of 'afstotende' krachten overheersen hangt af van het type huishoudens (levensfase; inkomen) en het type bedrijvigheid.
Op nationaal niveau wordt Nederland op basis van dit model ingedeeld in drie gebieden:
- De Randstad: de provincies Zuid-Holland en Utrecht en Noord-Holland exclusief het noordelijk deel. Veelal wordt ook Almere tot de Randstad gerekend.
- De Intermediaire Zone: Dit zijn de delen van Nederland die flankeren aan de Randstad: De provincies Noord-Brabant, Flevoland, het noordelijk deel van Noord-Holland en Gelderland exclusief de Achterhoek maken deel uit van deze Zone. Binnen Overijssel worden veelal ook Zwolle en Deventer nog tot de Intermediaire Zone gerekend.
- De nationale periferie: De drie noordelijke provincies, Zeeland, Limburg, de Achterhoek en Overijssel, exclusief de meest westelijke delen.

Verstedelijkingsgraad
Dezelfde principes als bij het nationaal kern-periferie model spelen ook op lager ruimtelijk schaalniveau een rol. In bijlage I staat een indeling die hierop gebaseerd is. Gemeenten in Nederland kunnen worden ingedeeld in:
- Kernsteden van stadsgewesten
- Suburbane gemeenten in stadsgewesten
- Gemeenten buiten stadsgewesten (landelijke gebieden)

Geconcludeerd kan worden dat het aantal inwoners de laatste vijf jaar in veel gemeenten is afgenomen. Het gaat daarbij overigens voornamelijk om kleine gemeenten. Doordat in de grote gemeenten het aantal inwoners veelal nog toenam, was op regionaal niveau vooralsnog slechts bij uitzondering sprake van een afname van het aantal inwoners. De verwachting is echter dat een afname van het aantal inwoners ook op regionaal niveau een steeds meer voorkomend verschijnsel zal worden, mede omdat de bevolkingsgroei op nationaal niveau naar verwachting steeds lager zal worden.

Onderzoeksthema's

De ervaring leert dat bij een afname van het aantal inwoners een opwaartse druk op de uitkering *per inwoner* uit het gemeentefonds ontstaat. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wenst mede daarom meer inzicht in het fenomeen bevolkingskrimp. Onderzoeksthema's waarnaar daarbij de meeste aandacht uitgaat zijn:

- Het opstellen van een typologie van gemeenten naar hun bevolkingsdynamiek, overigens niet alleen van 'krimpgemeenten', maar van gemeenten in het algemeen (dus ook groeigemeenten). Daarbij bestaat onder andere behoefte aan inzicht in de verschillende oorzaken achter de bevolkingsontwikkeling, met name door een onderscheid in 'componenten' van de demografische ontwikkeling (binnenlandse en buitenlandse migratie en natuurlijke groei).
- Het bepalen van de 'regionale samenhang' van gemeenten. Dit vanuit de gedachte dat bevolkingsafname of -groei altijd vanuit een regionale optiek moet worden beschouwd.
- Het opstellen van een 'early warning systeem', waarbij op basis van prognoses op demografisch, ruimtelijk en economisch gebied kan worden bepaald hoe gemeenten zich gaan ontwikkelen.

In dit rapport wordt vooral ingegaan op het eerste onderzoeksthema. De andere twee onderzoeksthema's zouden eventueel in vervolgonderzoek uitgewerkt kunnen worden.

Het is momenteel zeer modieus om te spreken van bevolkings*krimp.* In dit rapport wordt echter bij voorkeur gesproken van een bevolkings*afname.* Krimp roept negatieve associaties op, waarbij er impliciet van wordt uitgegaan dat ook de economie, de welvaart en de ontwikkeling van woningen en bedrijfsonroerend goed zullen 'krimpen'. Dat behoeft echter geenszins het geval te zijn. Ook bij een bevolkingsafname kan nog steeds het aantal huishoudens toenemen (bijvoorbeeld doordat er meer eenpersoonshuishoudens komen, als gevolg van vergrijzing of als gevolg van individualisering). Het aantal woningen zal dan nog toenemen, waarbij wel de samenstelling van de woningvoorraad aandacht vraagt. Sloop van bepaalde typen woningen kan dan samengaan met nieuwbouw van andere typen woningen. En de economie kan wel degelijk groeien. Ten eerste kan ook bij een afname van de 'potentiële beroepsbevolking' (het aantal inwoners van 15 tot 65 jaar) de omvang van de beroepsbevolking toenemen doordat de participatie op de arbeidsmarkt (het percentage van de potentiële arbeidsmarkt dat werkt of actief zoekt naar werk) stijgt[3]. Ten tweede kan door een toename van de arbeidsproductiviteit (de toegevoegde waarde per werknemer) de productie van bedrijven en instellingen toenemen, zelfs bij een afname van het aantal werknemers. Uitgaande van een gelijkblijvend aandeel van de salarissen in de bedrijfsuitgaven en gelijkblijvende pendelverhoudingen (in- en uitgaande pendel)[4] zal dan het inkomen per inwoner van 15 tot 65 jaar (en daarmee de materiële welvaart) toenemen. Daar staat tegenover dat een sterke toename van de demografische druk (het aantal inwoners van 65 jaar of ouder of jonger dan 15 jaar als percentage van de potentiële beroepsbevolking) tot een afname van het inkomen per inwoner kan leiden, ook als het inkomen per inwoner van 15 tot 65 jaar toeneemt.
Een afnemend aantal inwoners kan overigens wel degelijk samengaan met een toename van kantoorruimte en uitgegeven bedrijventerreinen, zelfs indien ook de werkgelegenheid afneemt. Bij kantoorruimte zou het aandeel van kantoorwerkgelegenheid in de totale werkgelegenheid sterk kunnen toenemen. En wat bedrijventerreinen betreft kan de gevraagde hoeveelheid bedrijfsruimte per werknemer toenemen, waardoor zelfs bij een afname van de werkgelegenheid toch de vraag naar bedrijventerreinen toeneemt.

Kortom, de relatie tussen bevolkingsontwikkeling enerzijds en economische en ruimtelijke ontwikkelingen anderzijds ligt aanzienlijk gecompliceerder dan in de rechtlijnige redeneertrant in het rapport van Derks c.s (2006) wordt aangenomen. Thissen en Poelman (2009)[5] stellen terecht het volgende:

---

3 In het onderzoek '*Structurele bevolkingsdaling; Een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers*' van W. Derks, P. Hovens en L. Klinkers (2006) wordt ten onrechte vrijwel rechtlijnig geredeneerd dat een afname van de potentiële beroepsbevolking ook zal resulteren in een afnemende werkgelegenheid. De onderzoekers houden namelijk onvoldoende rekening met de mogelijkheden van een stijgende participatiegraad. Ook hun berekening van de vraag naar bedrijfsruimte (kantoren en bedrijventerreinen) resulteert, als gevolg van het onvoldoende rekening houden met de mechanismen achter de ontwikkeling van kantoorruimte en bedrijventerreinen, in een onderschatting, met name voor bedrijventerreinen.

4 Het is denkbaar dat zelfs bij een afnemende werkgelegenheid bij bedrijven in een gemeente het aantal inwoners met werk in die gemeente toeneemt indien zij op grote schaal buiten de eigen gemeente gaan werken.

5 Thissen, F. en B. Poelman (2009) 'Wat hebben grensgebieden gemeen'. Hoofdstuk 4 in Latten, J. en S. Musterd (2009) *De nieuwe groei heet krimp; Een perspectief voor Parkstad Limburg,* Nicis Institute.

'Krimp wordt opgevat als een transformatie van een streek, buurt of woonkern en heeft primair een kwantitatief demografische betekenis. Vanzelfsprekend wordt die geassocieerd met stagnatie, maar zo'n proces kan ook breder worden opgevat. Krimp blijkt ook voor te komen in combinatie met nieuwe dynamiek. Stagnatie en dynamiek zijn een begrippenpaar dat meer dan de termen krimp en groei transformaties kan beschrijven.'

Thissen en Poelman (2009, pp. 47)

In het vervolg van dit rapport zal voor de kwantitatieve demografische ontwikkeling niet gesproken worden van 'krimp', maar van 'afname'. In gebieden met een afnemende bevolking kan dan sprake zijn van stagnatie (bevolkingsafname gaat samen met een ongunstige ontwikkeling van de welvaart van de inwoners, van de economie en met sloop van woningen, braakliggende bedrijventerreinen en leegstand en/of sloop van kantoren) of van dynamiek (blijvend gunstige of zelfs gunstiger wordende welvaart, economie en bedrijfsonroerend goed).

Een belangrijk motto in dit rapport luidt dus:

'De ene gemeente met een bevolkingsafname is de andere niet.'

Gemeenten waar geen mogelijkheden voor woningbouw bestaan (bijvoorbeeld in het Gooi of in de Hollandse duingemeenten) vertonen weliswaar geen bevolkingsgroei, maar kunnen toch een uiterst welvarende bevolking hebben. Dat staat in schril contrast tot gemeenten waar inwoners met de beste perspectieven de gemeente verlaten om onderwijs- of werkmotieven, terwijl die gemeenten zelf geen aantrekkingskracht uitoefenen op nieuwe inwoners. Of bevolkingsafname een 'probleem' is, hangt dan ook meer af van kwalitatieve aspecten (waarom vertrekken en vestigen mensen) en kenmerken van de bevolking (aspecten als inkomen, werkzaamheid, opleiding en leeftijdsopbouw) dan van het kale feit op zich dat het aantal inwoners afneemt. Ook is de regionale setting van belang. De economische kracht van een regio is daarbij de belangrijkste drijvende kracht.

1.2 Opbouw van het rapport

Bevolkingsdynamiek, de componenten van de demografische ontwikkeling en een typologie van gemeenten (op basis van hun bevolkingsdynamiek) zijn de kernbegrippen in dit rapport. De resultaten zijn vooral beschrijvend van aard. Econometrische *verklaringen* voor waargenomen verschijnselen maken geen deel uit van het onderzoek. Ook worden geen prognoses gemaakt en wordt niet ingegaan op de *gevolgen* van de bevolkingsdynamiek (zoals de ontwikkeling van de welvaart, de ontwikkeling van de economie, de ontwikkeling van woningbouw en bedrijfsonroerend goed en de ontwikkeling van het voorzieningenniveau). Hoewel de in dit rapport beschreven inzichten in de bevolkingsdynamiek kunnen bijdragen aan het ontwikkelen van ideeën omtrent de verdeling van de uitkeringen uit het gemeentefonds, vormt ook het doen van aanbevelingen daaromtrent geen onderdeel van het onderzoek.

In hoofdstuk 2 wordt ingegaan op de *bevolkingsdynamiek*. Ten eerste wordt zicht gegeven op *nationale* demografische ontwikkelingen en de woningbouw op langere termijn. Ten tweede vindt een beschrijving van *regionale* demografische ontwikkelingen op langere termijn plaats. Hieruit wordt onder andere duidelijk dat een afname van het aantal inwoners niet alleen een recent verschijnsel is. Ook in het verleden is daar regelmatig sprake van geweest.

In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling van het aantal inwoners uitgesplitst naar *componenten* (geboorte en sterfte, buitenlandse migratie en binnenlandse migratie). Gemeentelijke verschillen in de laatste tien jaar staan daarbij centraal. Een specifieke uitwerking daarbij is het volgen van 'leeftijdscohorten': In hoeverre vindt een toename of afname plaats van het aantal inwoners uit een bepaalde leeftijdscategorie. In studentensteden neemt bijvoorbeeld het aantal inwoners van 18 of 19 jaar sterk toe, in sommige steden neemt het aantal inwoners van eind twintig of begin dertig jaar sterk af (als gevolg van suburbanisatie van jonge gezinnen) en in sommige suburbane of landelijke kleine gemeenten is sprake van een groei van het aantal dertigers (die het verlies aan twintigers geheel of gedeeltelijk compenseren), terwijl daar in andere kleine gemeenten geen sprake van is. Vooral in die laatstgenoemde gemeenten dreigt een situatie van een

structureel achterblijvende ontwikkeling van de bevolking. Tenslotte wordt in hoofdstuk 3 aandacht besteed aan de ontwikkeling van het aantal huishoudens en woningen.

In hoofdstuk 4 worden gemeenten *getypeerd* naar hun bevolkingsdynamiek. Naast de componenten van de bevolkingsdynamiek zelf wordt daarbij ook rekening gehouden met andere indicatoren die samenhangen met de bevolkingsdynamiek, zoals het aantal huishoudens, het aantal woningen, de economie, onderwijs en het welvaartsniveau. Het hoofdstuk begint met een paragraaf waarin regionale verschillen in die 'andere indicatoren' inzichtelijk worden gemaakt. Vervolgens worden verschillende typologieën gepresenteerd:

- Ten eerste wordt bepaald op hoeveel van een zestal indicatoren die samenhangen met bevolkingsdynamiek gemeenten bovengemiddeld scoren.
- Ten tweede worden, op basis van verschillen in scores op indicatoren 'rapportcijfers' vastgesteld. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen de gemeentelijke (lokale) demografische ontwikkeling, de regionale demografische ontwikkeling en de regionale economische ontwikkeling. Die laatste geeft inzicht in de potenties voor bevolkingsdynamiek op langere termijn omdat economische ontwikkeling één van de belangrijkste drijvende krachten is achter regionale verschillen in demografische ontwikkeling. De scores op de lokale demografische ontwikkeling, de regionale ontwikkeling en de economische ontwikkeling zijn als basis gebruikt voor een groepering.
- De vorige twee typologieën ordenen gemeenten naar 'bovengemiddelde' versus 'benedengemiddelde' scores. Eerder is er echter op gewezen dat de ene gemeente met een bevolkingsafname de andere niet is. In de laatste twee typologieën wordt daar rekening mee gehouden. In de derde groepering zijn de gemeenten en de veertig gebieden ingedeeld naar drie aspecten: een benedengemiddelde versus zeer sterk benedengemiddelde demografische ontwikkeling, een ligging binnen versus buiten een stadsgewest en een inkomen per hoofd boven versus onder het nationaal gemiddelde.
- In het vierde type groepering tenslotte zijn gemeenten via factoranalyse en clusteranalyse gegroepeerd op basis van elf zorgvuldig gekozen (sociaal-)economische en demografische indicatoren. Dan resulteren veertien groepen (zeven met een benedengemiddelde en zeven met een neutrale/bovengemiddelde demografische ontwikkeling).

In bijlagen staan de indeling in veertig gebieden (bijlage I), de methodische verantwoording en statistische bronnen (bijlage II) en een overzicht met gemeenten die behoren tot de veertien groepen die bij de vierde typologie zijn afgebakend (bijlage III).

Kader 1.3 Toelichting bij figuren

In dit rapport wordt zeer veel gebruik gemaakt van kaarten en figuren om bepaalde kenmerken en verschijnselen zichtbaar te maken. Daarbij is het van belang onderscheid te maken tussen standgegevens en stroomgegevens.

Standgegevens
Voorbeelden van standgegevens zijn het aantal inwoners, het aantal woningen en het aantal huishoudens. Ontwikkelingen die betrekking hebben op standgegevens worden aangegeven met het begin en het eindjaar. Zo wordt de ontwikkeling van het aantal inwoners van 1-1-1950 tot 1-1-2009 aangeduid als '1950-2009'.

Stroomgegevens
Voorbeelden van stroomgegevens zijn het aantal geboorten gedurende het jaar en het aantal verhuizingen. Voor een bepaald jaar geeft '1957' dus het aantal geboorten van 1-1-1957 tot en met 31-12-1957 aan. Stroomgegevens kunnen ook over meerdere jaren worden bepaald. Zo betekent het aantal geboorten in '1950-2008' bijvoorbeeld het aantal geboorten van 1-1-1950 tot en met 31-12-2008.

2 Nationale en regionale bevolkingsdynamiek in historisch perspectief

In hun advies van vorig jaar vergelijken de Raad voor het openbaar bestuur en de Raad voor de financiële verhoudingen[6] bevolkingsdaling in Nederland met datzelfde verschijnsel in omringende landen. Zij stellen dat '..de krimp in andere landen niet altijd vergelijkbaar is met de Nederlandse situatie, omdat de omvang en het tempo van krimp onvergelijkbaar zijn' (Rob/Rfv 2008, pp. 29). Als voorbeeld noemen zij de stad Leipzig waar het aantal inwoners tussen 1988 en 1998 met bijna een kwart is afgenomen. Dat tempo van krimp ligt, aldus de twee raden, bijna twee maal hoger dan voor de grootste dalers onder de Nederlandse gemeenten in de komende jaren wordt voorzien. Als echter niet vooruit, maar achteruit wordt gekeken, dan is hiermee over het hoofd gezien dat in Den Haag het aantal inwoners in de tien jaar van 1967 tot 1977 met 19% is afgenomen, bijna evenveel als in Leipzig. De achterliggende redenen waren verschillend, maar het voorbeeld van Den Haag geeft wel aan dat enig historisch perspectief nuttig is in beschouwingen over demografische ontwikkelingen. Ook in het verleden hebben namelijk al diverse gemeenten een afname van de bevolking gekend. In sommige van die gemeenten is daar nog steeds sprake van, maar andere hebben een hernieuwde groei gerealiseerd. In dit hoofdstuk wordt daarom een beschrijving gegeven van die historische ontwikkelingen, eerst op nationaal niveau (paragraaf 2.1) en vervolgens op regionaal niveau (paragraaf 2.2).

2.1 Nationale ontwikkelingen

Van 1 januari 1950 tot 1 januari 2009 is het aantal inwoners in Nederland met 65% toegenomen (van 9.993 duizend naar 16.487 duizend). Dat is aanzienlijk minder dan de toename van het aantal woningen met 226% tussen 1 januari 1950 (2.132 duizend woningen) en 1 januari 2008 (6.967 duizend woningen[7]). Het aantal inwoners per woning is daarmee bijna gehalveerd in iets minder dan zestig jaar. In figuur 2.1 staan de ontwikkeling van het aantal inwoners en woningen sinds 1950 en de ontwikkeling van het aantal inwoners per woning. Het groeitempo van het aantal inwoners is vooral tussen midden jaren zestig en midden jaren tachtig sterk afgenomen. Sinds 1980 schommelde de groei van het aantal inwoners rond de 0.6% per jaar, de laatste jaren is de groei verder afgenomen. De ontwikkeling van het aantal inwoners per woning is over de gehele beschouwde periode afgenomen. Die afname was het grootst rond het midden van de jaren zeventig. Daarna nam het aantal inwoners per woning steeds minder sterk af. Andersom houdt dat in dat een zelfde procentuele groei van het aantal inwoners de laatste jaren resulteert in minder procentuele groei van het aantal woningen dan midden jaren zeventig.

6 Rob/Rfv (maart 2008) *Bevolkingsdaling; Gevolgen voor bestuur en financiën*, Den Haag

7 Volgens het CBS was op 1 januari 2008 5.7% van de woningen (ongeveer 400 duizend) niet-bewoond. Daarbij zijn echter tweede woningen meegerekend. Om die redenen is het aantal leegstaande woningen vooral hoog in de kustgemeenten. Ook in de steden Den Haag, Rotterdam en Amsterdam had overigens meer dan tien procent van de woningen geen *officiële*, in het bevolkingsregister ingeschreven bewoner. (Dat wil niet zeggen dat er ook niemand woont.) Daarnaast geeft het CBS nog andere mogelijkheden aan waarbij een woning weliswaar niet bewoond is, maar van 'leegstand' ook geen sprake is. Het is daarom moeilijk om betrouwbare landsdekkende gegevens over regionale verschillen in (structurele) 'leegstand' te verkrijgen.

Figuur 2.1 Ontwikkeling inwoners en woningen, 1950-2009

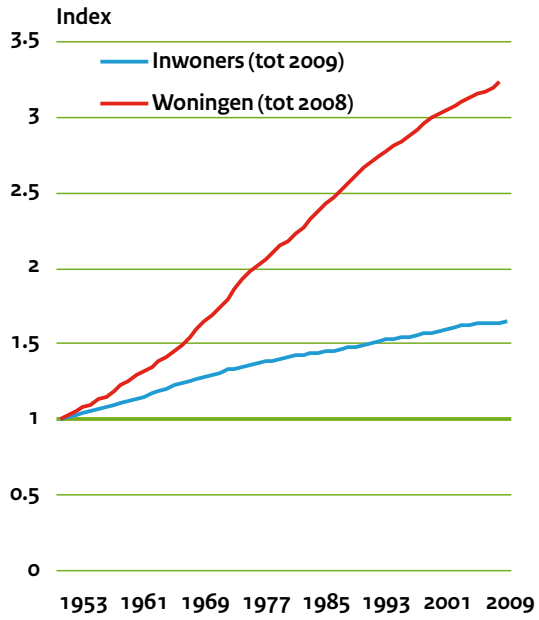

a. Index, 1950=1

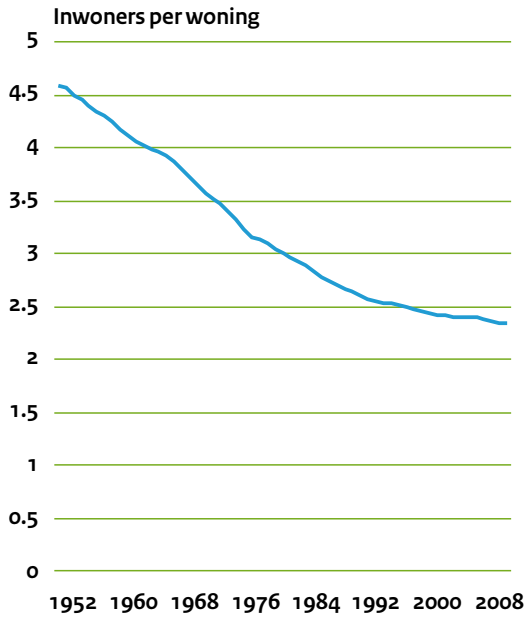

b. Inwoners per woning

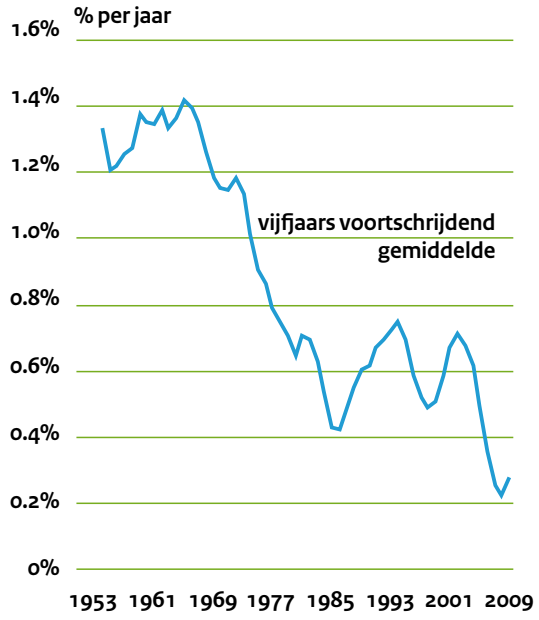

c. Ontwikkeling inwoners

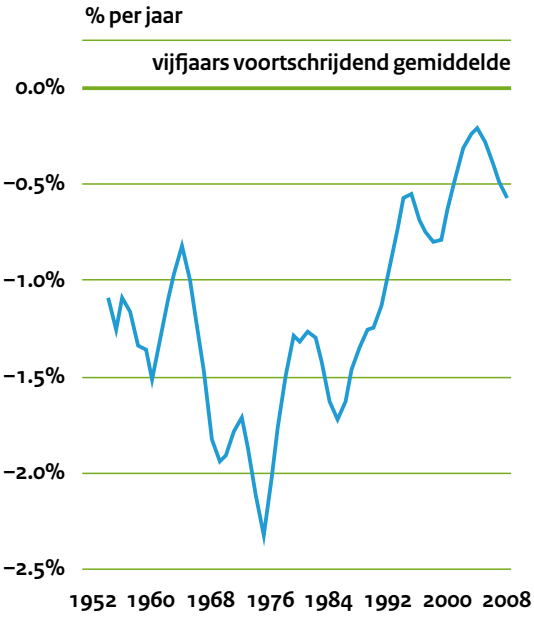

d. Ontwikkeling inwoners per woning

Toelichting:
In figuur c en d staat het vijfjaars voortschrijdend gemiddelde.
Daarbij geldt: 1955 = groei van 1-1-1950 tot 1-1-1955

In figuur 2.2 is de ontwikkeling van de woningvoorraad uitgesplitst in componenten. De voorraad neemt toe door nieuwbouw van woningen en andere toevoegingen (zoals bijvoorbeeld transformatie van kantoren naar woningen) en neemt af door onttrekkingen van woningen. Sinds het midden van de jaren

negentig is het aantal onttrekkingen van woningen verdubbeld (van 12 duizend naar 24 duizend per jaar). Dat is vooral het gevolg van meer sloop (in 2007 ging het om 20 duizend woningen). Sloop is in de loop der jaren gestaag toegenomen. Bestemmingswijziging en minder woningen als gevolg van verbouwingen resulteren slechts in enkele duizenden onttrekkingen van woningen per jaar. Met lichte schommelingen in de tijd is de toevoeging aan de woningvoorraad sinds het einde van de jaren tachtig gestaag afgenomen. De nieuwbouw van woningen is minder afgenomen, omdat tevens het aantal onttrekkingen aan de woningvoorraad toenam (meer vervangingsvraag).

Figuur 2.2 Nieuwbouw en onttrekkingen van woningen, 1988-2008

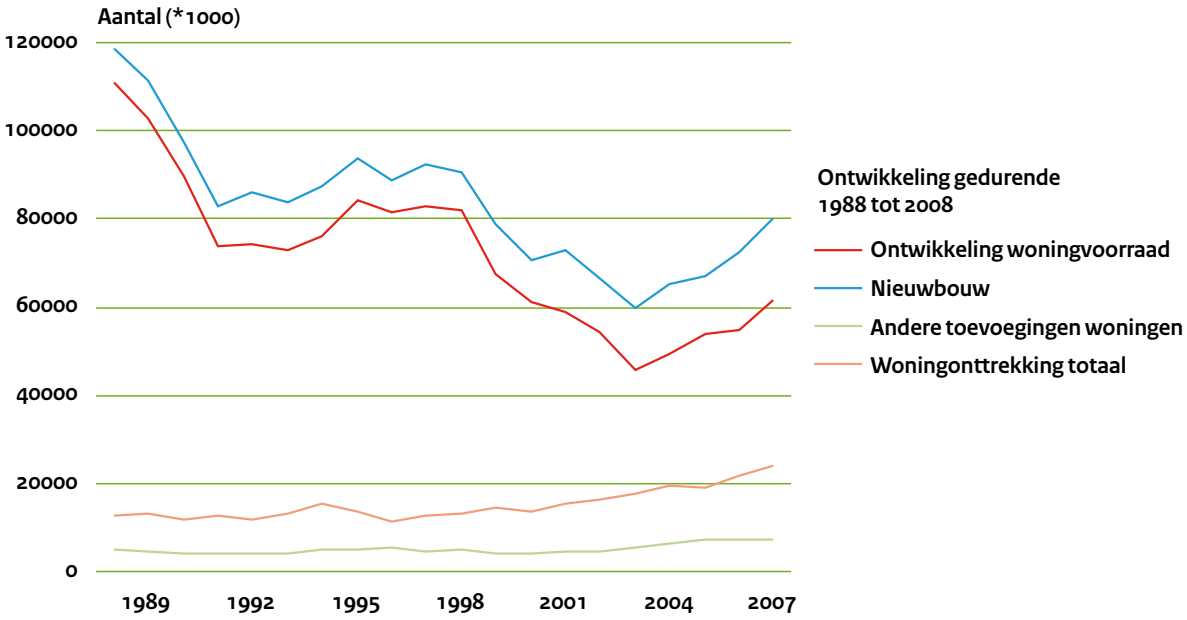

De ontwikkeling van het aantal inwoners in Nederland kan worden onderscheiden in natuurlijke groei (geboorte en sterfte) en internationale migratie (immigratie en emigratie). In figuur 2.3 zijn geboorte, sterfte, immigratie en emigratie alle uitgedrukt als percentage van het totaal aantal inwoners. Uit figuur 2.3 blijkt duidelijk dat de in figuur 2.1c geconstateerde afname van de groei van het aantal inwoners tussen 1965 en 1985 voornamelijk is veroorzaakt door het sterk teruglopende geboortecijfer (tot eind jaren zeventig; tussen 1980 en 1985 nam vooral de immigratie af). Dat hangt samen met de sterke toename van het gebruik van voorbehoedsmiddelen in die tijd, ook in het voorheen kinderrijke zuiden van Nederland. Doordat de gezinnen kleiner werden, nam ook de gemiddelde huishoudensgrootte in die periode sterk af (en daarmee het aantal inwoners per woning; zie figuur 2.1d). De afname van de groei van het aantal inwoners in de laatste jaren, hing vooral samen met een lager (en recentelijk zelfs negatief) wordend migratiesaldo. De oorzaak daarvan is vooral de toenemende emigratie.
Uit figuur 2.3 blijkt dat de schommelingen in de natuurlijke groei in de laatste drie decennia klein zijn geweest. Naar alle waarschijnlijkheid zal het saldo van geboorte en sterfte in de toekomst langzaam, maar gestaag afnemen. De schommelingen in de tijd in het internationaal migratiesaldo waren groter. Dat migratiesaldo hangt samen met kenmerken als de economische ontwikkeling van Nederland en met factoren als het asielzoekersbeleid. Wanneer in de toekomst sprake zal zijn van een positief migratiesaldo zoals gangbaar was in de vijftienjaarsperiode 1988-2002 (gemiddeld plus 35 duizend per jaar) zal het aantal inwoners zich heel anders ontwikkelen dan bij een negatief migratiesaldo zoals gangbaar was in de vijfjaarsperiode 2003-2007 (ruim 15 duizend per jaar). Een verschil van 50 duizend inwoners per jaar in Nederland op grond van internationale migratie heeft uiteraard grote gevolgen voor het aantal gemeenten waarvoor een afname van het aantal inwoners verwacht mag worden. Dit denken in verschillende mogelijke toekomstbeelden ('scenario's') ontbreekt helaas in de huidige nationale en regionale bevolkingsprognoses.

Figuur 2.3 Ontwikkeling inwoners naar componenten, 1964-2008

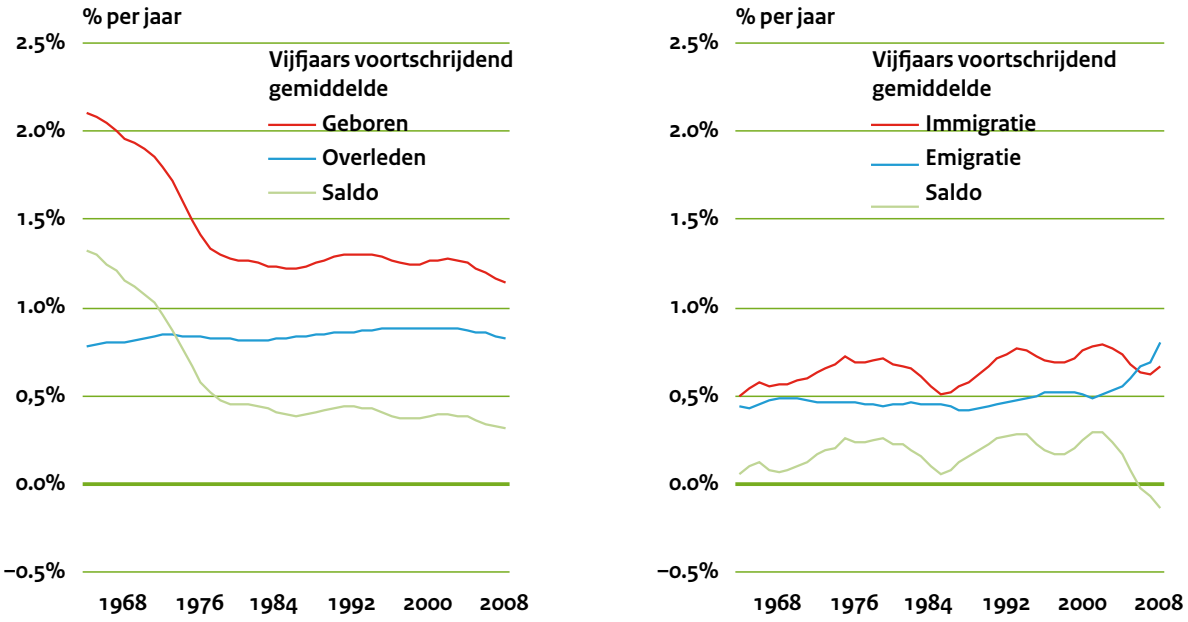

a. Natuurlijke groei **b. Buitenlandse migratie**

Toelichting:
'2008' = jaren 2004 tot en met 2008

De leeftijdsopbouw van de bevolking is om verschillende redenen van belang. De leeftijdsopbouw bepaalt de potentiële omvang van het aantal leerlingen/studenten op basisscholen, voortgezet onderwijs en hoger/wetenschappelijk onderwijs, de leeftijdsopbouw bepaalt de omvang van de potentiële beroepsbevolking en de leeftijdsopbouw bepaalt de omvang van de vergrijzing (en daarmee mede de vraag naar zorgvoorzieningen en de omvang van de pensioenuitgaven). In figuur 2.4 staat de leeftijdsopbouw voor zeven tijdstippen. De babyboom (geboorten in 1946; per 1 januari 1950 zijn die mensen 3 jaar, per 1 januari 1959 zijn ze 12 jaar, enz.) is duidelijk waarneembaar. Minder bekend, maar ook duidelijk in figuur 2.4 herkenbaar is het afnemende aantal geboorten aan het einde van de jaren zestig en in de jaren zeventig (zie ook figuur 2.3a). In het leeftijdsprofiel van 1969 is deze 'babybust' al enigszins zichtbaar, maar vooral in het leeftijdsprofielen vanaf 1-1-1979 is het zeer manifest. De 9-jarigen (geboren in 1969) namen een aandeel in van ongeveer 1.8%, voor de 0-jarigen (geboren in 1978) lag het aandeel ruim een half procent-punt lager. De instroom van mensen op de arbeidsmarkt is hierdoor gedurende de jaren negentig afgenomen. Samen met de in de tweede helft van dat decennium toegenomen vraag naar arbeid vanuit bedrijven en instellingen vormt dat een verklaring voor de krapte op de arbeidsmarkt in die jaren en de mede daardoor sterk toegenomen arbeidsparticipatie (het percentage van de 15- tot 65-jarigen dat werkt of actief zoekt naar werk). Die toename was overigens ook mogelijk doordat Nederland tot in de jaren tachtig een vergeleken met veel andere West-Europese en Scandinavische landen lage participatiegraad kende, met name onder vrouwen. Mede daardoor kon de sterk teruglopende instroom van jongeren op de arbeidsmarkt vrij soepel worden opgevangen.

Figuur 2.4 Leeftijdsopbouw: aandeel leeftijdsgroepen in totale bevolking, 1950-2009

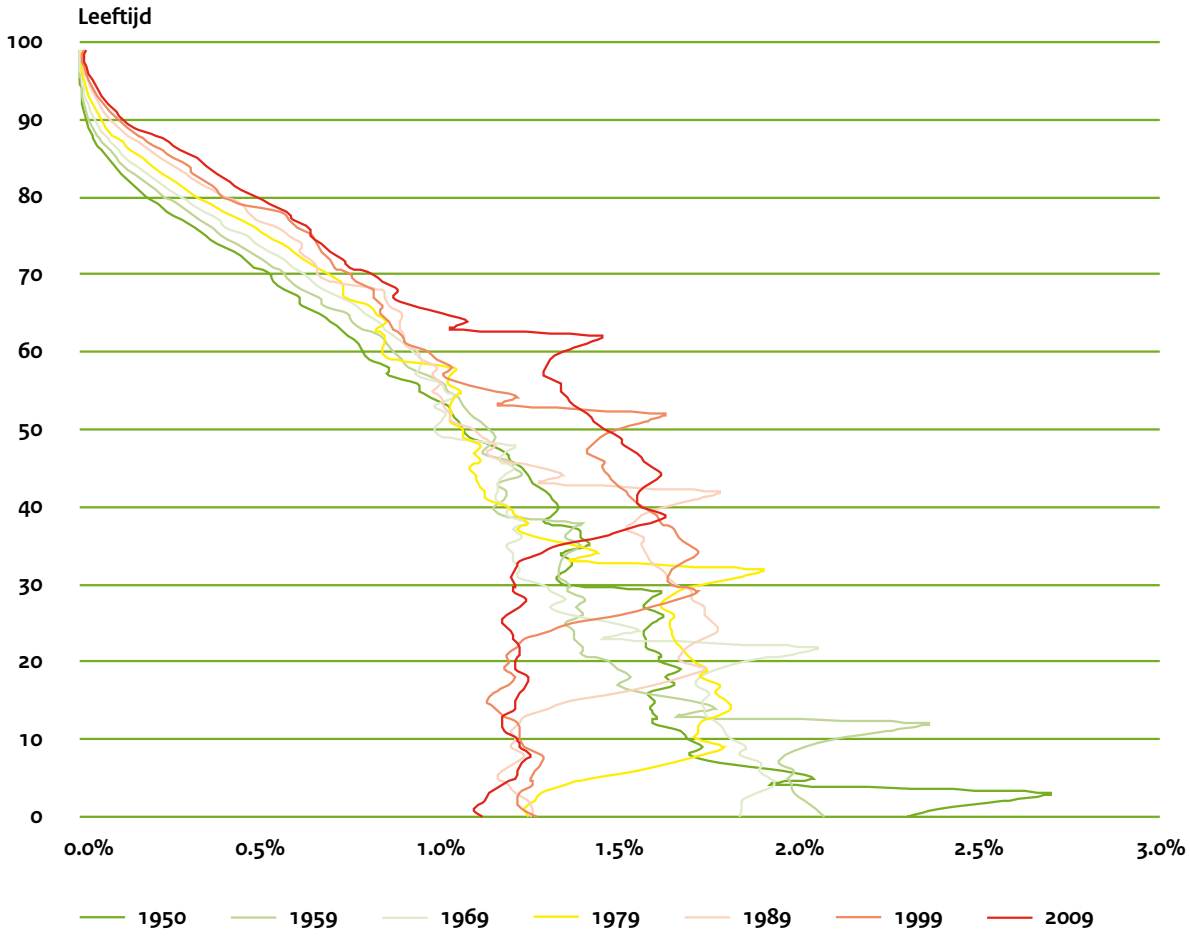

De kans op een intergemeentelijke verhuizing verschilt sterk tussen leeftijdscategorieën. Redenen kunnen zijn een verhuizing om studieredenen (rond het twintigste levensjaar), werkredenen (veelal over grotere afstand), woonredenen (veelal over korte afstand) en pensioensmigratie (op oudere leeftijd, naar aantrekkelijke woongebieden). In figuur 2.5 staat de binnenlandse migratie naar leeftijd[8]. Duidelijk is dat er en een piek ligt bij twintigers en dertigers. Gezinnen met jonge kinderen verhuizen wat meer dan gezinnen met kinderen in de schoolgaande leeftijd (overigens niet als de kinderen jonger dan een jaar zijn). Na de piek bij 24 jaar neemt de kans op een verhuizing gestaag af. Verschillen in bevolkingsgroei tussen gemeenten als gevolg van intergemeentelijke migratie hangen dus vooral af van de keuzes die worden gemaakt in de jongere levensfasen. Van een piek rond de pensioensgerechtigde leeftijd is geen sprake. In hoeverre pensioensmigratie binnen Nederland een belangrijke rol speelt is dan ook de vraag.

[8] Weergegeven is het aantal verhuisde personen van een bepaalde leeftijd als percentage van het totaal aantal inwoners. Het gaat alleen om intergemeentelijke verhuizingen, niet om intragemeentelijke verhuizingen. De figuur laat dus zien in welke leeftijdscategorieën de meeste mensen intergemeentelijk verhuizen. De figuur laat niet zien wat de 'verhuiskans' is (het aantal verhuisde personen van een bepaalde leeftijd als percentage van het aantal inwoners van die leeftijd). Bij de verhuiskansen zouden de scores wat hoger zijn in de hogere leeftijdscategorieën.

Figuur 2.5 Intergemeentelijke migratie naar leeftijd, gemiddelde jaren 1998 tot en met 2007

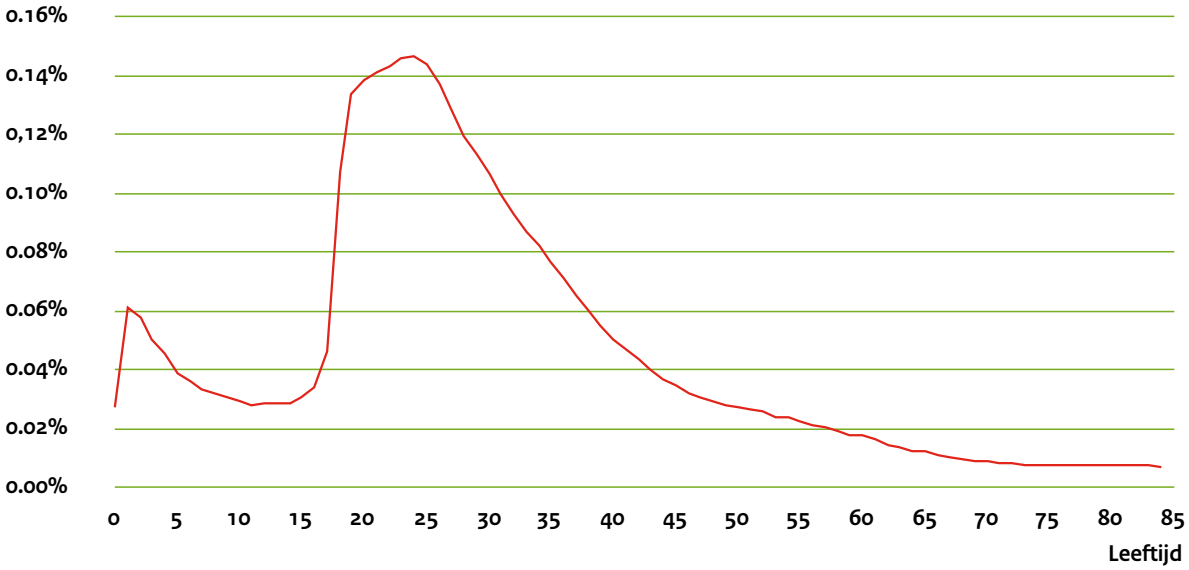

2.2 Regionale ontwikkelingen

In de discussies over 'bevolkingskrimp' bestaat het gevaar dat de indruk ontstaat dat de verschillen in bevolkingsgroei tussen gemeenten zijn toegenomen en nog verder toe zullen nemen. Dat wordt dan ingegeven door de constatering dat meer gemeenten een afname van het aantal inwoners kennen. Met de vooral de laatste jaren afgenomen nationale bevolkingsgroei (waarvan niet mag worden uitgesloten dat die tijdelijk is, als gevolg van het afgenomen internationale migratiesaldo) viel het te verwachten dat het aantal gemeenten met een bevolkingsafname is toegenomen. Met het eenvoudige onderscheid tussen enerzijds gemeenten met een toename en anderzijds gemeenten met een afname van het aantal inwoners wordt echter nog niet gemeten of de verschillen in bevolkingsgroei tussen gemeenten ook zijn toegenomen.

Aan de hand van figuur 2.6 kan zicht worden gekregen op de mate waarin het aantal gemeenten met een bevolkingsafname op langere termijn is toegenomen en of de verschillen in bevolkingsgroei tussen gemeenten groter zijn geworden. Uit figuur 2.6a blijkt dat de procentuele groei van het aantal inwoners sinds 1950 gestaag is afgenomen, maar dat er sprake is van schommelingen in de tijd. Zo ligt bijvoorbeeld de ontwikkeling van het aantal inwoners in 2008 al weer aanzienlijk hoger dan in 2006. Daarnaast geeft de 'mate van verschil in groei'[9] aan dat de gemeentelijke verschillen in procentuele bevolkingsontwikkeling de laatste jaren juist lager zijn dan voorheen, vooral dan de periode 1960-1985. Wanneer het aantal gemeenten met een afname van het aantal inwoners dus is toegenomen, hangt dat vooral samen met de lagere nationale bevolkingsgroei, niet met toenemende verschillen tussen gemeenten.

In figuur 2.6b staat het aantal gemeenten met een bevolkingsafname als percentage van het totaal aantal gemeenten. Ten eerste is daarbij gekeken naar het *aantal* gemeenten, ten tweede naar het *bevolkingsaandeel* van de inwoners dat woont in een gemeente met een afname van het aantal inwoners. Wanneer het vooral grote gemeenten zijn waar sprake is van een bevolkingsafname zal het bevolkingsaandeel hoger zijn dan het aantal gemeenten, wanneer vooral kleine gemeenten een bevolkingsafname kennen zal het aantal gemeenten hoger zijn dan het bevolkingsaandeel. Uit figuur 2.6b kan worden afgeleid dat het aantal gemeenten met een bevolkingsafname in de loop der tijden gestaag is toegenomen (met overigens in de meest recente jaren weer een lichte afname). Daarnaast blijkt het aandeel in het nationaal totaal van het aantal inwoners in gemeenten met een bevolkingsafname in de jaren zeventig en tachtig al zeer hoog

9 In technische zin betreft dit de standaarddeviatie van de verschillen in bevolkingsgroei tussen gemeenten per jaar. Er is gewerkt met gewogen standaarddeviaties, waarbij het gewicht evenredig is aan het aantal inwoners per gemeente.

geweest te zijn. Tegenover bevolkingsafname in de grote en diverse middelgrote steden stond toen een sterke bevolkingstoename in hun suburbs. Het was een tijd waarin de gemiddelde huishoudensgrootte overal in Nederland sterk afnam. Dat geldt ook voor de steden. Daar nam het aantal woningen veel minder sterk toe dan de afname van de gemiddelde huishoudensgrootte. De steden, vooral de grote steden, verloren daardoor inwoners, soms tot 2 à 3 procent per jaar. De drijvende krachten waren de toename van de welvaart (waardoor veel jonge gezinnen zich een grotere woning in de 'suburbs' konden permitteren) en de sterke toename van het autobezit (waardoor de reistijd naar het werk, dat veel meer dan het wonen in de steden bleef geconcentreerd, afnam).

Figuur 2.6 Aandeel gemeenten met afname aantal inwoners, 1950-2008

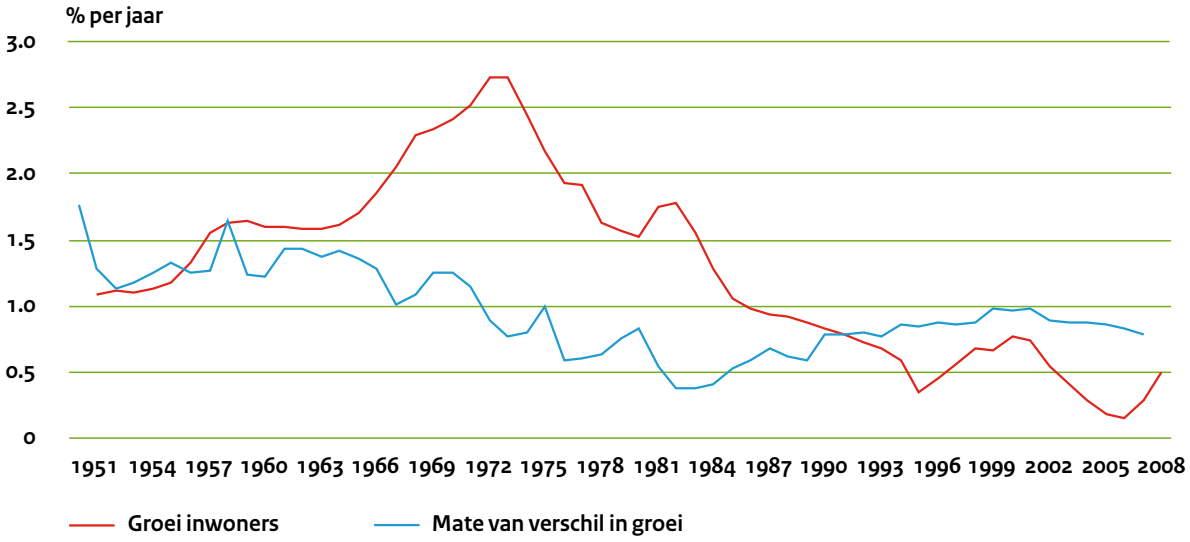

a. Ontwikkeling inwoners en mate van verschil in gemeentelijke groei

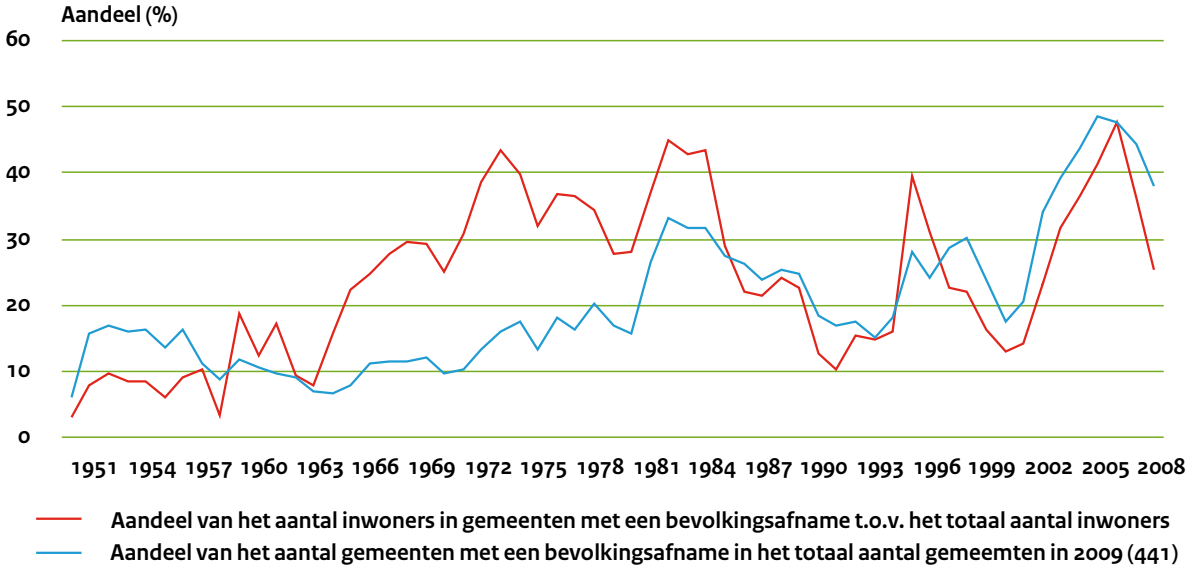

b. Gemeenten met afname inwoners

Toelichting:
De mate van verschil in groei is weergegeven als driejaars voortschrijdend gemiddeld. Alle scores bepaald exclusief Flevoland.

Gemeentelijke verschillen in bevolkingsontwikkeling kunnen samenhangen met verschillen in natuurlijke groei, binnenlandse migratie en buitenlandse migratie. In figuur 2.7 is die uitsplitsing weergegeven voor vierjaarsperioden, ten eerste op gemeentelijk niveau en ten tweede op regionaal niveau (de 24 stadsgewesten en 16 landelijke gebieden). Per component is de standaarddeviatie weergegeven. Naarmate die score hoger is, zijn de gemeentelijke verschillen groter. Op gemeentelijk niveau (figuur 2.7a) blijkt binnenlandse migratie de voornaamste oorzaak van verschillen in bevolkingsontwikkeling te zijn, gevolgd door natuurlijke groei en buitenlandse migratie. De bijdrage van binnenlandse migratie aan de verschillen was voor 1985 veel hoger dan erna, mede als gevolg van nationaal beleid om de suburbanisatie van bevolking uit de steden in te dammen. De mate waarin natuurlijke groei bijdraagt aan verschillen in bevolkingsontwikkeling wordt steeds minder, met name doordat verschillen in het geboortecijfer (in de jaren zestig en zeventig veel hoger in het zuiden dan elders) gestaag zijn afgenomen. Op het niveau van stadsgewesten (figuur 2.7b) zijn de verschillen in bevolkingsontwikkeling veel kleiner dan op gemeentelijk niveau. Dat hangt samen met het feit dat een groot deel van de binnenlandse migratie binnen stadsgewesten heeft plaatsgevonden (van de steden naar hun suburbs). Overigens was in de periode 1969-1976 ook op stadsgewestelijk niveau sprake van vrij grote regionale verschillen in bevolkingsontwikkeling. Dat was een periode waarin niet alleen de steden zelf, maar zelfs de volledige stadsgewesten per saldo inwoners verloren aan landelijke gebieden.

Figuur 2.7 Bijdrage van componenten aan gemeentelijke verschillen in bevolkingsontwikkeling, 1961-2008

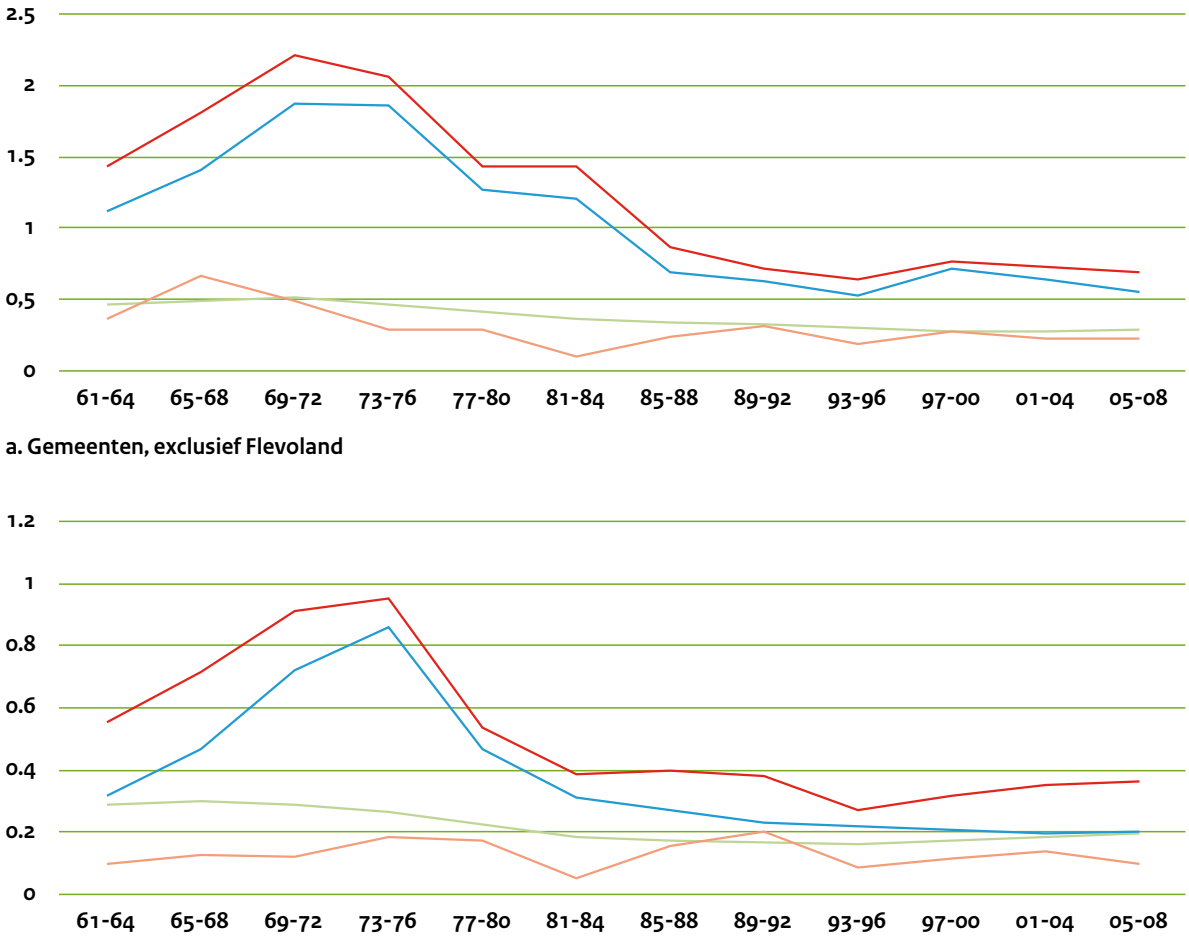

Als illustratie van de verschillen in ruimtelijke ontwikkelingspatronen van het aantal inwoners zijn in figuur 2.8 voor zes tijdstippen de driejaarsgemiddelden van de bevolkingsontwikkeling weergegeven. De legenda is daarbij in alle peiljaren gelijk. Duidelijk is dat er in 2008 meer gemeenten met een bevolkingsafname zijn dan in eerdere jaren en dat de verschillen in bevolkingsgroei in 1988, 1998 en 2008 kleiner waren dan in 1958, 1968 en 1978 (er zijn recentelijk minder donkerblauw of donkerrood gekleurde gebieden). Ook blijkt uit de kaartbeelden echter dat de regionale patronen van groei en afname in de tijd verschuiven.
Eind jaren vijftig nam de bevolking vooral af in nationaal perifeer gelegen gebieden (in Zeeland en vooral in het Noorden). In het Noorden nam het aantal inwoners overigens in de meer verstedelijkte delen wel toe. Het verlies aan arbeidsplaatsen in de landbouw ging gepaard met industrialisatie in stedelijke kernen. Inwoners van het platteland in Groningen en Fryslân emigreerden en verhuisden naar de Randstad, maar verhuisden ook binnen het Noorden naar de steden en hun omgeving. Opvallend is dat een gemeente als Delfzijl eind jaren vijftig nog een zeer sterke bevolkingsgroei kende (meer dan drie procent per jaar). Ook in andere delen van Nederland waar momenteel het aantal inwoners afneemt, was vijftig jaar geleden nog sprake van een sterke tot zeer sterke groei (bijvoorbeeld het Gooi/Utrechtse Heuvelrug[10], de Hollandse duingemeenten en Zuid-Limburg).

Eind jaren zestig was het aantal gemeenten met een bevolkingsafname in het Noorden minder groot dan eind jaren vijftig. Het meest opmerkelijke verschil is echter dat het aantal inwoners in de Amsterdam, Den Haag en Rotterdam afnam. In de overige steden was daar nog geen sprake van, met uitzondering van Hilversum dat toen al te kampen had met ruimtegebrek. Als contramal nam het aantal inwoners in een groot aantal suburbs in de Randstad zeer sterk toe.
Eind jaren zeventig was nauwelijks meer sprake van verlies aan inwoners in perifeer gelegen landelijke gemeenten, met uitzondering van een klein aantal gemeenten in het Noorden. Wel breidde de afname van het aantal inwoners in stedelijke gemeenten zich uit, enerzijds ruimtelijk (naar suburbs die in de voorgaande jaren waren 'volgelopen') en anderzijds naar steeds meer andere steden, zowel in de Randstad (Utrecht, Amersfoort, Haarlem, Velsen en Delft) als buiten de Randstad (Groningen, Tilburg, Maastricht en Heerlen). De toename van het aantal inwoners in omliggende gemeenten duidt op suburbanisatie van de bevolking.

Zoals eerder aangegeven was vanaf het midden van de jaren tachtig het Rijksbeleid erop gericht om de afname van het aantal inwoners in de steden (vooral in de Randstad) af te remmen. Dat beleid was succesvol, want eind jaren tachtig was in geen van de vier grote steden sprake van een afname van het aantal inwoners (hoewel uit figuur 2.10 zal blijken dat het beleid ook aansloot bij een al langer zichtbare trend van minder ruimtelijke deconcentratie). Als gevolg van de minder sterke suburbanisatie nam het aantal inwoners in veel suburbs in de Randstad minder sterk toe dan tien jaar ervoor. In diverse middelgrote steden nam het aantal inwoners overigens wel af. Ten eerste in de met ruimtetekort kampende gemeenten Haarlem, Hilversum en Zeist in de Randstad en ten tweede in diverse middelgrote steden buiten de Randstad (met uitzondering van Groningen andere steden dan waar eind jaren zeventig het aantal inwoners afnam, namelijk Leeuwarden, Arnhem, Nijmegen en Eindhoven). Daarnaast nam eind jaren tachtig weer in diverse landelijke gemeenten in de nationale periferie het aantal inwoners af, zoals in het gehele kustgebied in het Noorden, in Zeeland (vooral Zeeuwsch-Vlaanderen), delen van Zuid-Limburg en opvallend genoeg (in tegenstelling tot de voorgaande decennia) ook in grote delen van de Kop van Noord-Holland. Na een periode van steeds sterker optredende ruimtelijke deconcentratie van bevolking (van steden naar suburbs en vervolgens ook naar verder weg gelegen landelijke gebieden), werd halverwege de jaren tachtig de trend gekeerd (zie ook figuur 2.9). Er was vanaf dat moment minder sprake van ruimtelijke deconcentratie, overigens met enige variatie in de tijd. Zo nam eind jaren negentig het aantal inwoners in de vier grote steden (alsmede in een aantal middelgrote steden in de Noordvleugel van de Randstad) weer iets af . Dat ging overigens, vergeleken met eind jaren zestig en eind jaren zeventig, gepaard met minder groei in de suburbs. Buiten de Randstad nam slechts in drie middelgrote steden het aantal inwoners af (Groningen, Nijmegen en Heerlen).

[10] Deze aanduiding wordt in het vervolg van dit rapport gehanteerd om de gemeenten aan te duiden die liggen in het Gooi en in het ruime gebied van de Utrechtse Heuvelrug (onder andere De Bilt, Zeist, de gemeente Utrechtse Heuvelrug en Soest). Het gaat dus niet alleen om de *gemeente* Utrechtse Heuvelrug (een recente fusiegemeente, onder andere bestaande uit de voormalige gemeenten Doorn, Maarn en Driebergen-Rijsenburg).

Gedurende 2006, 2007 en 2008 was het aantal gemeenten met een bevolkingsafname veel hoger dan eind jaren negentig. In sterkere mate dan eind jaren negentig is de sinds het midden van de jaren tachtig ingezette tendens naar meer ruimtelijke concentratie herkenbaar. Veel landelijke gemeenten in nationaal perifeer gelegen gebieden kenden een bevolkingsafname, met name in het Noorden, in Zeeland en (vergeleken met het verleden in veel sterkere mate) in Zuid-Limburg. Daarentegen was slechts in een beperkt aantal steden sprake van een afname van het aantal inwoners. Ten eerste in de Zuidvleugel van de Randstad (Leiden, Rotterdam en Dordrecht), ten tweede in het Oosten (Hengelo, Almelo en Apeldoorn) en ten derde in alle Limburgse steden (Venlo, Sittard-Geleen, Heerlen en Maastricht). Vergeleken met de voorgaande peiljaren is een nieuwe trend de afname van het aantal inwoners in veel suburbane gebieden in de Randstad (een trend die overigens eind jaren negentig al werd ingezet) en in landelijke gebieden in Noord-Brabant en het oosten van Nederland. In een aantal gebieden, zoals bijvoorbeeld Noord-Brabant, wordt die trend mede veroorzaakt door beleid om de ontwikkeling van bevolking en bedrijvigheid ruimtelijk te concentreren in grote kernen.

Figuur 2.8 Ontwikkeling inwoners per gemeente, 1958-2008, stappen van tien jaar

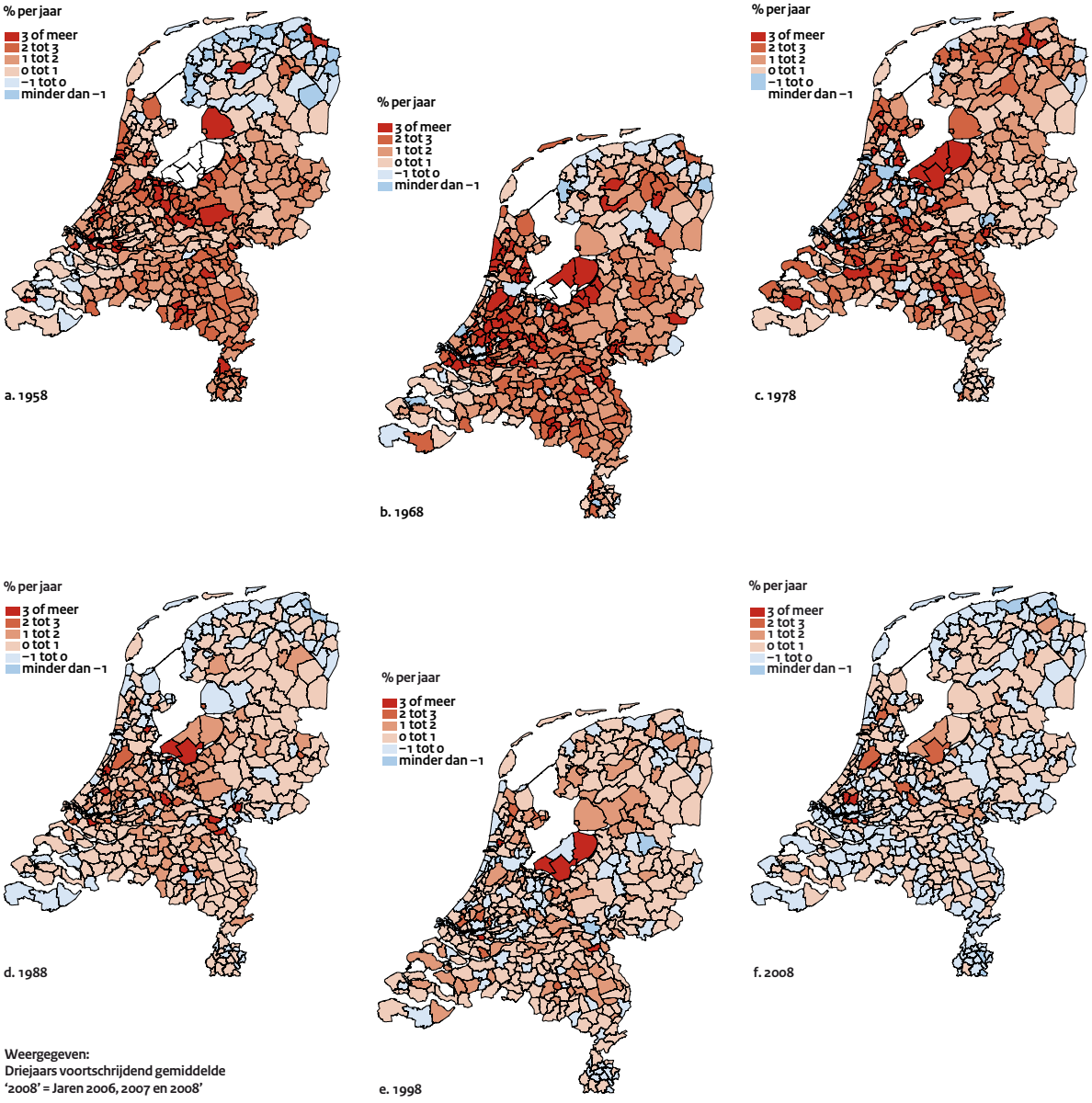

Weergegeven:
Driejaars voortschrijdend gemiddelde
'2008' = Jaren 2006, 2007 en 2008'

Uit figuur 2.6 en figuur 2.8 blijkt dat het aantal gemeenten waarvoor sprake is van een afname van het aantal inwoners weliswaar gestaag toeneemt, maar dat bevolkingsafname zeker niet alleen een recent verschijnsel is. Ook blijkt dat sommige gemeente(type)n veelvuldiger met een bevolkingsafname te kampen hebben dan andere. Om van dat laatste een samenvattend beeld te geven, staat in figuur 2.9 het aantal jaren waarin gedurende de laatste dertig jaar sprake is geweest van een afname van de bevolking. Gemeenten waar het aantal inwoners in een groot aantal jaren is afgenomen zijn vooral te vinden langs de kust (in het Noorden, de Hollandse kustgemeenten en de Zeeuwse kustgemeenten, in Oost-Groningen en Zuid-Limburg, in een aantal 'luxe suburbs', zoals in het Gooi/Utrechtse Heuvelrug, bij Haarlem en rond Arnhem). Daarnaast hebben ook diverse gemeenten in de regio Rotterdam vaak met een afname van het aantal inwoners te maken gehad. In andere delen van Nederland is een afname van het aantal inwoners slechts incidenteel voorgekomen, bijvoorbeeld in grote delen van Noord-Brabant, op de Veluwe (en uiteraard Flevoland).

Figuur 2.9 Aantal jaren waarin aantal inwoners is afgenomen, 1979-2008

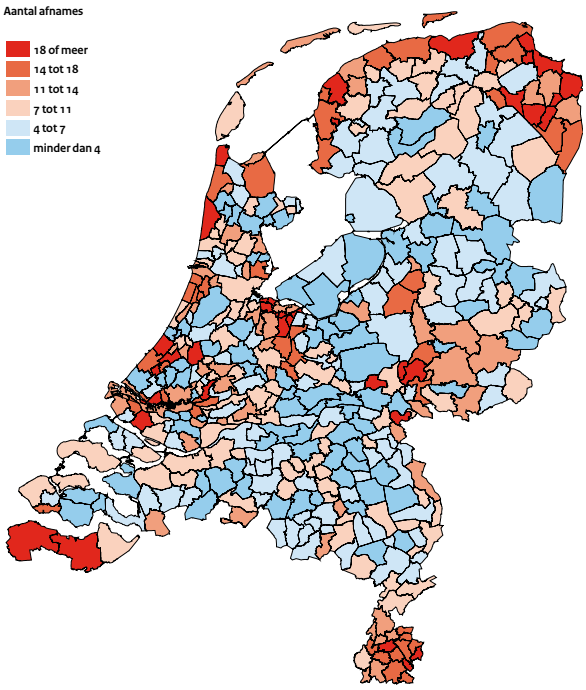

In figuur 2.10 is de mate waarin sprake is van 'ruimtelijke concentratie' van bevolking weergegeven met de zogenaamde 'entropiemaatstaf'. Met de entropiemaatstaf wordt gemeten in hoeverre een bepaald kenmerk (in dit geval het aantal inwoners) geconcentreerd is in grotere eenheden (hier de gemeenten) of juist verspreid is. In de figuur staat de verandering per jaar van de entropiemaatstaf. Een negatieve waarde houdt dan in dat kleine gemeenten gemiddeld (procentueel) sterker groeien dan grote gemeenten. Een positieve waarde houdt in dat juist grote gemeenten gemiddeld procentueel sterker groeien dan kleine gemeenten. De figuur laat in één oogopslag zien dat vanaf 1950 tot en met 1973 sprake is geweest van een steeds sterker toenemende ruimtelijke deconcentratie van bevolking. Ook blijkt dat de mate van ruimtelijke deconcentratie al vanaf 1974 afnam[11] (ruim voor officieel beleid in die richting vanaf midden jaren tachtig). In 1990 was voor het eerst in de beschouwde periode sprake van ruimtelijke concentratie (gemiddeld sterkere procentuele groei naarmate de omvang van een gemeente toeneemt). Gedurende de jaren negentig wisselden jaren van concentratie en deconcentratie elkaar af. Vanaf 2001 echter is elk jaar sprake geweest van ruimtelijke concentratie van de bevolking.

[11] Opvallend is dat de omslag samenvalt met de eerste oliecrisis (vanaf eind 1973). De oliecrisis had invloed op twee belangrijke drijvende krachten achter de suburbanisatie van bevolking (toenemend autobezit en lage benzineprijzen c.q. toenemende welvaartsgroei/koopkracht). Op dat soort momenten zullen mensen ook minder de neiging hebben om een huis te kopen. Begin 1979 vond de revolutie in Iran plaats, met de tweede oliecrisis als gevolg. De drie jaren met de grootste 'omslag' richting meer concentratie van bevolking waren respectievelijk 1974, 1975 en 1979.

Figuur 2.10 Ontwikkeling ruimtelijke concentratie bevolking, 1950-2008

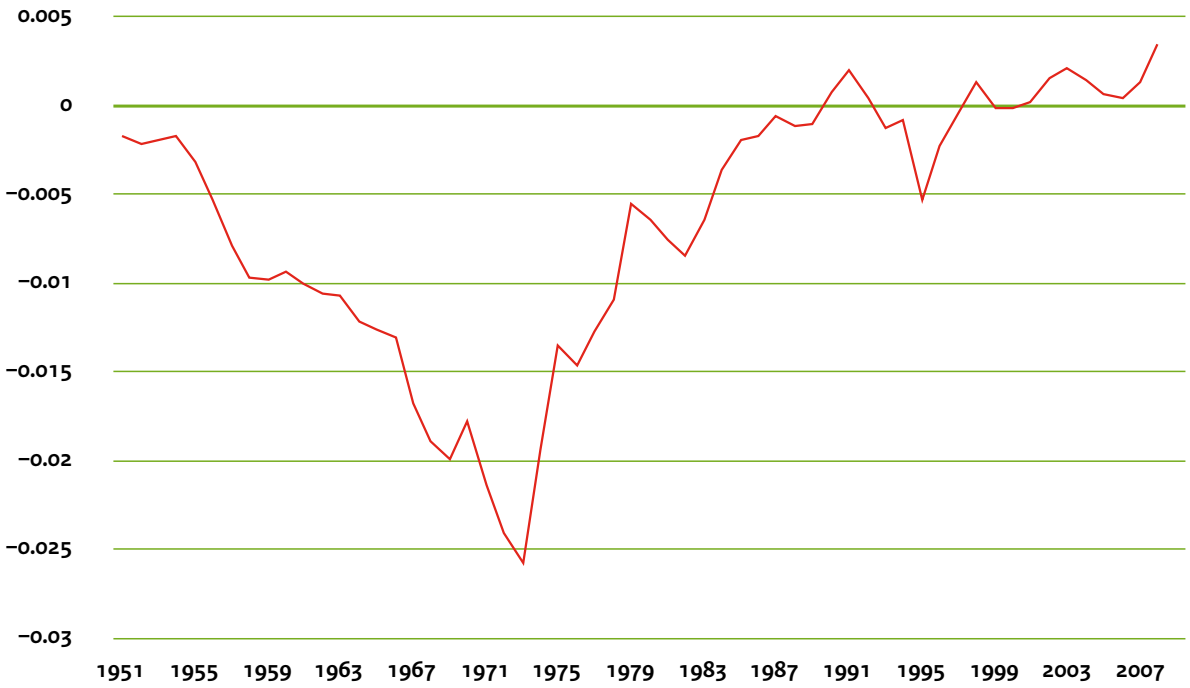

In figuur 2.11 zijn de ruimtelijke verschillen in bevolkingsgroei samengevat door een onderscheid naar zes typen gemeenten. Duidelijk is dat in de grote steden het aantal inwoners afnam in de periode 1965-1985, en dat daarna slechts incidenteel (rond 1997) nog sprake was van een afname. Ook wordt uit de figuur direct duidelijk dat bevolkingsafname in de vier grote steden gepaard ging met groei in hun suburbs. Vanaf midden jaren tachtig zijn de verschillen in groei tussen centrale stad en suburbs in de vier grote stadsgewesten veel minder groot, hoewel (met uitzondering van 2008) de suburbs nog iets sterker groeiden dan de steden. Een soortgelijke ontwikkeling, maar dan in een veel mildere vorm, is opgetreden in de middelgrote steden en hun suburbs. Daar nam van eind jaren vijftig tot eind jaren zeventig het aantal inwoners in de centrale steden minder sterk toe dan in hun suburbs. Deze 'milde' suburbanisatie ging echter, met uitzondering van enkele jaren in het begin van de jaren zeventig, nog wel gepaard met een toename van het aantal inwoners in de groep van 'overige kernsteden' (met uiteraard verschillen tussen individuele steden, zoals bleek uit figuur 2.8). Vanaf het begin van de jaren negentig is in de middelgrote stadsgewesten geen sprake van een structureel hogere groei in de suburbs dan in de kernsteden. Vanaf halverwege de jaren negentig lag de bevolkingsgroei in de kernsteden zelfs elk jaar iets hoger dan in de suburbs.

Naast de mate waarin suburbanisatie van bevolking optreedt geeft figuur 2.11 ook zicht op de mate waarin groei vooral in de stadsgewesten of daarbuiten plaatsvindt. Tussen 1960 en 1995 was de bevolkingsgroei in de landelijke gebieden nabij de Randstedelijke stadsgewesten hoger dan het nationaal gemiddelde. Ervoor en erna was de groei van dezelfde orde van grootte. Met uitzondering van een beperkt aantal jaren lag de groei in landelijke gebieden op grotere afstand van de Randstedelijke stadsgewesten ('perifere landelijke gebieden') lager dan de groei in de landelijke gebieden nabij die stadsgewesten. In de jaren zestig en zeventig kenden de perifere landelijke gebieden een groei boven het nationaal gemiddelde. Ervoor en erna was de groei veelal lager dan het nationaal gemiddelde.

Figuur 2.11 Procentuele groei inwoners in zes gebiedstypen, 1950-2008

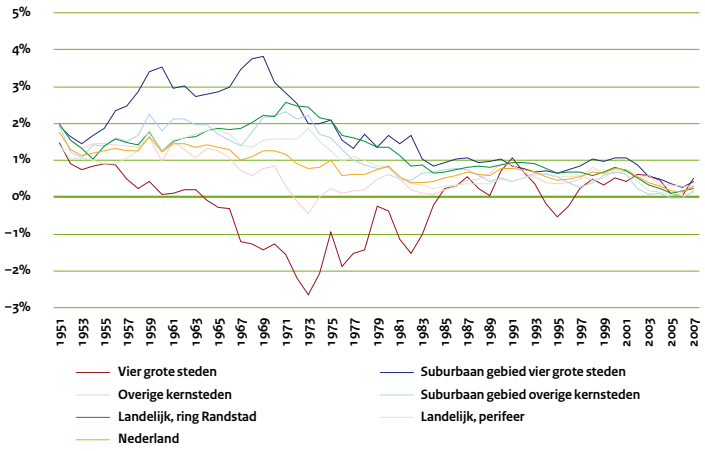

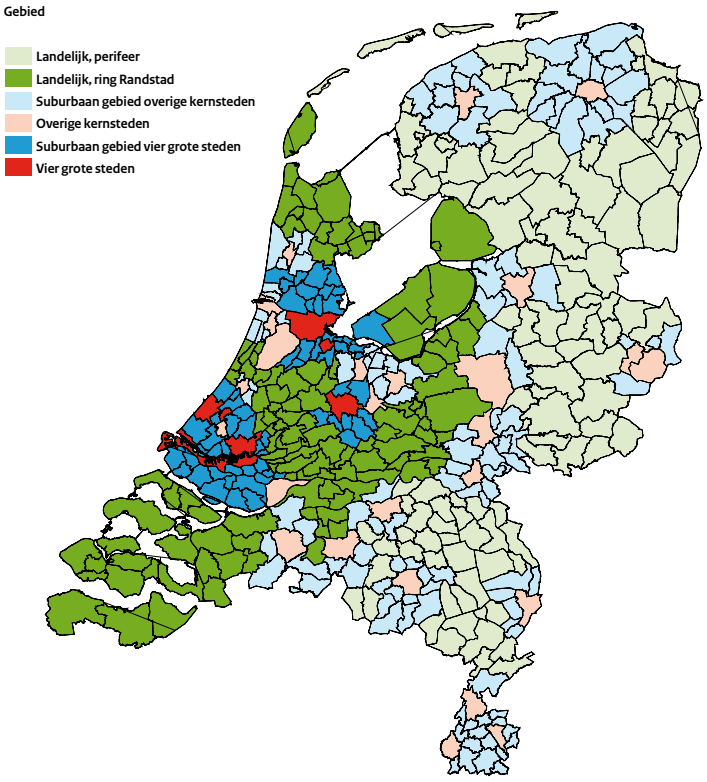

Figuur 2.12 biedt een samenvattend beeld van de mate waarin sprake is van suburbanisatie van bevolking en van 'desurbanisatie' (daarvan is sprake bij een toename van het aandeel van de bevolking dat in landelijke gebieden woont). Duidelijk wordt uit figuur 2.12a dat de laatste jaren nauwelijks sprake meer is van suburbanisatie van de bevolking (het aandeel van de kernsteden in het nationaal totaal en het aandeel van de suburbs in het nationaal totaal blijven beide ongeveer gelijk). Tevens blijkt duidelijk dat slechts in een periode van twintig jaar sprake is geweest van desurbanisatie. Tot halverwege de jaren zestig en vanaf halverwege de jaren tachtig bleef het aandeel van landelijke gebieden in de totale nationale bevolking ongeveer gelijk.

Uit figuur 2.12b blijkt dat vooral in de vier grote steden tot midden jaren tachtig het inwonersaandeel is afgenomen. In de overige kernsteden was daar veel minder sprake van. Gedurende de laatste 25 jaar handhaafden de overige kernsteden hun aandeel, terwijl het aandeel van hun suburbs langzaam afnam. Van suburbanisatie was daar dus geen sprake meer. Dat geldt nog wel voor de vier grote stadsgewesten, hoewel

het tempo waarin dat de laatste decennia is opgetreden veel lager ligt dan in de jaren zestig en zeventig. De vier grote stadsgewesten (kernsteden plus suburbs) zagen hun aandeel van 1950 naar 1984 afnemen (van 31.3% naar 26.2%), maar daarna nam het gestaag toe (naar 27.2% in 2009). In de overige stadsgewesten nam het aandeel eerst toe (van 36.3% in 1950 naar 37.5% in 1971), om vervolgens af te nemen naar 36.5% in 2009.

Figuur 2.12 Aandelen gebiedstypen in totaal aantal inwoners in Nederland

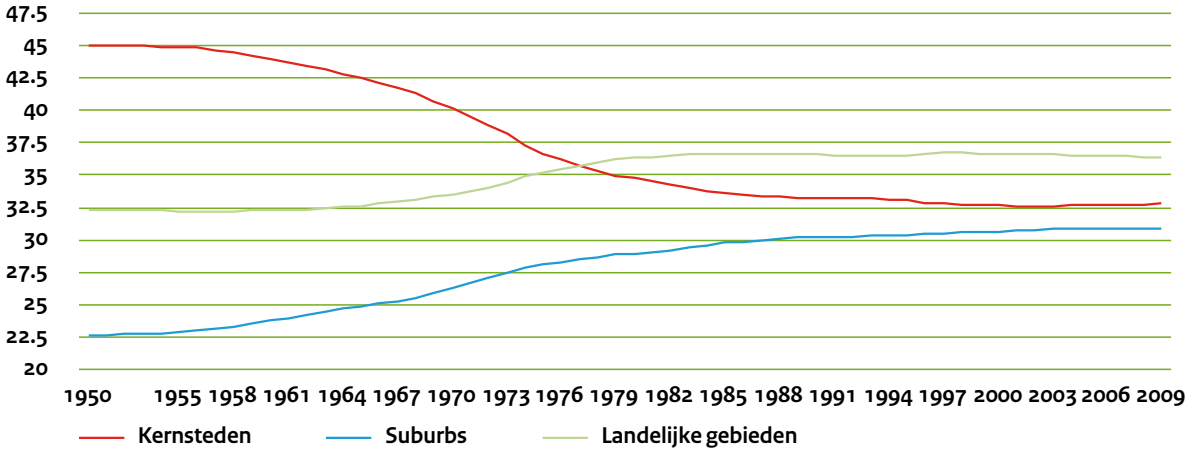

a. Kernsteden, suburbs en landelijke gebieden

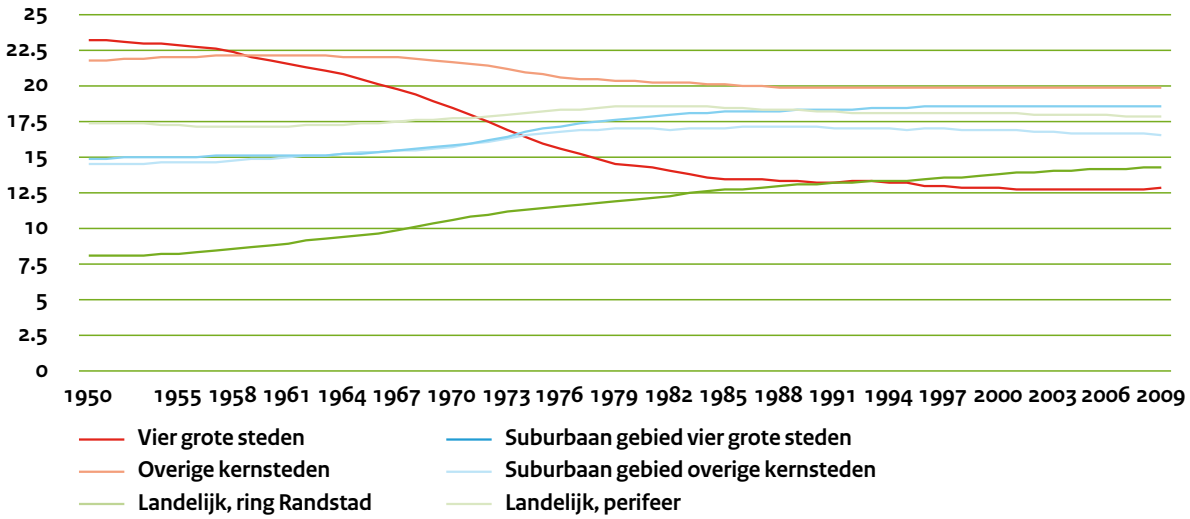

b. Onderverdeling naar zes gebieden

In figuur 2.13 is de ontwikkeling van het aantal inwoners uitgesplitst in de componenten natuurlijke groei, binnenlandse migratie en buitenlandse migratie. De saldi zijn daarbij steeds uitgedrukt als percentage van het aantal inwoners. Zeer opmerkelijk is hier de ontwikkeling van de natuurlijke groei in de vier grote steden. Terwijl die groei in het verleden ver achterbleef bij de andere gebieden (als gevolg van selectieve uitstroom van jonge gezinnen en gezinnen die nog geen kinderen hadden op het moment van verhuizing) en in de jaren zeventig zelfs negatief was, ligt de natuurlijke groei in de vier grote steden inmiddels ruim boven het nationaal gemiddelde. De bevolkingssamenstelling (relatief weinig vergrijzing van de bevolking en veel allochtone gezinnen, met een gemiddeld hoog aantal kinderen) is daar de verklaring voor. Ook blijkt dat in de perifere landelijke gebieden en in de suburbs van de 'overige kernsteden' het saldo van natuurlijke groei van boven het nationaal gemiddelde naar onder het nationaal gemiddelde is omgeslagen.

De verschillen tussen de zes gebiedstypen in saldo van de binnenlandse migratie zijn aanzienlijk groter dan de verschillen in natuurlijke groei. In de vier grote steden was over de gehele periode sprake van een

negatief binnenlands migratiesaldo (met een 'dieptepunt' van -3% in 1973), waarbij echter de laatste jaren het negatieve saldo zeer klein was. Eind jaren zestig profiteerden vooral de suburbs van het vertrek van inwoners van de vier grote steden. Enige jaren later voegden de landelijke gebieden in en rond de Randstad zich daarbij. Suburbanisatie vond dus over steeds grotere afstand plaats. Van een positief binnenlands migratiesaldo was in de landelijke gebieden in en rond de Randstad slechts tijdelijk sprake, voor de suburbs van de vier grote steden gedurende de gehele periode.
De buitenlandse migratie is vooral in de vier grote steden gekenmerkt geweest door sterke schommelingen in de tijd. De recente opleving in 2008 hangt onder andere samen met de vestiging van arbeidsmigranten uit Oost-Europa.

Figuur 2.13 Demografische componenten in zes gebiedstypen, 1950-2008

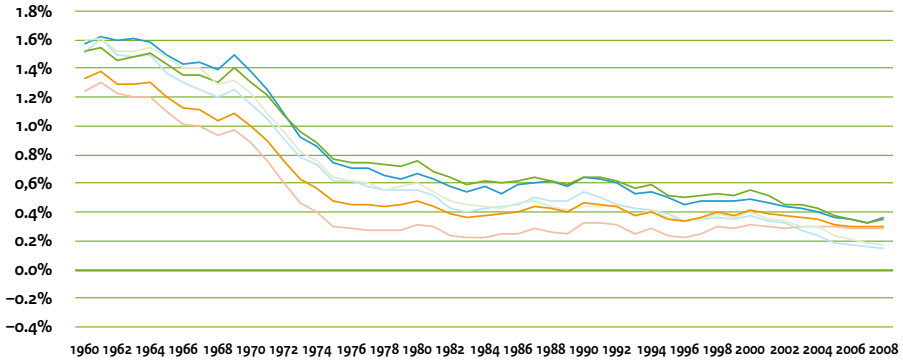

a. Saldo natuurlijke groei

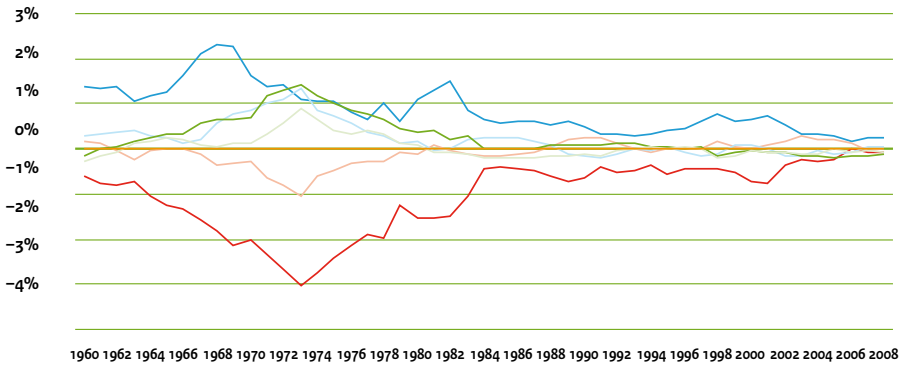

b. Saldo binnenlandse migratie

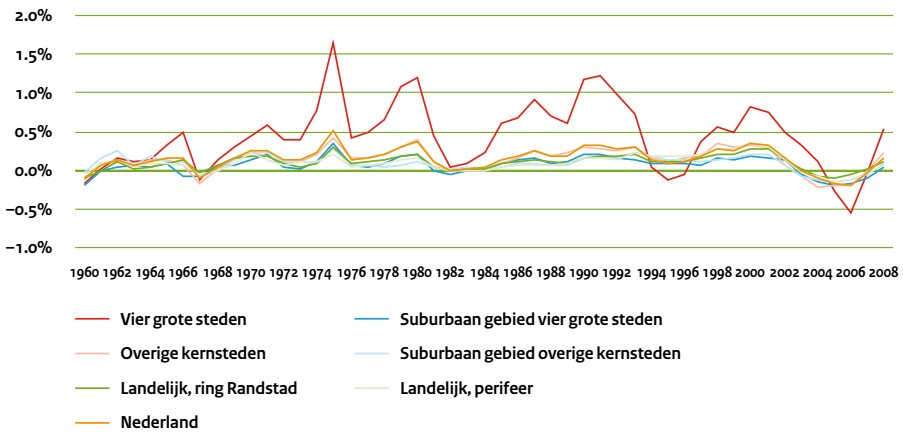

c. Saldo buitenlandse migratie

Uit figuur 2.13a bleek dat in de jaren zeventig in de vier grote steden al sprake was van een negatieve natuurlijke groei. In de andere gebiedstypen komt dat gedurende de gehele beschouwde periode niet voor. Dat neemt niet weg dat in sommige individuele gemeenten het sterftecijfer al in een zeer vroeg stadium boven het geboortecijfer lag. In figuur 2.14 zijn de gemeenten aangegeven waarvoor op enig moment een negatieve natuurlijke groei resulteerde. Tevens is de tijdsperiode aangegeven waarin dat voor het eerst voorkwam[12]. In de luxe suburbs Blaricum, Bussum en Bloemendaal, alsmede in Den Haag was de natuurlijke groei al in een zeer vroeg stadium negatief. Ook Amsterdam en Rotterdam kenden al in een vroeg stadium een negatief saldo. In Utrecht is daar nooit sprake van geweest. Ook in diverse gemeenten in de regio Gooi/Utrechtse Heuvelrug, Wassenaar en andere luxe woonoorden (zoals Haren bij Groningen, Renkum, Rozendaal en Rheden bij Arnhem en Vught bij 's-Hertogenbosch) was de natuurlijke groei al in een vroeg stadium negatief. Een zeer vroege suburbanisatie van vooral welgestelden ging daar gepaard met weinig recente woningbouw. Daarnaast trad ook in perifere regio's als oostelijk Groningen, Zeeland en Zuid-Limburg een negatieve natuurlijke groei op, waarbij de negatieve natuurlijke groei in veel Zuid-Limburgse gemeenten van recente datum is.

Figuur 2.14 Eerste jaar met negatieve natuurlijke groei

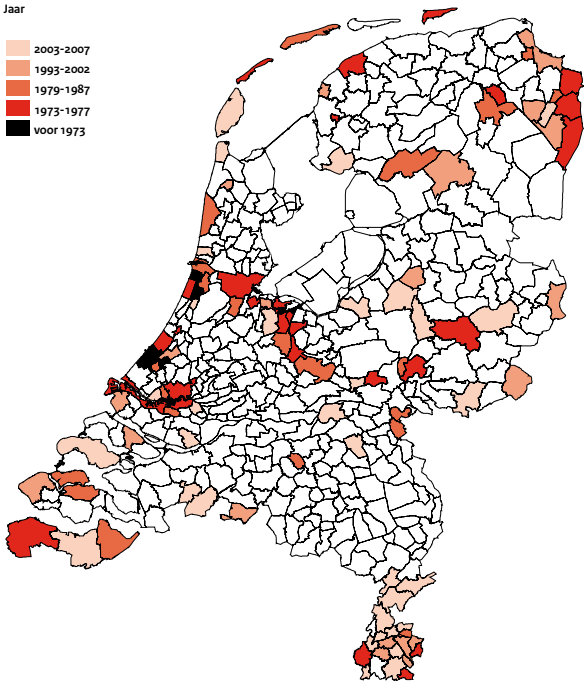

Bij de bespreking van figuur 2.13 werd al geopperd dat in de grote steden in relatief geringe mate sprake is van vergrijzing van de bevolking (een hoog aandeel van 65-plussers). Hoewel dat wellicht niet volgens de verwachting is, blijkt het duidelijk uit figuur 2.15. Slechts in Rotterdam is de bevolking iets meer vergrijsd dan het nationaal gemiddelde. In Den Haag en vooral Amsterdam en Utrecht ligt de mate van vergrijzing onder het nationaal gemiddelde. Op regionaal niveau (zie figuur 2.15b) blijkt dat de vergrijzing in grote delen van de Randstad en in aangrenzende gebieden ten oosten en zuiden van de Randstad lager dan het nationaal gemiddelde is. Uitzondering vormen de stadsgewesten Hilversum en Haarlem, waar als gevolg van ruimtegebrek in de laatste decennia weinig nieuwe woningen gebouwd konden worden. Ook in stadsgewest Rotterdam ligt de vergrijzing iets boven het nationaal gemiddelde. Regio's met een bovengemiddelde mate van vergrijzing bevinden zich vooral in nationaal perifeer gelegen delen van Nederland (in het zuidwesten, in het zuidoosten, in het oosten en in het noorden, met uitzondering van de stadsgewesten Groningen en Leeuwarden).

[12] Om enige robuustheid in de resultaten te waarborgen is de som over drie jaar bepaald. Zo geeft '1973' als eerste jaar aan dat over de driejaarsperiode 1971-1973 als geheel de natuurlijke groei lager dan 0 was. Niet alle jaren zijn in de legenda aangegeven. In 1978 en in 1988-1992 was er geen enkele gemeente waar op dat moment voor het eerst meer sterftes dan geboorten waren.

Figuur 2.15 Aandeel en ontwikkeling 65-plussers in bevolking, 1988-2008

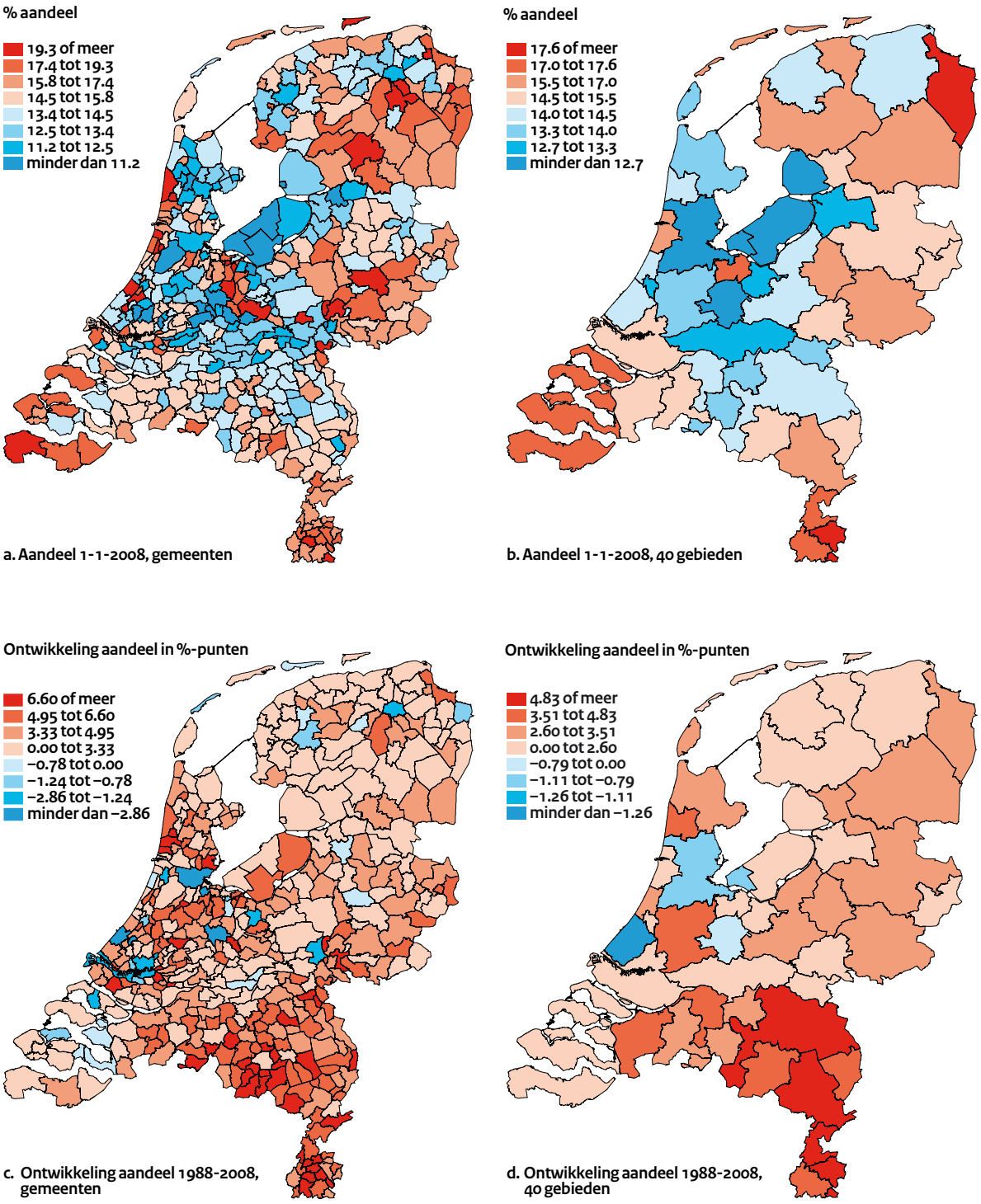

Naast het niveau van vergrijzing is ook de ontwikkeling van de vergrijzing van belang. Die is namelijk bepalend voor de hoogte van het sterftecijfer. Uit figuur 2.15c blijkt dat in vrijwel alle gemeenten in Nederland de vergrijzingsgraad (het percentage 65-plussers per inwoner) de laatste twintig jaar is toegenomen. Opvallend vergrijzing in alle vier grote steden sterk afgenomen. Ook in middelgrote steden als Amersfoort, Hilversum, Haarlem en Leiden (binnen de Randstad) en Groningen, Leeuwarden, Zwolle en Arnhem (buiten de Randstad) nam de vergrijzing af. Op regionaal niveau is de vergrijzing slechts in drie van de veertig regio's afgenomen. Met uitzondering van stadsgewest Rotterdam betreft dat de grote stadsgewesten. De vergrijzing is het meest toegenomen in het zuiden, vooral in het zuidoosten. Daarnaast neemt overigens ook de vergrijzing in het Groene Hart toe (hoewel die in 2008 nog steeds lager is dan gemiddeld), mede omdat als gevolg van restrictief beleid relatief weinig woningen worden gebouwd, waardoor jonge mensen wegtrekken.

3 Elementen van de bevolkingsdynamiek

In hoofdstuk 2 is een eerste schets gegeven van opvallende kenmerken van de nationale en regionale bevolkingsontwikkeling. In dit hoofdstuk vindt een uitgebreidere analyse plaats. Daartoe is eerst de bevolkingsontwikkeling uitgesplitst naar de componenten geboorte en sterfte (natuurlijke groei), internationale migratie en binnenlandse migratie (paragraaf 3.1). In paragraaf 3.2 wordt ingegaan op de leeftijdsopbouw, ten eerste van de totale bevolking en ten tweede van zogenaamde 'migratiecohorten'. Daaruit wordt duidelijk in welke leeftijdscategorieën het aantal inwoners in gemeenten toeneemt of afneemt. Belangrijke redenen voor verhuizing zijn woonredenen (onder andere gezinsvorming), die veelal over korte afstand plaatsvindt, studieredenen (zowel over korte als over langere afstand) en werkredenen (veelal over langere afstand). Tenslotte wordt in paragraaf 3.3 aandacht besteed aan de ontwikkeling van het aantal huishoudens en het aantal woningen. Hoewel het aantal inwoners in veel gemeenten afneemt, geldt dat in veel minder gemeenten voor het aantal huishoudens. De reden daarvoor is dat de gemiddelde huishoudensgrootte nog steeds afneemt. Daardoor neemt ook het aantal woningen in de meeste gemeenten nog niet af, hoewel er inmiddels wel gemeenten zijn waar meer woningen worden gesloopt dan er nieuw gebouwd worden.

In dit hoofdstuk worden kaartbeelden veelal weergegeven op het niveau van individuele gemeenten en op het niveau van veertig gebieden (24 stadsgewesten en 16 landelijke gebieden; zie figuur I.2 in bijlage I).

3.1 Uitsplitsing naar componenten

3.1.1 Geboorte en sterfte

In de afgelopen tien jaar was op regionaal niveau slechts in Zuid-Limburg en oostelijk Groningen sprake van een negatieve natuurlijke groei (meer sterfte dan geboorten; zie figuur 3.1). Het aantal regio's met een negatieve natuurlijke groei is overigens wel toegenomen, ook gedurende de tienjaarsperiode 1998-2007 (in het kaartbeeld staat het gemiddelde voor de gehele periode). Op gemeentelijk niveau zijn uiteraard ook Zuid-Limburg en oostelijk Groningen herkenbaar. Daarnaast verschijnen gemeenten op de kaart die ook al in hoofdstuk 2 naar voren kwamen: aanzienlijke delen van Zeeland, een aantal Hollandse kustgemeenten, delen van het Gooi/Utrechtse Heuvelrug en enkele 'luxe woonoorden' bij Groningen, Arnhem en Nijmegen. Door de oogharen heenkijkend zou het ruimtelijk patroon kunnen worden samengevat als: 'Hoe centraler in Nederland, hoe groter de kans op een hoge natuurlijke groei'. Duidelijk is echter dat er op lokaal niveau sprake kan zijn van uitzonderingen.

De natuurlijke groei kan worden uitgesplitst naar geboorte en sterfte. In figuur 3.2 zijn alle gemeenten en regio's met een geboortecijfer boven het nationaal gemiddelde rood weergegeven (en blauw bij een benedengemiddelde score). Stadsgewest Hilversum (met een sterk vergrijsde bevolking; zie figuur 2.15b) is de enige regio in de centraal gelegen delen van Nederland met een benedengemiddeld geboortecijfer. In sommige regio's zijn zowel gemeenten met een hoog geboortecijfer als gemeenten met een laag geboortecijfer te vinden. Of sprake is van een hoog geboortecijfer hangt er in die regio's vanaf of er de laatste jaren nieuwe woningen zijn gebouwd of niet. In andere regio's kennen alle of vrijwel alle gemeenten een laag geboortecijfer. De Limburgse regio's, vooral in het zuidelijk deel, zijn daar een duidelijk voorbeeld van. Daarnaast kunnen oostelijk Groningen en Zeeland weer worden genoemd. Maar ook in Drenthe, de Achterhoek en West Brabant zijn nauwelijks gemeenten met een bovengemiddeld geboortecijfer te vinden.

Figuur 3.1 Natuurlijke groei bevolking, gemiddelde periode 1998-2007

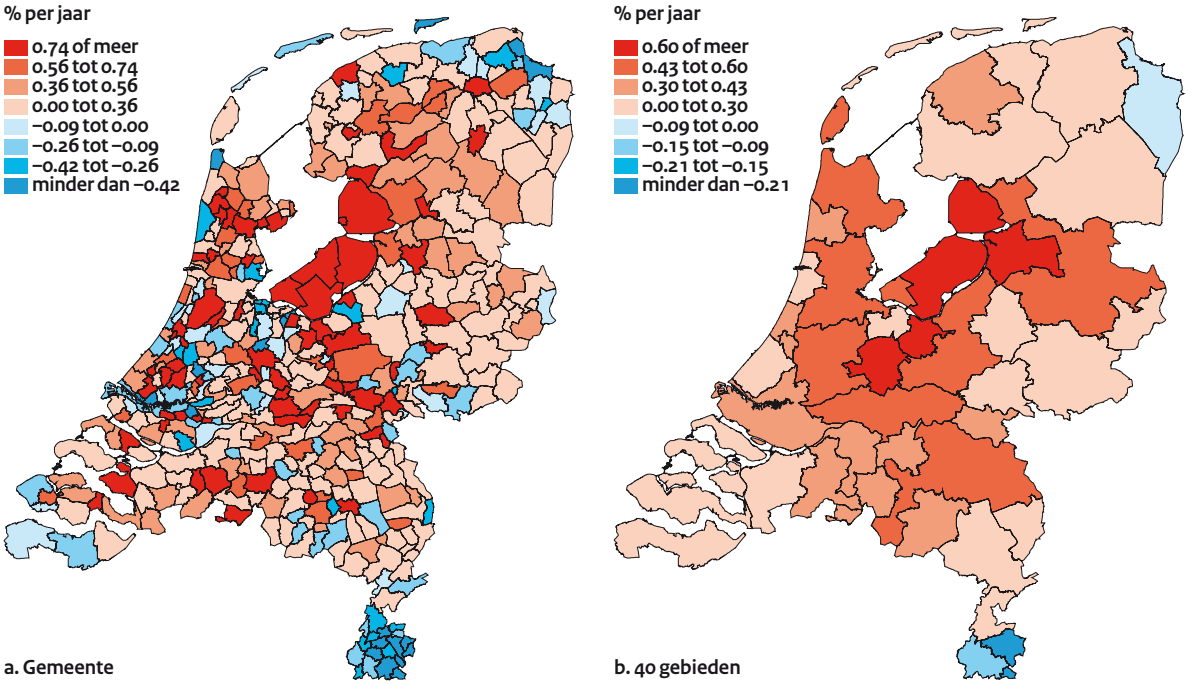

Figuur 3.2 Geboorten als % van de totale bevolking, 1998-2007

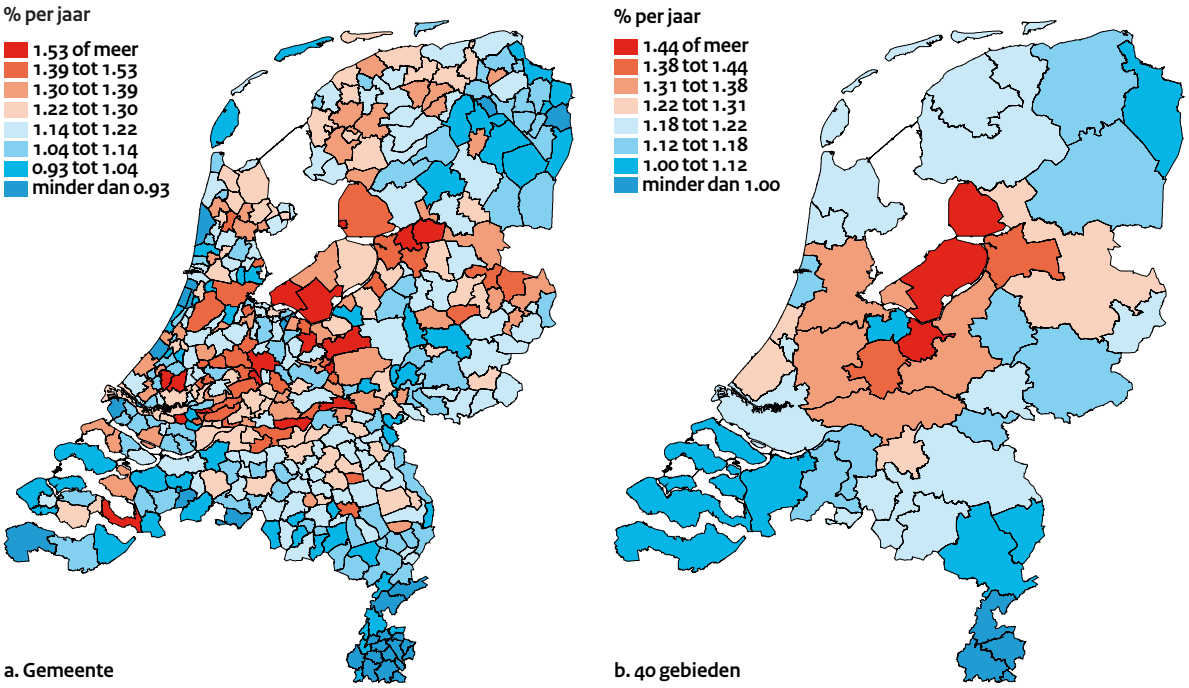

Een hoog geboortecijfer hangt veelal samen met een hoog migratiesaldo (zie figuur 3.9). Bij migratie, vooral bij binnenlandse migratie over korte afstand, gaat het namelijk vaak om huishoudens die zich in de gezinsvormende fase bevinden. Daarnaast zijn er nog andere sociaal-culturele factoren die invloed hebben op de hoogte van het geboortecijfer. Een voorbeeld is het aantal zwaar gereformeerde inwoners, in figuur 3.3 benaderd via het aandeel van de stemmen op de politieke partijen Christen Unie en SGP (voor verkiezingen die in het midden van de beschouwde periode vielen). Dit levert bijvoorbeeld een verklaring

voor het hogere geboortecijfer dan verwacht (op basis van de binnenlandse migratie) in regio's als Noord-Overijssel, de Veluwe, het Rivierengebied en het Groene Hart.

Figuur 3.3 Aandeel stemmen op politieke partijen CU en SGP, Tweede Kamer verkiezingen 22 januari 2003

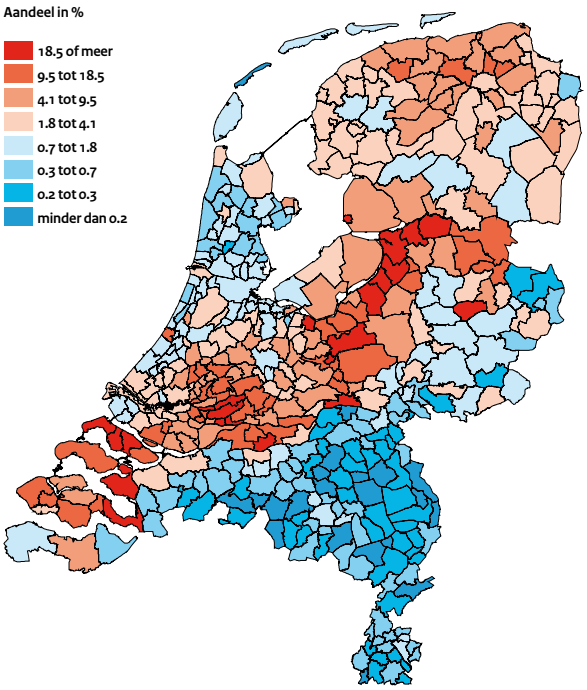

Het sterftecijfer (zie figuur 3.4) vormt min of meer de contramal van het geboortecijfer (vergelijk figuur 3.2 met figuur 3.4). Het sterftecijfer vertoont ook een vergelijkbaar ruimtelijk patroon als het aandeel 65-plussers. Deze relaties zijn weinig verrassend. Zowel het geboortecijfer als het sterftecijfer hangen in hoge mate samen met de leeftijdsverdeling. Toch zijn er diverse gebieden waar zowel het sterftecijfer als het geboortecijfer onder het nationaal gemiddelde ligt. Dat geldt met name voor grote delen van Noord-Brabant en het noordelijk deel van Limburg. Uit figuur 2.15b blijkt dat de mate van vergrijzing in dit gebied veelal nog niet heel hoog is (hoewel de vergrijzing wel sterk aan het toenemen is; zie figuur 2.15d). Gedurende de periode 1998-2007 was het gemiddeld sterftecijfer daardoor nog niet erg hoog. Gezien de sterk toenemende vergrijzing mag wel worden verwacht dat het in de toekomst toe gaat nemen. Dat ook het geboortecijfer onder het nationaal gemiddelde ligt, heeft met sociaal-culturele factoren te maken. Terwijl in gebieden met veel zwaar gereformeerde inwoners het geboortecijfer relatief hoog is, geldt dat in gebieden waar veel katholieken wonen de laatste jaren juist niet (meer)[13].

[13] In demografisch onderzoek wordt hier ook wel gebruik gemaakt van zogenaamde 'gestandaardiseerde vruchtbaarheidscijfers'. Daarbij wordt berekend of het aantal geboorten overeenkomt met wat op basis van de leeftijdsopbouw van de vrouwelijke bevolking verwacht mag worden (indien de nationale leeftijdsspecifieke geboortekansen worden gehanteerd). In de katholieke delen van Nederland ligt het gestandaardiseerd vruchtbaarheidscijfer onder het nationaal gemiddelde.

Figuur 3.4 Overledenen als % van de totale bevolking, 1998-2007

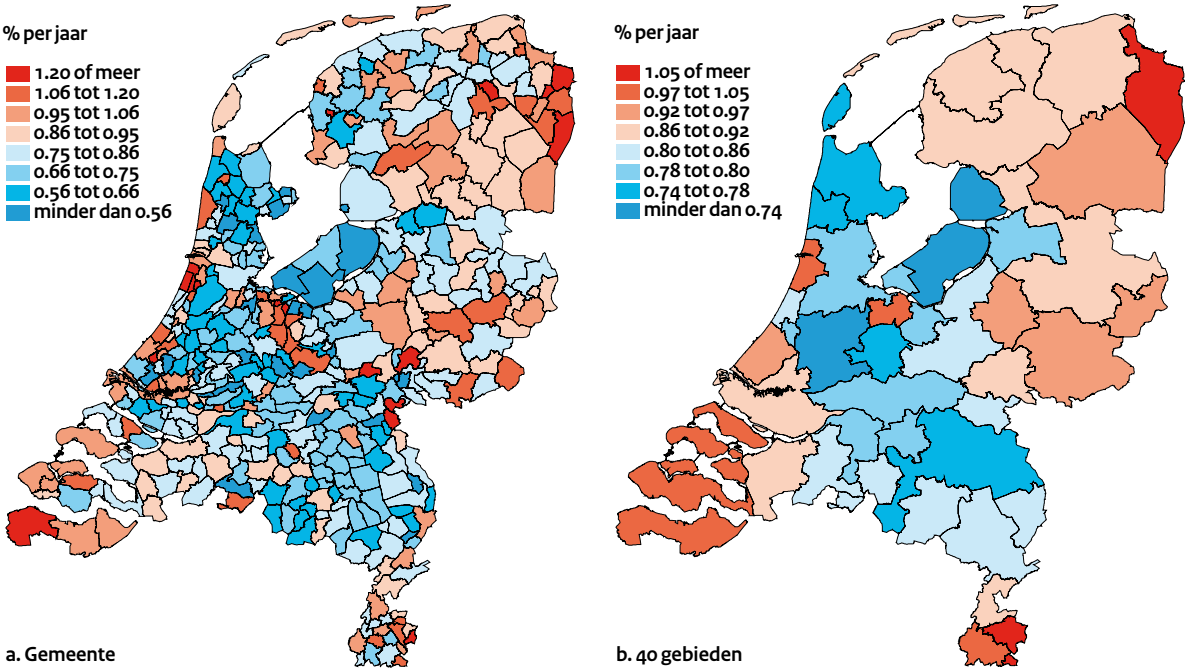

Uit figuur 2.13a bleek al dat de ontwikkeling van de natuurlijke groei zich in de loop der tijden hoger of lager kan worden, al naar gelang het gebiedstype. Ter illustratie van regionale verschillen zijn in figuur 3.5 de ontwikkelingen weergegeven voor vijf gebieden, namelijk twee sterk verstedelijkte gebieden in de Randstad, een klein stadsgewest met weinig ruimte voor woningbouw in de Randstad en twee nationaal perifeer gelegen gebieden in Nederland, die vaak als typische voorbeelden van 'krimpregio's worden genoemd.

Stadsgewest Amsterdam/Haarlemmermeer kende in de jaren zestig, zeventig en tachtig een bij het nationaal gemiddelde achterblijvende natuurlijke groei. Sinds het begin van de jaren negentig ligt de natuurlijke groei juist boven het nationaal gemiddelde. Dat hangt samen met de bevolkingssamenstelling (veel niet-Westerse allochtonen met relatief grote gezinnen), en gedeeltelijk met de economische kracht van de regio, waardoor (jonge) arbeidsmigranten uit binnen- en buitenland worden aangetrokken en er voor mensen die hun opleiding hebben gevolgd minder noodzaak is om naar andere regio's te verhuizen voor werk (en daar tot gezinsvorming overgaan). In stadsgewest Rotterdam/Dordrecht bleef de natuurlijke groei gedurende de gehele periode iets achter bij het nationaal gemiddelde. Weliswaar wonen ook daar veel niet-Westerse allochtonen, maar de economie is er minder sterk dan in stadsgewest Amsterdam/Haarlemmermeer. Jonge mensen komen daarom minder en vertrekken meer om werkmotieven in stadsgewest Rotterdam/Dordrecht dan in stadsgewest Amsterdam/Haarlemmermeer[14].

In stadsgewest Hilversum was al in de jaren zeventig sprake van een jaar met negatieve natuurlijke groei. Daarna echter wist het stadsgewest een licht positieve natuurlijke groei te handhaven. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat het aantal woningen nauwelijks uitbreidt, maar dat vrijkomende woningen (onder andere van overleden of naar een verzorgingstehuis vertrokken ouderen) zeer gewild zijn bij jonge, welgestelde gezinnen. In Oost-Groningen en stadsgewest Heerlen bevindt de natuurlijke groei zich sinds het midden van de jaren negentig wel in de min. Vooral in Heerlen is de terugval sinds 1960 opmerkelijk: van de hoogste score van de vijf voorbeeldgebieden naar de laagste score (in paragraaf 3.3 zal hier nader op worden ingegaan).

[14] De mate waarin economische ontwikkelingen een drijvende kracht vormen achter verschillen in bevolkingsontwikkeling zou nader onderzocht kunnen worden in vervolgonderzoek.

Figuur 3.5 Natuurlijke groei, voorbeelden van aantal gebieden, 1960-2007

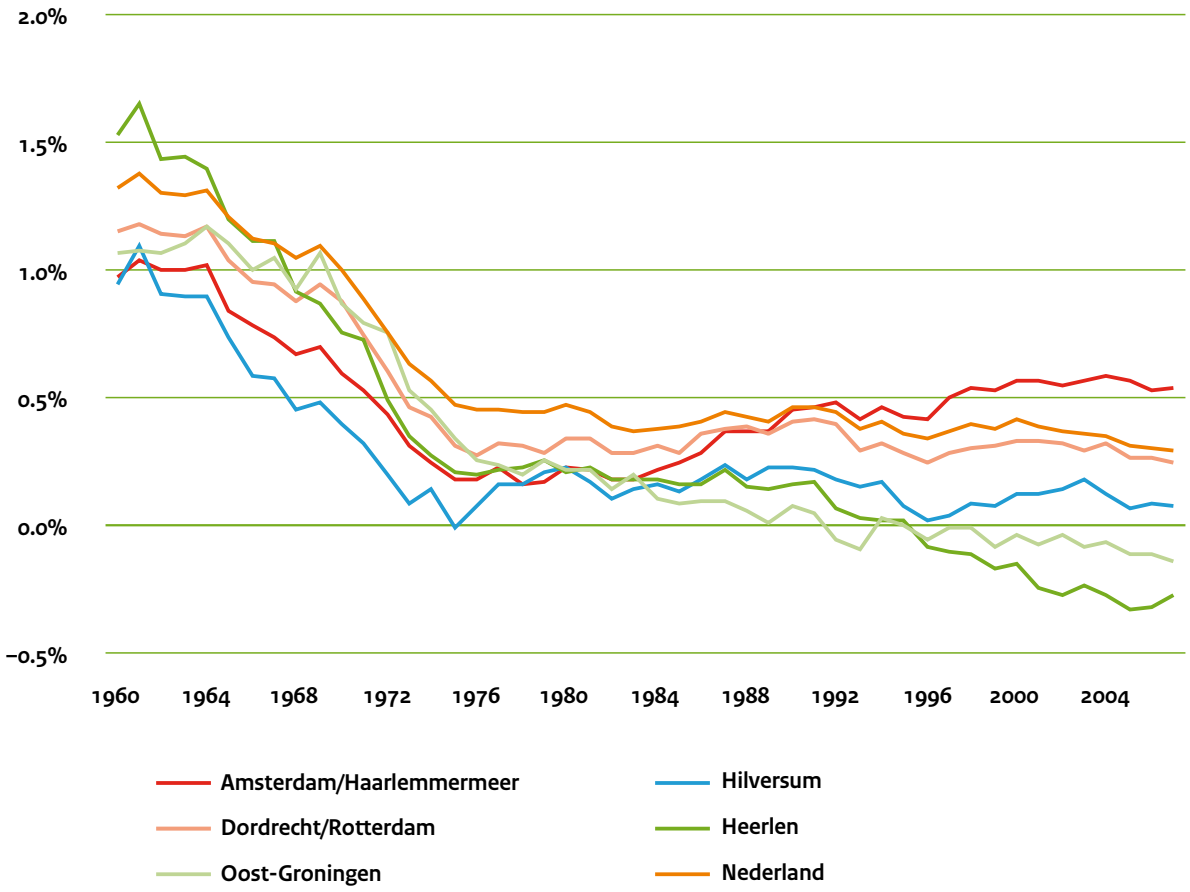

3.1.2 *Internationale migratie*

Het tienjaarsgemiddelde van het saldo van de buitenlandse migratie staat in figuur 3.6. Op regionaal niveau (zie figuur 3.6b) blijken slechts in een beperkt aantal gebieden meer mensen te zijn vertrokken naar het buitenland dan er vanuit het buitenland zijn gevestigd. Het betreft steeds grensregio's. Hierbij speelt een rol dat de woningprijzen in aangrenzende gebieden in België en Duitsland tegenwoordig lager zijn dan in Nederland[15]. Ook is het opmerkelijk dat het buitenlands migratiesaldo in het noorden van Nederland sterk positief is. Voor delen van de Randstad geldt dat ook, maar dat ligt meer in de lijn der verwachtingen, gezien de sterke economische positie van dat gebied.

[15] Sinds 2001 kunnen Nederlanders die in het buitenland gaan wonen het Nederlandse belastingregime aanhouden. Wie daarvoor kiest, kan de betaalde hypotheekrente van de belasting aftrekken. Ook daardoor is de drempel voor Nederlanders om zich in aangrenzende gebieden in het buitenland te vestigen minder groot geworden.

Figuur 3.6 Saldo buitenlandse migratie, gemiddelde 1998-2007

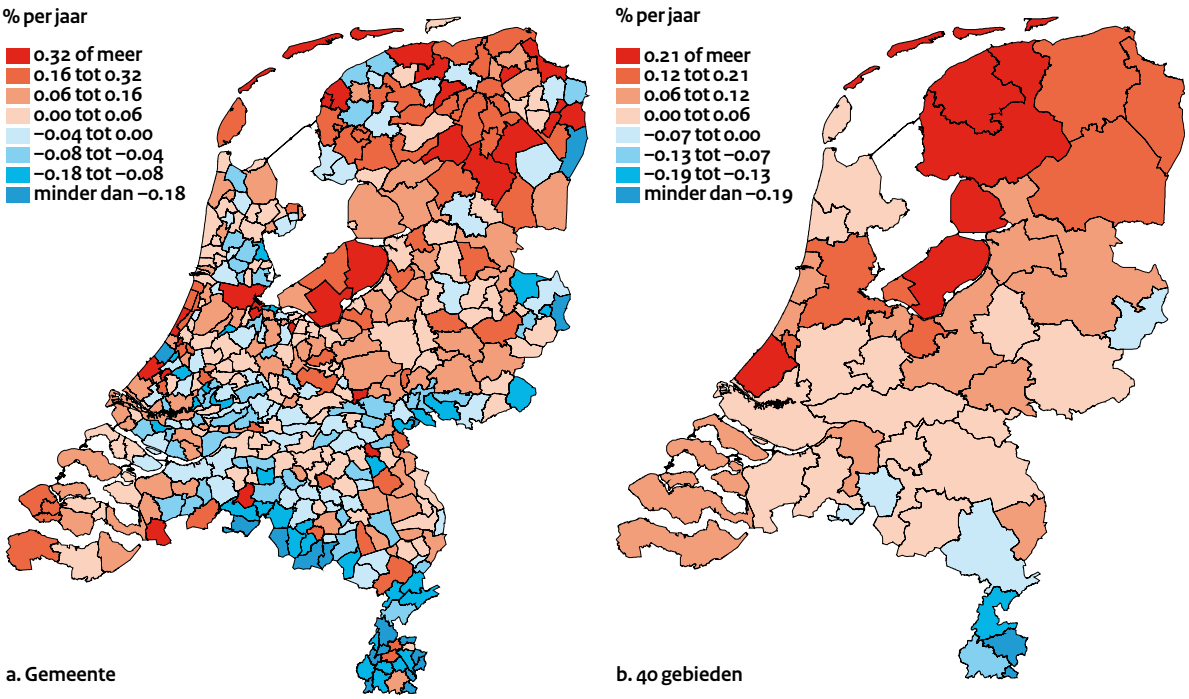

Een uitsplitsing van de buitenlandse migratie naar nationaliteit verschaft hier enige duidelijkheid (zie figuur 3.7). Per type nationaliteit kunnen de ruimtelijke beelden als volgt worden geduid:

- Voor mensen met de Nederlandse nationaliteit is het migratiesaldo in alle gebieden negatief. Er vertrekken dus meer Nederlanders naar het buitenland dan er terugkeren. Het vertreksaldo is vooral hoog in gebieden met een universiteit. Mogelijk gaan afgestudeerden vrij kort na hun afstuderen in het buitenland werken[16]. Daarnaast zijn ook in grensregio's, vooral in het zuiden, de negatieve migratiesaldi hoger dan gemiddeld. Dat kan samenhangen met de reeds eerder genoemde lage woningprijzen over de grens (figuur 3.7a)
- Met uitzondering van stadsgewest Heerlen (waar mogelijk sprake is van terugkeer van Duitsers naar hun geboorteland) resulteert in alle gebieden een positief migratiesaldo voor Westerse allochtonen (figuur 3.7b). Het saldo is het meest positief in gebieden met een sterke economie, zoals de Noordvleugel van de Randstad en Noord-Brabant. Ook Haaglanden, waar veel internationale organisaties zijn gevestigd kent een sterk positief saldo. Stadsgewest Rotterdam/Dordrecht blijft bij de andere drie grote stadsgewesten achter.
- Het ruimtelijk patroon van het migratiesaldo van niet-Westerse allochtonen (figuur 3.7c) levert een belangrijke verklaring voor het positieve saldo van de totale buitenlandse migratie. Naast de Randstad (vooral het westelijk deel) blijkt het saldo in het noorden sterk tot zeer sterk positief te zijn. Dat is mede het gevolg van het grote aantal asielzoekers dat zich in asielzoekerscentra in het noorden heeft gevestigd, met name in 2000 en 2001 (toen in het algemeen zeer veel asielzoekers zich gevestigd hebben).

Hoewel voor de meeste *gebieden* het buitenlands migratiesaldo positief is, geldt dat voor een groot aantal *gemeenten* niet (zie figuur 3.6a). Met uitzondering van sommige steden in Noord-Brabant en Limburg is het buitenlands migratiesaldo overigens in vrijwel alle steden wel positief. Die grote steden wegen uiteraard zwaarder in de totale regio dan de diverse kleine gemeenten met een negatief buitenlands migratiesaldo. Het gemeentelijk kaartbeeld maakt duidelijk dat zich onder de gemeenten met een sterk negatief saldo veel grensgemeenten bevinden, vooral in het zuiden van Noord-Brabant, het midden en zuiden van Limburg, in de Achterhoek en in Twente.

[16] Helaas levert het CBS op Statline geen gegevens over buitenlandse migratie naar regio, leeftijd en nationaliteit. Er kan dus niet worden nagegaan of deze aanname juist is.

Figuur 3.7 Buitenlandse migratie naar herkomst, gemiddelde 1998-2007, per gebied

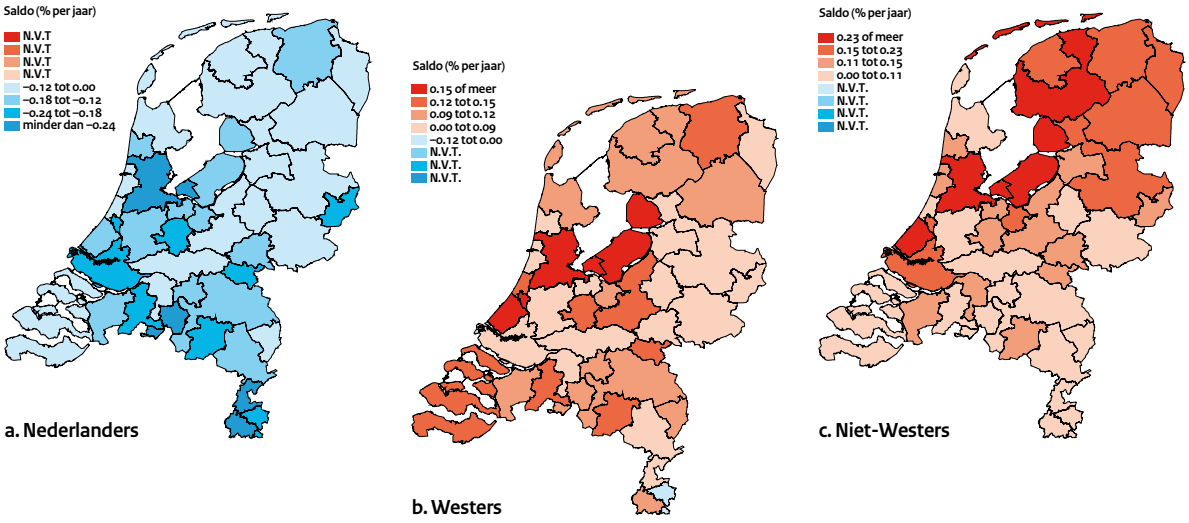

Het onderscheid naar nationaliteit (figuur 3.8) maakt duidelijk dat een positief buitenlands migratiesaldo van Nederlanders slechts incidenteel voorkomt en dat voor Westerse allochtonen juist slechts incidenteel sprake is van een negatief buitenlands migratiesaldo en onder niet-Westerse allochtonen zelfs in het geheel niet. Uit de gemeentelijke kaarten wordt ook duidelijk dat in steden, en vooral in universiteitssteden, het buitenlands migratiesaldo van Nederlanders vrijwel zonder uitzondering sterk negatief is. Het migratiesaldo voor Westerse allochtonen is vooral hoog in en rond Amsterdam (internationale hoofdkantoren) en Den Haag (internationale organisaties). En bij het ruimtelijk patroon van niet-Westerse allochtonen valt naast het sterk positieve saldo in de drie grote steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam vooral het grote aantal gemeenten met een hoog positief saldo in het noorden van Nederland op (asielzoekerscentra).

Figuur 3.8 Buitenlandse migratie naar herkomst, gemiddelde 1998-2007, per gemeente

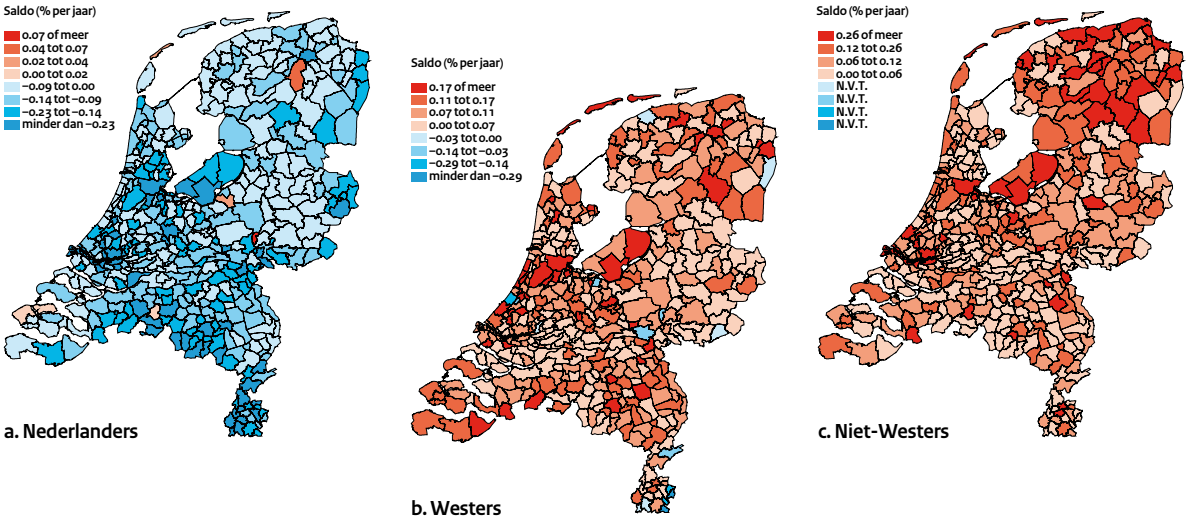

3.1.3 Binnenlandse migratie

De laatste component van de bevolkingsontwikkeling is de binnenlandse migratie (zie figuur 3.9).
In tegenstelling tot de andere twee componenten is de som over de alle gemeentelijke binnenlandse migratiesaldi per definitie gelijk aan nul. Op regionaal niveau resulteert voor drie van de vier grote stadsgewesten in de Randstad een positief migratiesaldo. Stadsgewest Rotterdam/Dordrecht vormt de enige uitzondering. In de gebieden tussen Amsterdam, Utrecht en Den Haag is het binnenlands migratiesaldo

juist sterk negatief, gedeeltelijk als gevolg van ruimtegebrek (stadsgewest Hilversum) en gedeeltelijk als gevolg van restrictief ruimtelijk restrictief beleid (waardoor er weinig woningen konden worden gebouwd). In de 'intermediair' gelegen provincies Noord-Brabant, Gelderland en Overijssel (het westelijk deel) is het binnenlands migratiesaldo in de stadsgewesten positief en in de landelijke gebieden negatief (met uitzondering van de Achterhoek). In de nationaal perifeer gelegen delen van Nederland tenslotte is het binnenlands migratiesaldo veelal negatief (met als uitzonderingen zuidelijk Drenthe en Zeeland).

Het gemeentelijk kaartbeeld laat een gedetailleerder beeld zien van de binnenlandse migratiesaldi. Daaruit blijkt onder andere dat het positieve binnenlandse migratiesaldo in de stadsgewesten Amsterdam en Den Haag per saldo niet is te danken aan de kernsteden, maar aan hun suburbs[17]. In stadsgewest Utrecht draagt ook de kernstad zelf bij aan het positieve saldo (met name door de ontwikkeling van Leidsche Rijn). In het kaartbeeld zijn ook zones herkenbaar waarin vrijwel alle gemeenten een negatief binnenlands migratiesaldo kennen. Voorbeelden zijn de noordelijke delen van Groningen en Fryslân en vrijwel het volledige Groene Hart.

Figuur 3.9 Saldo totale binnenlandse migratie, gemiddelde 1998-2007

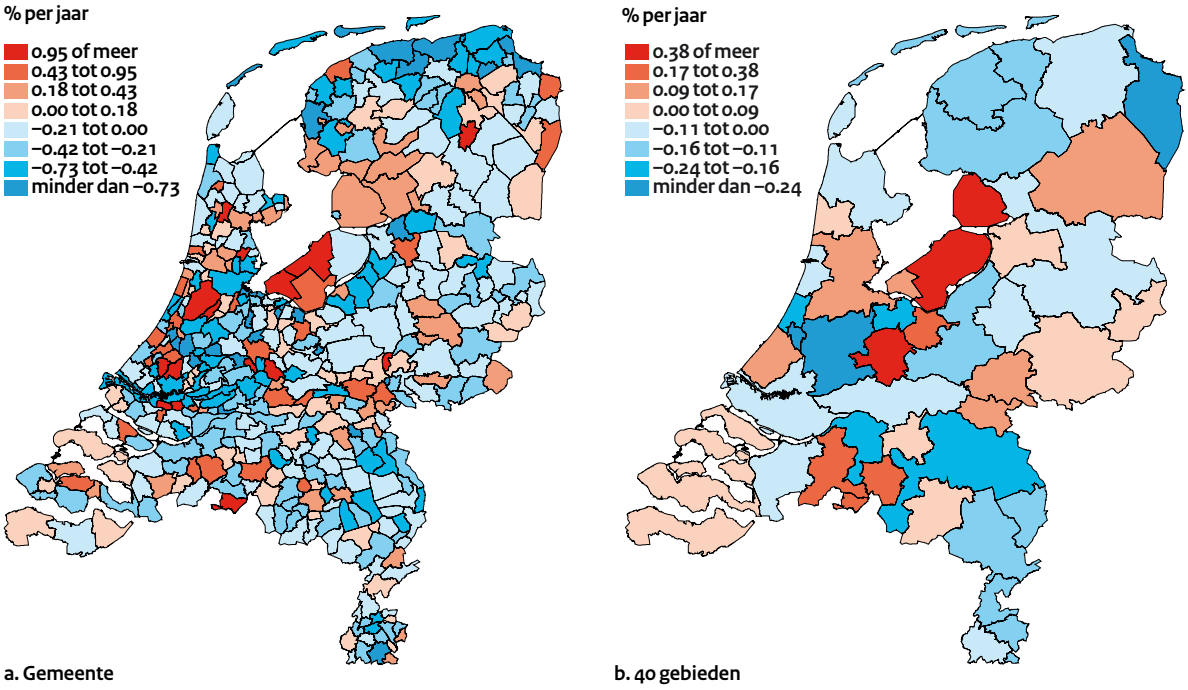

a. Gemeente **b. 40 gebieden**

Het totale migratiesaldo vormt de resultante van stromen die naar leeftijd en gezinssituatie verschillende ruimtelijke patronen kunnen vertonen. Zo zullen jonge alleenstaanden meer *naar* dan *vanuit* steden migreren, onder andere om onderwijs te volgen. Twintigers die hun studie hebben afgerond verhuizen juist weer vaak vanuit de stad en dat geldt ook voor jonge huishoudens die zich in het gezinsvormende stadium bevinden. Of het binnenlands migratiesaldo in een gemeente of regio per saldo positief is, wordt bepaald door de som van de migratiestromen over de diverse groepen. Een kleine gemeente zonder onderwijsinstellingen zal per

[17] Daarbij moet wel worden opgemerkt dat leeftijdsspecifieke migratiestormen hier een belangrijke rol spelen. Grote steden trekken jongeren aan (ook van buiten het stadsgewest). Later verlaten zij weer gedeeltelijk de stad. Op het moment dat de stad een belangrijke functie als werkgelegenheidscentrum en voor hoogwaardige voorzieningen vervult, zullen de vertrekkers echter eerder op korte afstand verhuizen (binnen het stadsgewest) om de binding met de stad te handhaven. Of een stadsgewest als geheel een positief binnenlands migratiesaldo realiseert, hangt dus mede af van de kwaliteiten van de kernstad (ook als voor die kernstad zelf een negatief binnenlands migratiesaldo resulteert). Ook geldt dat de kernsteden veelal in veel sterkere mate dan hun suburbs een positief saldo voor internationale migratie kennen. Wanneer die migranten in een later stadium verhuizen naar de suburbs wordt dan in figuur 3.9 wel het 'negatieve' effect van die binnenlandse migratie meegenomen voor de kernsteden, maar niet het positieve effect van de internationale migratie.

saldo vrijwel zeker jongeren zien vertrekken. Maar indien de gemeente aantrekkelijk is voor jonge gezinnen om zich te vestigen kan uiteindelijk toch een positief migratiesaldo resulteren.

In figuur 3.10 staat een typologie van gemeenten die is gebaseerd op de migratiesaldi van het aantal personen in gezinnen en het aantal alleengaanden[18]. Op basis van het (positief of negatief) migratiesaldo voor gezinnen respectievelijk alleengaanden is een onderverdeling naar vier kwadranten gemaakt. Daarnaast is er nog een onderscheid tussen een positief totaalsaldo en een negatief totaalsaldo. Wanneer beide saldo (voor gezinnen en alleengaanden) positief zijn, zal uiteraard per definitie ook het totaalsaldo positief zijn. En twee maal een negatief saldo resulteert altijd in een negatief totaalsaldo. In een situatie echter waarin het ene saldo positief is en het andere negatief kan het totaalsaldo zowel positief zijn (de donkere kleuren in figuur 3.10) als negatief (de lichte kleuren).

Opvallend is dat de saldi veelal tegengesteld zijn. Slechts in vijf gebieden zijn beide saldi positief, namelijk in stadsgewesten van middelgrote steden die flankeren aan de Randstad (Amersfoort, Breda, Tilburg, Arnhem en Zwolle; zie het rechterdeel van figuur 3.10a). En er zijn ook slechts vier gebieden waar beide saldi negatief zijn, namelijk twee stadsgewesten in Zuid-Limburg en de Bollenstreek en het Groene Hart in de Randstad. In alle vier grote stadsgewesten in de Randstad was het saldo van alleengaanden positief en van gezinnen negatief. Alleenstaanden vestigen zich in verband met onderwijs, kansen op werk en de stedelijke ambiance. Gezinnen verlaten de stedelijke omgeving echter, bijvoorbeeld omdat zij in een rustiger omgeving willen wonen. Naast de vier grote stadsgewesten zijn er nog zes kleine stadsgewesten van dit type (twee in de Randstad en vier buiten de Randstad). Ruim de helft (21 van de 40) van de gebieden combineert een negatief saldo van alleengaanden met een positief saldo van gezinnen. Van de in totaal 16 landelijke gebieden behoren er maar liefst 14 tot deze categorie (waarvan slechts voor Drenthe, Achterhoek en Zeeland het totaalsaldo positief is). In de overige twee landelijke gebieden is het saldo voor alleengaanden ook negatief. Daarentegen is in negen van de elf stadsgewesten met een universiteit het saldo voor alleengaanden positief.

De typologie is op gemeentelijk niveau nog uitgesplitst naar gemeenten met tegengestelde saldi voor gezinnen en alleengaanden en gemeenten met saldi in dezelfde richting (zie figuur 3.10b). Duidelijk is dat slechts in een minderheid van de gemeenten de saldi beide positief of beide negatief zijn. Gemeenten met twee maal een negatief saldo zijn vooral geconcentreerd in het noordelijk deel van Groningen en Fryslân, het Groene Hart en gemeenten rond Rotterdam. Gemeenten met twee maal een positief saldo liggen rond de vier grote steden en incidenteel buiten de Randstad. Daarbij gaat het vaak om plaatsen die een regionale centrumfunctie vervullen, zoals Sneek, Assen, Meppel, Deventer, Doetinchem, Roermond, Helmond en Goes. Van de dertig kernsteden en subkernen van stadsgewesten (zie figuur I.1) is in geen enkele stad sprake van twee maal een negatief saldo. Maar ook zijn er slechts vier kernsteden (Amersfoort en Breda en de twee subkernen Zeist en Haarlemmermeer) waar beide saldi positief zijn. Van de overige 26 steden waren er vier met een positief saldo voor gezinnen en een negatief saldo voor alleengaanden, namelijk Velsen, Apeldoorn, Venlo en Sittard-Geleen. Dat zijn steden zonder universiteit en met beperkt hoger beroepsonderwijs. In de overige 22 steden is het saldo van alleengaanden positief en van gezinnen negatief. In het overgrote deel van de Nederlandse gemeenten gaat een positief migratiesaldo van gezinnen gepaard met een negatief saldo van alleengaanden. Veelal weegt het negatieve saldo van alleengaanden daarbij zwaarder dan het positieve saldo van gezinnen.

[18] Er is sprake van een verschil tussen 'alleengaanden' en 'alleenstaanden'. Zo beschouwt het CBS in haar statistieken samenwoners zonder kinderen als alleengaanden. Het zijn echter geen alleenstaanden. Daarnaast worden personen waarvan bekend is dat zij 'in een gezinssituatie' leven, maar waarbij de 'datum van verhuizing' van de leden van dat gezin niet overeenkomt, in de statistieken op CBS Statline aangemerkt als 'alleengaand'! Om deze twee redenen is het aantal alleengaanden dus groter dan het aantal alleenstanden. Helaas levert het CBS op Statline geen statistieken over alleenstaanden, maar slechts over alleengaanden. Indien wordt verondersteld dat de verhouding tussen het aantal alleengaanden en het aantal alleenstaanden niet veel gemeentelijke verschillen vertoont, kunnen ruimtelijke verschillen in het aantal alleengaanden ongeveer representatief worden geacht voor ruimtelijke verschillen in het aantal alleenstaanden.

Figuur 3.10a Saldo binnenlandse migratie, alleengaanden en gezinnen, gemiddelde 1998-2007

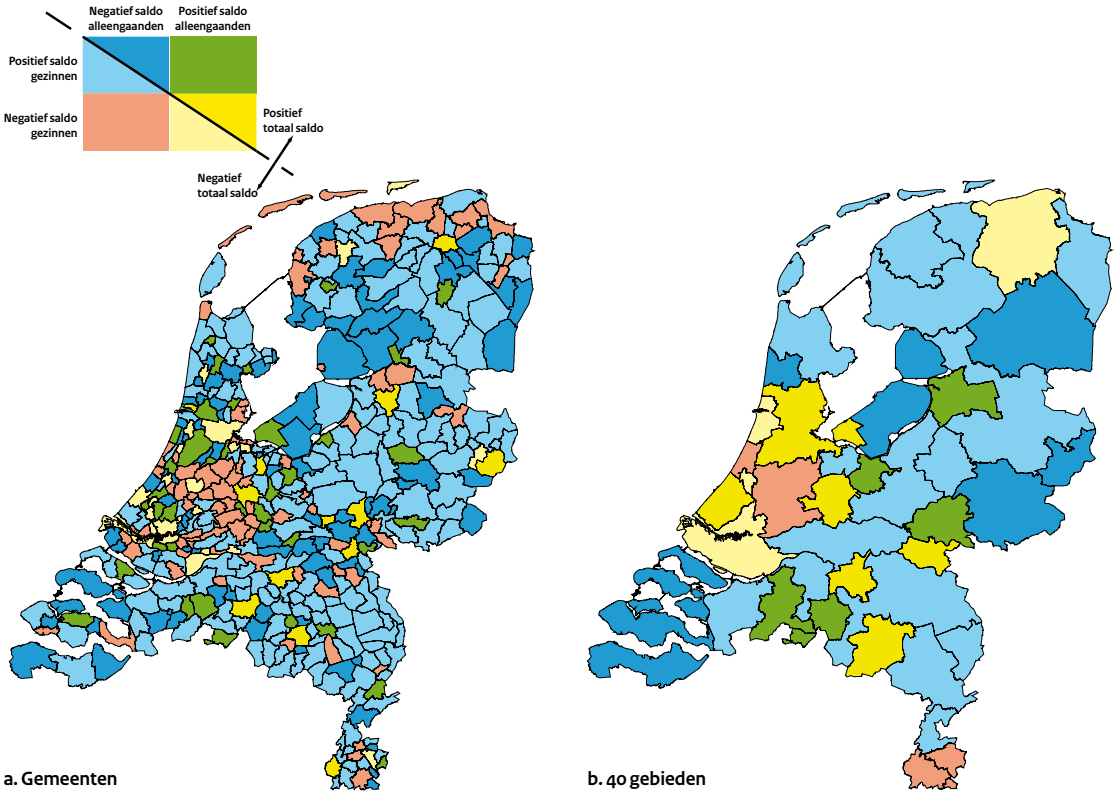

a. Gemeenten

b. 40 gebieden

Figuur 3.10b Saldo binnenlandse migratie, uitsplitsing binnen gemeenten, gemiddelde 1998-2007

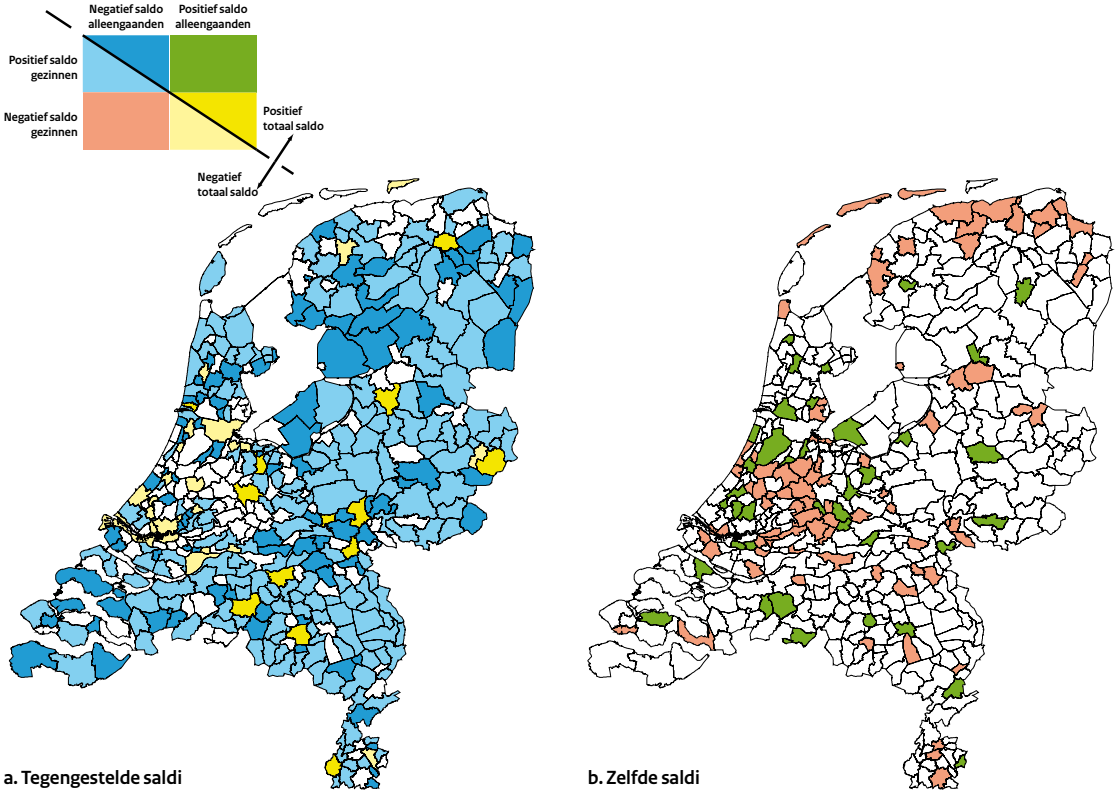

a. Tegengestelde saldi

b. Zelfde saldi

3.2 Cohortenanalyse

De resultaten in paragraaf 3.1.3 duiden op een belangrijke rol van de factor leeftijd (of 'levensfase') bij het verklaren van gemeentelijke verschillen in migratie. In deze paragraaf wordt dat verder uitgewerkt, eerst door de ontwikkeling van 'leeftijdscohorten' in de tijd te volgen (zie paragraaf 3.2.1) en vervolgens door migratiecijfers uit te splitsen naar leeftijdscohorten (zie paragraaf 3.2.2).

3.2.1 Leeftijdscohorten

In figuur 3.11a staat het aantal 23-jarigen in een jaar in een gemeente uitgedrukt als index ten opzichte van het aantal 16-jarigen dat zeven jaar eerder in die gemeente woonde. Indien er geen personen overlijden en instroom en uitstroom gelijk aan elkaar zijn, zal de score op de index gelijk zijn aan 1. Indien het saldo van in- en uitstroom hoger is dan het aantal overledenen[19], is de index hoger dan 1, anders is deze lager dan 1. Op soortgelijke wijze zijn de index voor het cohort 23-jarigen en voor het cohort 30-jarigen bepaald (zie figuur 3.11b en figuur 3.11c). Alle kaarten zijn gebaseerd op het gemiddelde over de jaren 1988 tot en met 2007 (1995 ten opzichte van 1988 tot en met 2009 ten opzichte van 2002).

In figuur 3.11a zijn twee kaartbeelden weergegeven: een kaartbeeld met HBO- en/of WO-onderwijs en een kaartbeeld zonder dergelijk onderwijs. De grens tussen rode gebieden en blauwe gebieden is gelegd bij het nationaal gemiddelde voor de index[20]. Dan blijkt dat er vrijwel geen gemeente zonder een HBO- en/of WO-instelling is waar bovengemiddelde groei van het cohort heeft plaatsgevonden. Vanuit vrijwel al die gemeenten is dus sprake geweest van meer uitstroom dan instroom. De uitstroom is daarbij vaak gericht op gemeenten met HBO- en/of WO-instellingen. Die bestemmingsgemeenten zijn overigens veelal ook de grotere gemeenten, waarbij tevens factoren als aanbod van werk en de aantrekkelijkheid voor jongeren van wonen in een stad een rol spelen. Niet in alle gemeenten met een HBO-en/of WO-instelling is de index sterker toegenomen dan het nationaal gemiddelde. Van de kernen en subkernen van stadsgewesten was er in zes sprake van een benedengemiddelde score op de index, namelijk in Velsen, Apeldoorn, Venlo en Sittard-Geleen (die ook een negatief saldo van alleengaanden kennen), in Zeist en in Haarlemmermeer. In het algemeen valt op dat slechts in een minderheid van de gemeenten een bovengemiddelde score resulteert. Dat zijn wel overwegend grote gemeenten met een belangrijke onderwijs- en/of werkgelegenheidsfunctie.

Het is vervolgens de vraag in hoeverre gemeenten met een belangrijke onderwijsfunctie jongeren na hun afstuderen kunnen 'vasthouden' als inwoner. En het is de vraag of gemeenten die veel inwoners zagen vertrekken om onderwijsredenen in oudere leeftijdscohorten het verloren terrein weer kunnen compenseren. In figuur 3.11b is de ontwikkeling van het cohort 23-jarigen in de daaropvolgende zeven jaar gevolgd. Dan blijkt dat van de twaalf gemeenten met een universiteit slechts Amsterdam een bovengemiddelde score op de index realiseert. Naast Amsterdam zelf is de index ook in diverse omliggende gemeenten bovengemiddeld. In de gemeenten zonder een HBO- en/of WO-instelling komen bepaalde regionale zones met veel benedengemiddelde respectievelijk bovengemiddelde scores voor. Benedengemiddeld is de index onder andere in grote delen van het oosten van Nederland, het Groene Hart en Zuid-Limburg. In het noorden daarentegen resulteert veelvuldig een positieve score. Niet duidelijk is of dat mensen betreft die zich na hun studie hebben gevestigd of om asielzoekers, die zich hebben gevestigd vanuit een asielzoekerscentrum in de omgeving (dat wordt geregistreerd als binnenlandse migratie).

Bij het cohort 30-jarigen kan ervan worden uitgegaan dat migratie in verband met een eerste baan na het afronden van een studie niet of nauwelijks relevant meer is. Bij dit cohort gaat het vooral om jonge gezinnen, die voor een groot deel om woonredenen verhuizen. Daarom zijn in figuur 3.11c niet de gemeenten met een HBO- en/of WO-instelling weergegeven, maar stedelijke kernen, subkernen en regionale centra (in totaal 43; zie figuur I.1 in bijlage I). Daarvan kennen er slechts tien een

[19] In de leeftijdscategorie 16-23 jaar is de sterftekans overigens laag.

[20] Het nationaal gemiddelde was in de periode 1988-2007 gemiddeld gelijk aan 1.05. Dat wil zeggen dat *internationale* migratie en sterfte in zeven jaar tijd per saldo hebben geleid tot een groei van 5% van het aantal inwoners ten opzichte van het aantal 16-jarigen dat er in het startjaar was.

bovengemiddelde score, waarvan vier regionale centra en drie subkernen. Van de 24 kernsteden is de score op de index slechts in Hilversum, Amersfoort en Apeldoorn bovengemiddeld. In tegenstelling tot de kernsteden is in het overgrote deel van de overige gemeenten (suburbs en gemeenten in landelijke gebieden) de index bovengemiddeld, ook in regio's die voor andere indicatoren een benedengemiddelde demografische ontwikkeling laten zien (zoals oostelijk Groningen, Zuid-Limburg en het Gooi/Utrechtse Heuvelrug).

Figuur 3.11a Ontwikkeling 16-jarigen cohort na zeven jaar, gemiddelde 1988-2007

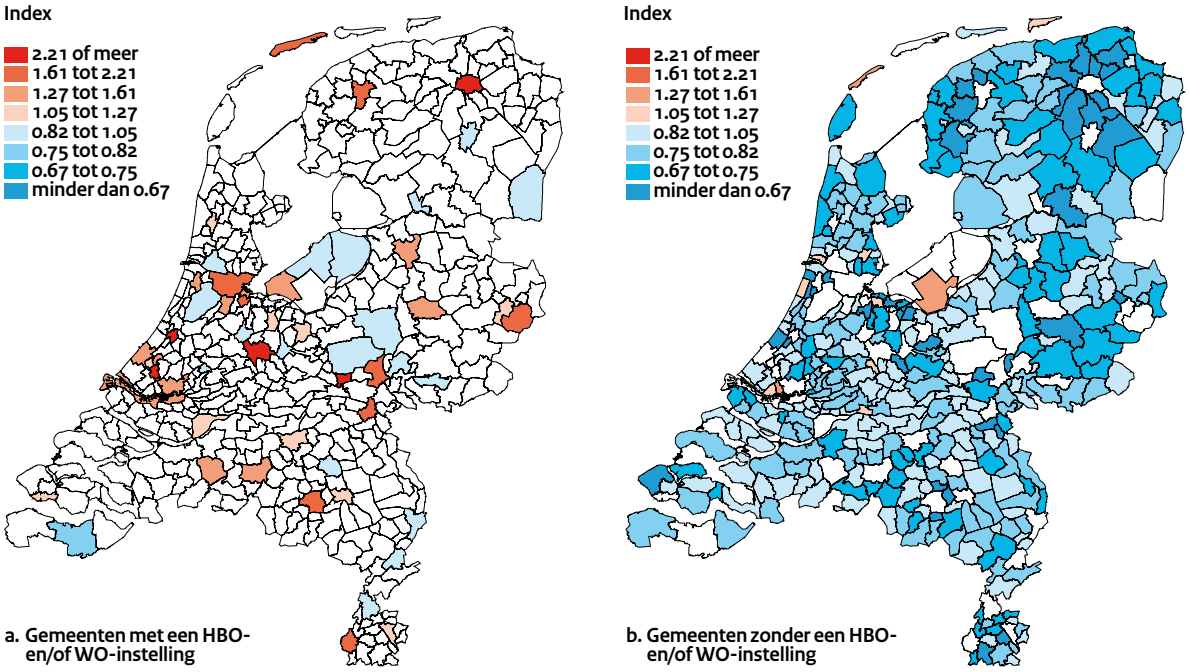

Toelichting:
Weergegeven is het aantal inwoners van 23 jaar als index ten opzichte van het aantal 16-jarigen dat zeven jaar eerder in de gemeente woonde.

Er lijkt dus sprake te zijn van bepaalde met leeftijd samenhangende migratieprofielen. In figuur 3.12 staan voorbeelden van dergelijke profielen. Voor elke leeftijd is daarbij de index bepaald van het aantal inwoners in een gemeente of regio van zeven jaar jonger dat zeven jaar geleden in die gemeente of die regio woonde. Als voorbeeld kan de stad Groningen dienen (zie figuur 3.12a). Het aantal inwoners van 23 jaar is daar bijna 4 maal hoger dan het aantal inwoners van 16 jaar dat zeven jaar eerder in Groningen woonde. Dat is het gevolg van instroom, uitstroom en (in deze leeftijdsklassen zeer lage) sterfte. Uiteraard wordt de zeer hoge score op de index vooral veroorzaakt door de vele studenten die zich in Groningen hebben gevestigd. Uit het profiel voor de stad blijkt verder dat de index negatief is in de jongste leeftijdscohorten en in de leeftijdscohorten van 25 tot 40 jaar. Dat geeft aan dat mensen die zijn afgestudeerd vertrekken en dat jonge huishoudens (gedeeltelijk met en gedeeltelijk zonder kinderen) vertrekken. Dat in de hogere leeftijdscohorten de index sterk daalt hangt samen met de oplopende sterftekansen[21].

[21] Voor Nederland als geheel is de index voor de leeftijdscohorten 15 tot 35 jaar licht positief. Dat is het gevolg van internationale migratie, waarvan de immigratie zich vooral op deze leeftijdscohorten concentreert.

Figuur 3.11b Ontwikkeling 23-jarigen cohort na zeven jaar, gemiddelde 1988-2007

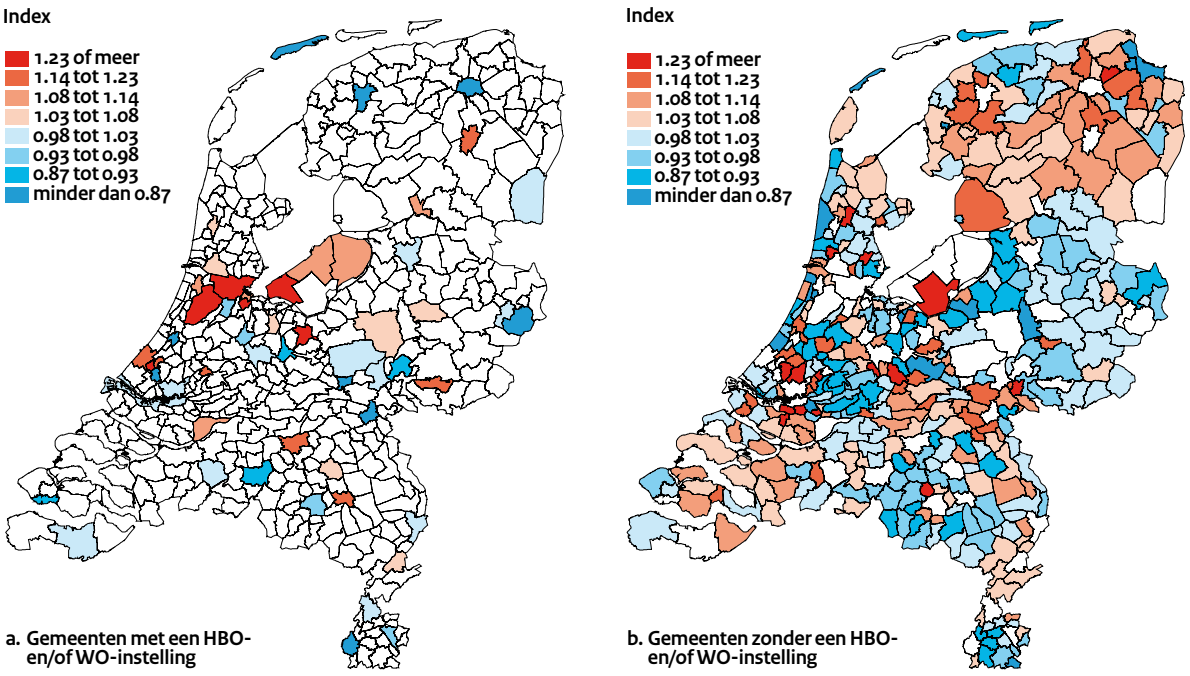

Toelichting:
Weergegeven is het aantal inwoners van 30 jaar als index ten opzichte van het aantal 23-jarigen dat zeven jaar eerder in de gemeente woonde.

Figuur 3.11c Ontwikkeling 30-jarigen cohort na zeven jaar, gemiddelde 1988-2007

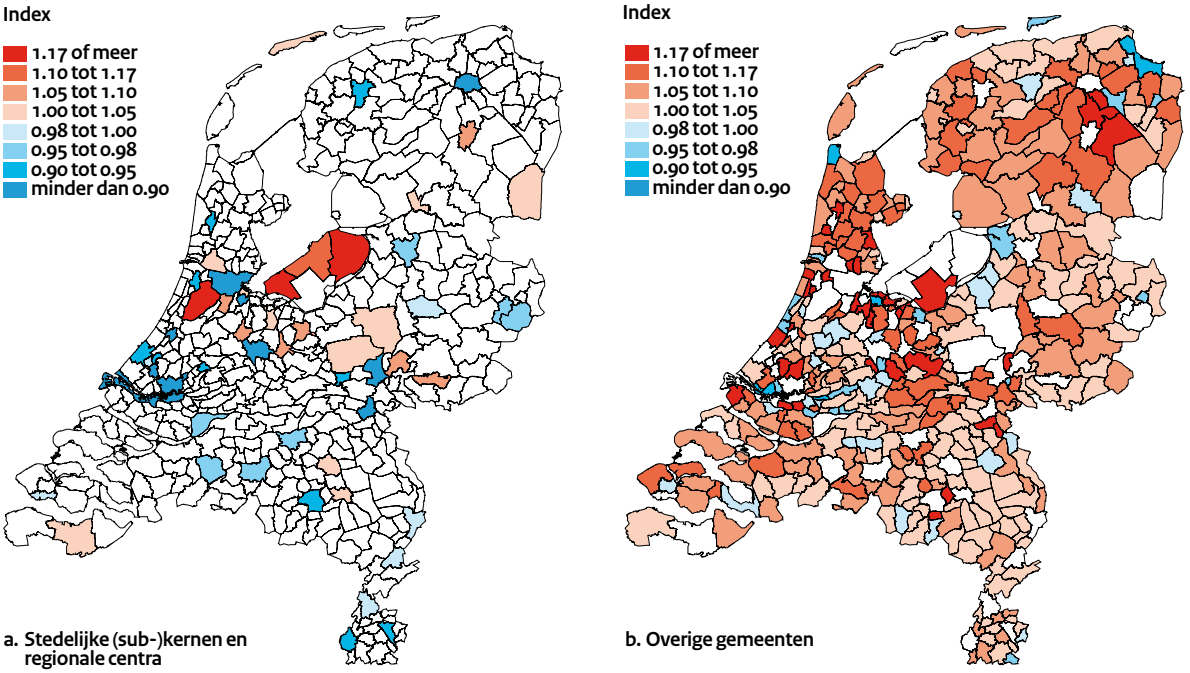

Toelichting:
Weergegeven is het aantal inwoners van 37 jaar als index ten opzichte van het aantal 30-jarigen dat zeven jaar eerder in de gemeente woonde.

Voor de aan Groningen grenzende 'luxe suburb' Haren resulteert een volstrekt ander profiel. Daar verlaten per saldo juist meer inwoners in de leeftijdscohorten 18 tot 30 jaar de gemeente dan er zich vestigen. Dat gaat om verhuizingen in verband met studieredenen en met het feit dat de overwegend dure woningen (met bovendien een laag aandeel huur) nog niet binnen het bereik liggen van jonge starters op de woningmarkt. Zij zullen dan ook verhuizen naar gemeenten in de regio (en gedeeltelijk ook erbuiten) waar wel voldoende aanbod van geschikte woningen is. Vrijkomende woningen worden wel gekocht door huishoudens die zich wat verder in hun levensfase bevinden (en ook meer financiële mogelijkheden hebben), met een 'piek' rond de 35 jaar. Daardoor ligt ook de index voor kinderen tot 18 jaar boven het gemiddelde. Dit profiel is zeer karakteristiek (ook elders in Nederland) voor aantrekkelijke woongemeenten met een min of meer vastliggende woningvoorraad, met een stad in de nabijheid.

Voor Stadskanaal is het profiel veel minder geprononceerd. Het aantal inwoners dat om onderwijsredenen vertrekt is daar lager[22]. Ook liggen de financiële barrières om binnen de eigen gemeente een woning te vinden voor starters op de woningmarkt lager in Stadskanaal dan in Haren. In de leeftijdscohorten tot 18 jaar en voor veertigers is de index iets hoger dan het nationaal gemiddelde. In totaal is het binnenlands migratiesaldo in Stadskanaal dan ook ongeveer in balans.

In Delfzijl ligt de score van de index voor alle leeftijdscohorten onder het nationaal gemiddelde (en onder de score voor Stadskanaal). Gezien het feit dat in Delfzijl ook aanzienlijke aantallen woningen worden gesloopt (zie paragraaf 3.3) en de koop- en huurprijzen van woningen bovendien laag zijn, vormt een tekort aan mogelijkheden om een woning te vinden hiervan niet de oorzaak. Het ontbreken van hoger onderwijs, de uitstoot van arbeid in kapitaalsintensieve sectoren (industrie en transport) en een, niet noodzakelijk met de objectieve waarheid overeenkomend, ongunstig imago van het woon- en leefmilieu vormen de oorzaken achter een profiel dat duidt op verlies aan inwoners in alle leeftijdscohorten. Compensatie in andere leeftijdscohorten voor vertrek in de leeftijdscohorten van 18 tot 25 jaar (dat voor veel niet-stedelijke gemeenten min of meer de regel is) vindt in Delfzijl dus niet plaats, in tegenstelling tot Stadskanaal en vooral Haren.

In figuur 3.12b staan de profielen voor een selectie van stadsgewesten. Voor het stadsgewest Groningen resulteert nog steeds de piek in de leeftijdscohorten waar hoger/wetenschappelijk onderwijs wordt gevolgd. Dat wijst erop dat het hier niet alleen gaat om migratiebewegingen binnen het stadsgewest (van de suburbs naar de stad). Ook in Utrecht/Zeist, een ander stadsgewest, met een belangrijke onderwijsfunctie, is de piek zichtbaar. Daar is echter geen sprake van een 'dal' in de leeftijdscohorten 25-30 jaar. Dat hangt waarschijnlijk samen met het feit dat afgestudeerden in Groningen veel meer dan afgestudeerden in Utrecht/Zeist het stadsgewest verlaten. Zij verhuizen om werkredenen. In Utrecht/Zeist bestaat daarvoor minder noodzaak omdat (in verhouding tot het aantal afgestudeerden) het aantal geschikte banen binnen een redelijke woon-werk afstand veel groter is dan in Groningen[23]. Buiten de leeftijdscohorten van 18 tot 30 jaar verloor Utrecht/Zeist per saldo inwoners in de periode 1988-2007. Dat verlies aan inwoners was veelal wat hoger dan in stadsgewest Groningen. Het stadsgewest Heerlen vertoont een geheel ander profiel. Dit gebied vervult een, vergeleken met de meeste andere stadsgewesten, bescheiden onderwijsfunctie. In de leeftijdscohorten waarbinnen onderwijs wordt gevolgd ligt de index zelfs onder het nationaal gemiddelde. In stadsgewest Heerlen scoort de index ook in alle andere leeftijdscohorten onder het nationaal gemiddelde. Wat voor Delfzijl op gemeentelijk niveau geldt, gaat voor Heerlen op stadsgewestelijk niveau op: over de hele linie (alle leeftijdscohorten) verliest het stadsgewest Heerlen inwoners. De score onder het nationaal gemiddelde op de index in de oudere leeftijdscohorten hangt samen met de hogere sterftekans in dit gebied ('stoflongen').

[22] Er bestaat een sterk positief verband tussen het aantal jongeren dat hoger of wetenschappelijk onderwijs gaat volgen (wat vaak gepaard gaat met een verhuizing) en het inkomen van de ouders. In luxe woongemeenten is het gemiddeld inkomen aanzienlijk hoger dan in een gemeente als Stadskanaal.

[23] Ten tijde van het uitvoeren van dit onderzoek waren nog geen gegevens beschikbaar over intergemeentelijke migratie (met zowel de gemeente van herkomst als de gemeente van bestemming), onderscheiden naar leeftijd en het onderscheid gezin versus alleengaand. Op het moment dat deze rapportage werd opgesteld, zijn die gegevens beschikbaar gekomen. Aan de hand hiervan kan, via eventueel nader onderzoek, een nog accurater beeld worden geschetst van de migratiepatronen en de eraan ten grondslag liggende motieven (woonmotieven, werkmotieven, onderwijsmotieven).

Figuu r 3.12 Voorbeelden profielen ontwikkeling leeftijdscohorten

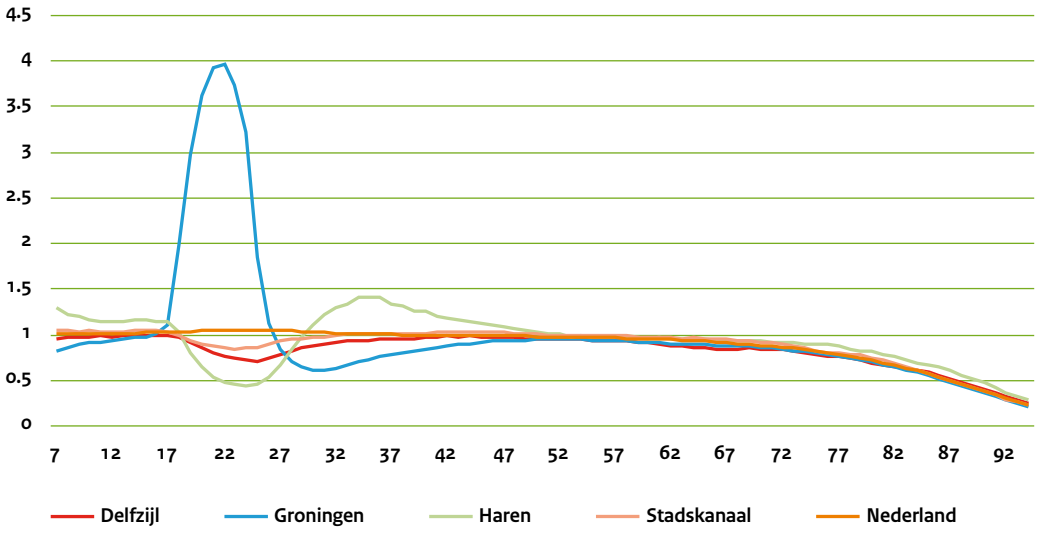

a. Selectie van gemeenten in Groningen

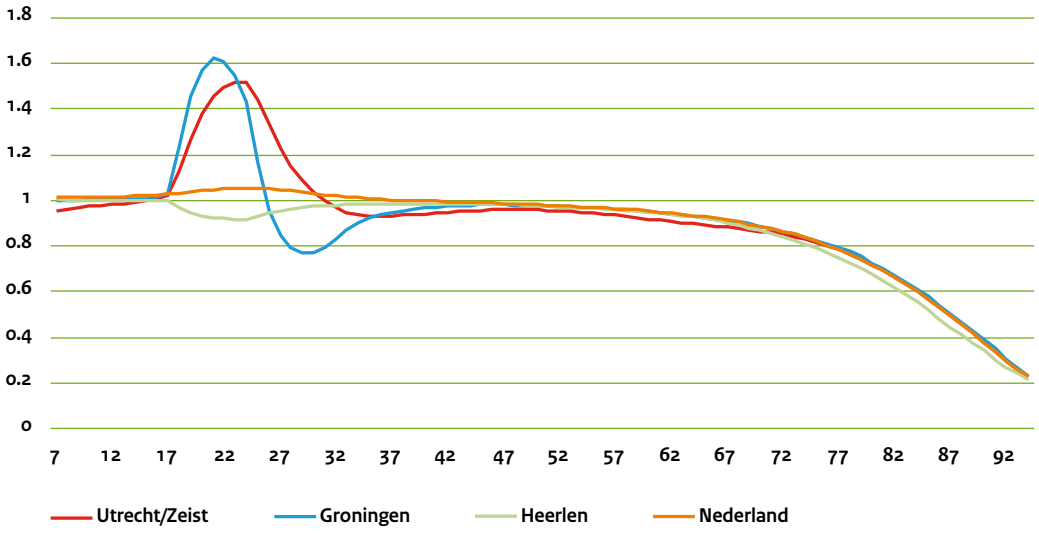

b. Selectie van stadsgewesten

Toelichting:
Weergegeven is voor elke leeftijd het aantal inwoners als index ten opzichte van het aantal inwoners van zeven jaar jonger dat zeven jaar eerder in de gemeente of stadsgewest woonde. Weergegeven is het gemiddelde over de periode 1988-2007.

In principe kunnen deze profielen voor elke gemeente in Nederland worden opgesteld. In figuur 3.13 gebeurt dit voor de 24 stadsgewesten[24] (steeds voor het stadsgewest als geheel en voor de kernstad zelf) en 16 landelijke gebieden. Daarbij heeft de volgende bundeling plaatsgevonden:

- In figuur 3.13.1 staan de vier grote stadsgewesten, aangevuld met twee kleine stadsgewesten in de Randstad

[24] Aangezien de profielen vanaf het leeftijdscohort 50 jaar sterk op elkaar lijken, zijn die leeftijdscohorten niet weergegeven in de profielen. De profielen in figuur 3.13 hebben overigens slechts betrekking op de meest recent waargenomen zevenjaarsperiode (2002-2009), in tegenstelling tot figuur 3.12 waar sprake is van een gemiddelde over vijftien periodes. Dat verklaart de kleine verschillen tussen figuur 3.12 en figuur 3.13 voor de stad en het stadsgewest Groningen.

- In figuur 3.13.2 staan stadsgewesten die liggen in de 'intermediaire zone' (Noord-Brabant en Arnhem/ Nijmegen)
- In figuur 3.13.3 staan stadsgewesten in nationaal perifeer gelegen gebieden in Nederland, aangevuld met Zwolle
- In figuur 3.13.4 staan de overgebleven stadsgewesten, die als overkoepelend kenmerk hebben dat zij een bescheiden onderwijsfunctie (voor hoger onderwijs) vervullen.

In figuur 3.13.5 staan de landelijke gebieden, gebundeld naar zes delen van Nederland.

In alle stadsgewesten in de Randstad (figuur 3.13.1) is de 'onderwijspiek' herkenbaar, uiteraard in de kernstad zelf in nog sterkere mate dan in het stadsgewest als geheel. Naarmate de onderwijsfunctie hoger is, ligt de piek hoger (vergelijk Rotterdam, Den Haag en Haarlem met Amsterdam, Leiden en vooral Utrecht). Uit de profielen wordt ook duidelijk dat het 'dal' na de onderwijspiek in stadsgewesten met een belangrijke onderwijsfunctie dieper is dan in de stadsgewesten met een iets minder belangrijke onderwijsfunctie (vergelijk bijvoorbeeld Amsterdam en Leiden met Den Haag en Haarlem). Dit verband gaat echter niet exact op. De diepte van het 'dal' is voor Rotterdam vergelijkbaar met Utrecht en Amsterdam, terwijl die laatste twee een belangrijker onderwijsfunctie hebben. Hier spelen blijkbaar andere factoren een rol. De met stadsgewest Rotterdam vergeleken sterke economisch positie van de stadsgewesten Utrecht en Amsterdam en mogelijk ook aspecten van het woon- en leefklimaat kunnen hier worden genoemd.

Uit figuur 3.13.2 blijkt dat in de intermediair gelegen stadsgewesten met een universiteit (Nijmegen, Tilburg en Eindhoven) de onderwijspiek in de kernsteden hoger ligt dan in de stadsgewesten met 'slechts' hoger onderwijs (Arnhem, Breda en 's-Hertogenbosch). In die laatstgenoemde stadsgewesten is op stadsgewestelijk niveau zelfs nauwelijks sprake van een onderwijspiek. Dat hangt ten eerste samen met het kleinere aantal studenten in hoger of wetenschappelijk onderwijs. Ten tweede hangt het samen met het feit dat bij de keuze voor hoger onderwijs meer wordt gekozen voor een onderwijsinstelling in de buurt van de woonplaats waar men voortgezet onderwijs heeft gevolgd. Als er al sprake is van een verhuizing, gebeurt dat dan eerder binnen het stadsgewest (van suburbs naar kernstad) dan naar het stadsgewest (van buiten het stadsgewest naar de kernstad).

In de nationaal perifeer gelegen stadsgewesten (zie figuur 3.13.3) is de onderwijspiek hoog in universiteitssteden als Groningen en Maastricht, maar ook in Leeuwarden, dat een belangrijke onderwijsfunctie voor hoger onderwijs vervult. De piek ligt in stadsgewest Leeuwarden zelfs hoger dan in stadsgewest Enschede (waar de TU een vergeleken met veel andere universiteiten bescheiden aantal studenten heeft). Opvallend is het, vergeleken met andere stadsgewesten met een universiteit, diepe dal na de onderwijspiek in Groningen en Maastricht. In sterkere mate dan elders geldt hier blijkbaar dat afgestudeerden het stadsgewest verlaten naar elders in Nederland (om werkmotieven). In stadsgewest Zwolle resulteert een onderwijspiek voor de kernstad, maar niet voor het stadsgewest als geheel. Dit vormt een aanwijzing voor verhuizingen die vooral binnen het stadsgewest plaatsvinden. Eerder was al geconstateerd dat het aantal inwoners in stadsgewest Heerlen in alle leeftijdscohorten afneemt.

Bij de overige stadsgewesten (zie figuur 3.13.4) kan een onderscheid worden gemaakt tussen de drie nabij de Randstad gelegen stadsgewesten (Amersfoort, Hilversum en Alkmaar) en de overige stadsgewesten (Apeldoorn, Venlo en Sittard-Geleen). Een overkoepelend kenmerk tussen de zes stadsgewesten is dat op stadsgewestelijk niveau sprake is van een 'onderwijsdal' (als gevolg van de relatief onbelangrijke onderwijsfunctie). Ook ligt in de leeftijdscohorten van 18 tot 30 jaar de index voor de kernsteden steeds hoger dan voor de stadsgewesten (door verhuizing van jongeren van de suburbs naar de centrale stad). Maar terwijl de kernsteden Amersfoort, Hilversum en (in iets mindere mate) Alkmaar rond de leeftijdscohorten 25 tot 30 jaar een piek kennen, geldt dat voor Apeldoorn, Venlo en Sittard-Geleen niet. Met name in Amersfoort hangt dat samen met het grote aantal woningen dat daar de laatste jaren is gebouwd.

Vergeleken met de stadsgewesten zijn de profielen voor de landelijke gebieden zeer 'vlak'. Diepe dalen en vooral hoge pieken komen in de landelijke gebieden nauwelijks voor. Onderwijspieken komen in de

landelijke gebieden niet voor omdat hoger onderwijs er slechts in beperkte mate is gevestigd[25]. De schaal in figuur 3.13.5 wijkt daarom sterk af van de schaal in de figuren met de stadsgewesten (de verticale as loopt van 0.7 tot 1.1; bij de steden en stadsgewesten is de 'range' van de assen veel groter).

Hoewel er onderlinge verschillen bestaan tussen landelijke gebieden is een algemeen patroon herkenbaar. De scores van de index worden negatief vanaf ongeveer 17/18 jaar, bereiken een dieptepunt rond 23 jaar en stijgen daarna weer gestaag om rond het leeftijdscohort 30 jaar weer rond (of soms iets boven) de 1 uit te komen[26]. De diepte van het dal verschilt enigszins tussen de landelijke gebieden. Naarmate de landelijke gebieden verder van de Randstad liggen, ligt het dal dieper. Dat kan samenhangen met onderwijsmotieven[27] of het kan samenhangen met werkmotieven (bij weinig werkgelegenheid binnen een redelijke woon-werk afstand zal men eerder geneigd zijn om over grote afstand te verhuizen naar gebieden met een belangrijke werkgelegenheidsfunctie)[28]. In een aantal landelijke gebieden liggen de scores voor de index voor dertigers boven de 1 (meer instroom dan uitstroom), veelal gepaard gaand met een index boven de 1 voor jonge kinderen. Dat zijn gebieden die blijkbaar aantrekkelijk zijn voor jonge gezinnen. Volgens verwachting scoort Flevoland hier hoog op (waarbij moet worden opgemerkt dat Almere tot het stadsgewest Amsterdam is gerekend). Voorbeelden zijn verder Drenthe, Zeeland, de Bollenstreek en Midden-Brabant. Dat kan samenhangen met factoren als een mooie natuurlijke omgeving en recreatiemogelijkheden (bos in Drenthe, strand in Zeeland), met de nabijheid van stedelijke gebieden, waardoor de gebieden een suburbane functie vervullen, hoewel zij niet specifiek op één kernstad zijn gericht (zoals Midden-Brabant) of op een combinatie van beide (zoals de Bollenstreek, met strand en een centrale ligging tussen het Amsterdamse en Haagse stadsgewest). Maar ook ruimtelijk beleid speelt hier een belangrijke rol. Zo hebben het Groene Hart en Veluwe/Oost-Utrecht in potentie alles om een sterke bevolkingsgroei te realiseren, maar wordt dat door restrictief ruimtelijk beleid (en daardoor weinig woningbouw) in de kiem gesmoord. Voor het Groene Hart is dit beleid zo extreem doorgevoerd dat voor vrijwel alle leeftijdscohorten een benedengemiddelde score op de index resulteert.

[25] Een uitzondering vormt de Landbouw Universiteit Wageningen. Per inwoner gerekend is het aantal studenten in het omvangrijke gebied Veluwe/Oost-Utrecht echter laag. Desalniettemin is in het profiel van Veluwe/Oost-Utrecht nog een kleine piek rond de leeftijdscohorten 18 en 19 jaar herkenbaar, in tegenstelling tot alle andere landelijke gebieden.

[26] Indien de scores van de index per leeftijdscohort worden beschouwd, blijkt dat voor de 7-jarigen voor 15 van de 16 landelijke gebieden een waarde boven het nationaal gemiddelde resulteert. Voor de 18-tot 30-jarigen is die score juist voor 15 van de 16 landelijke gebieden lager dan het nationaal gemiddelde (en voor de 19-jarigen tot 28-jarigen zelfs voor alle landelijke gebieden). Uitzonderingen daargelaten is de index vervolgens bovengemiddeld voor dertigers en, in iets minder mate voor veertigers. Jonge gezinnen hebben dus een lichte voorkeur voor wonen in landelijke gebieden.

[27] Indien de afstand tot een universiteit of onderwijsinstelling groter is, zal de kans kleiner zijn dat men vanuit het ouderlijk huis hoger onderwijs volgt (en dus niet verhuist).

[28] Aan de hand van de gegevens over migratie naar herkomst en bestemming per gemeente zou hier meer zicht op gekregen kunnen worden.

Figuur 3.13.1 Profielen ontwikkeling leeftijdscohorten tot 50 jaar, stad en stadsgewest, 2009 t.o.v. 2002

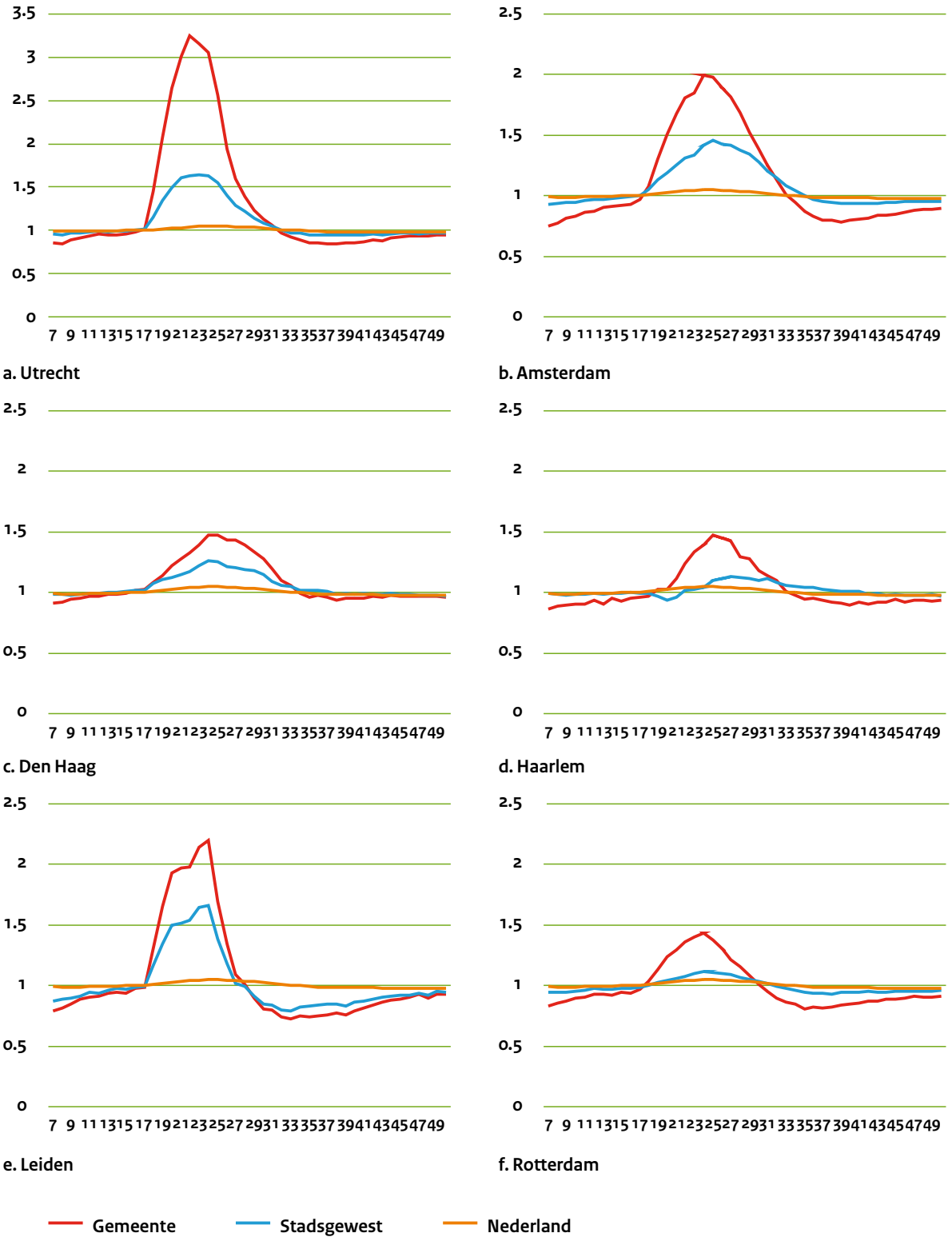

Figuur 3.13.2 Profielen ontwikkeling leeftijdscohorten tot 50 jaar, stad en stadsgewest, 2009 t.o.v. 2002 (vervolg)

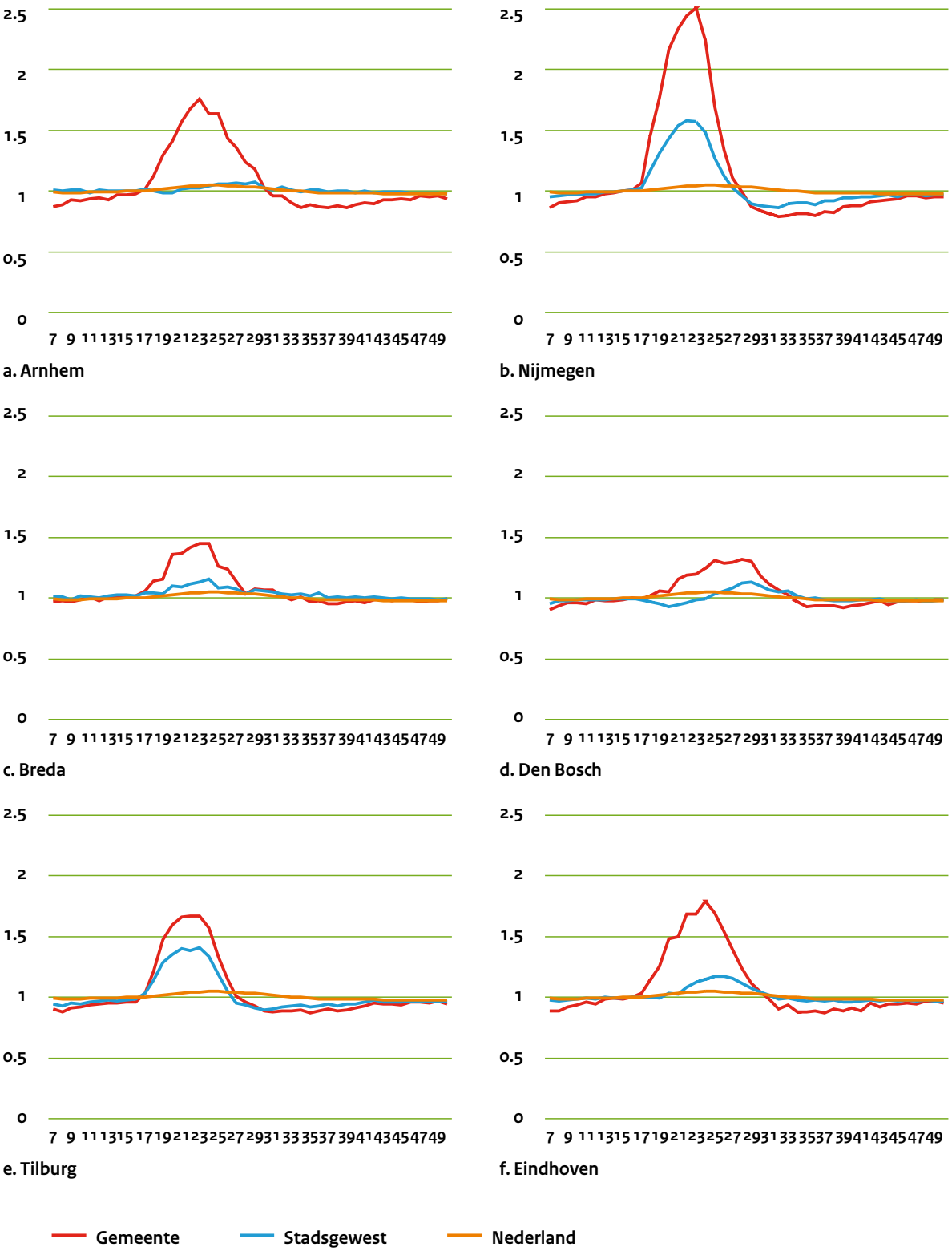

Figuur 3.13.3 Profielen ontwikkeling leeftijdscohorten tot 50 jaar, stad en stadsgewest, 2009 t.o.v. 2002 (vervolg)

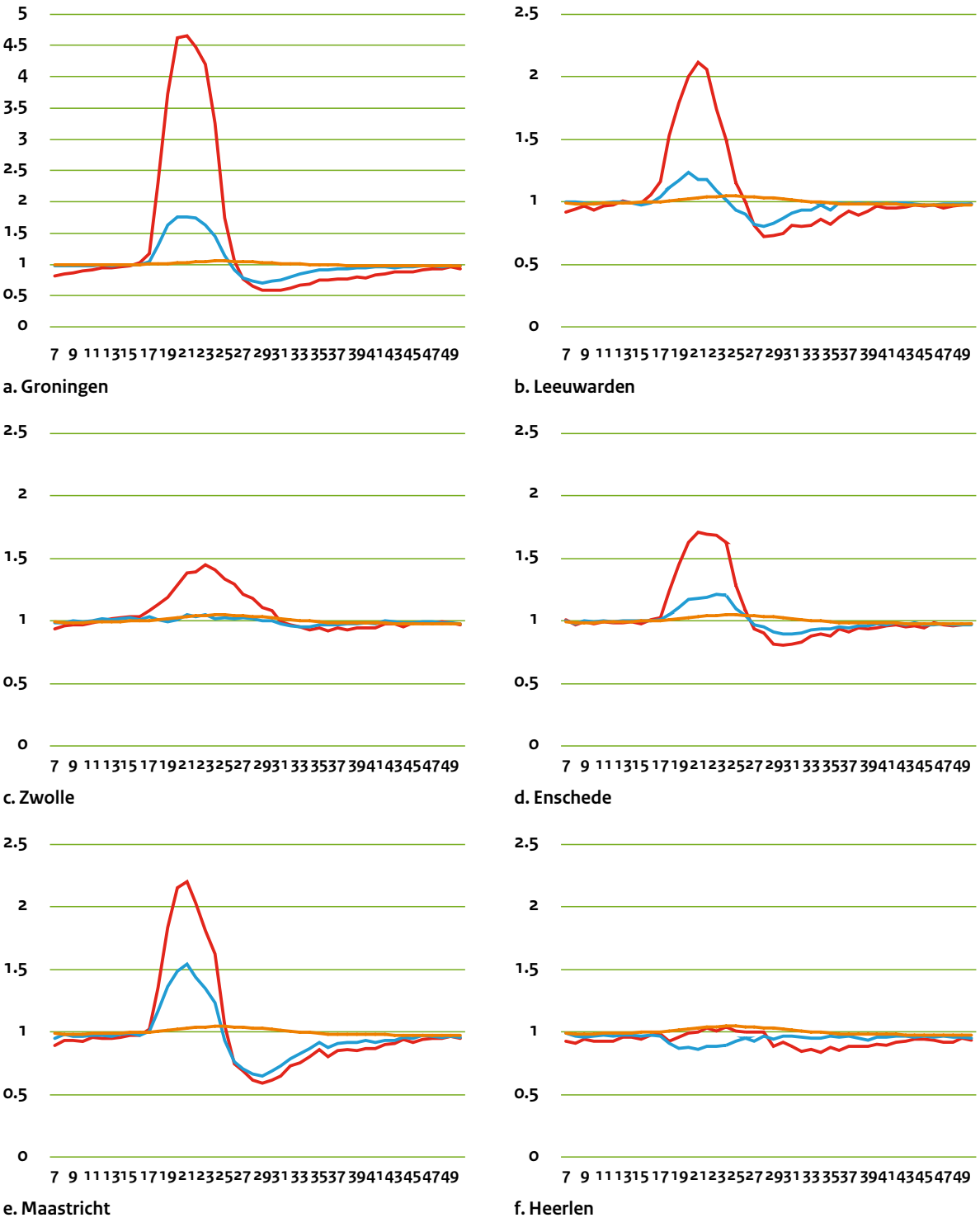

Figuur 3.13.4 Profielen ontwikkeling leeftijdscohorten tot 50 jaar, stad en stadsgewest, 2009 t.o.v. 2002 (vervolg)

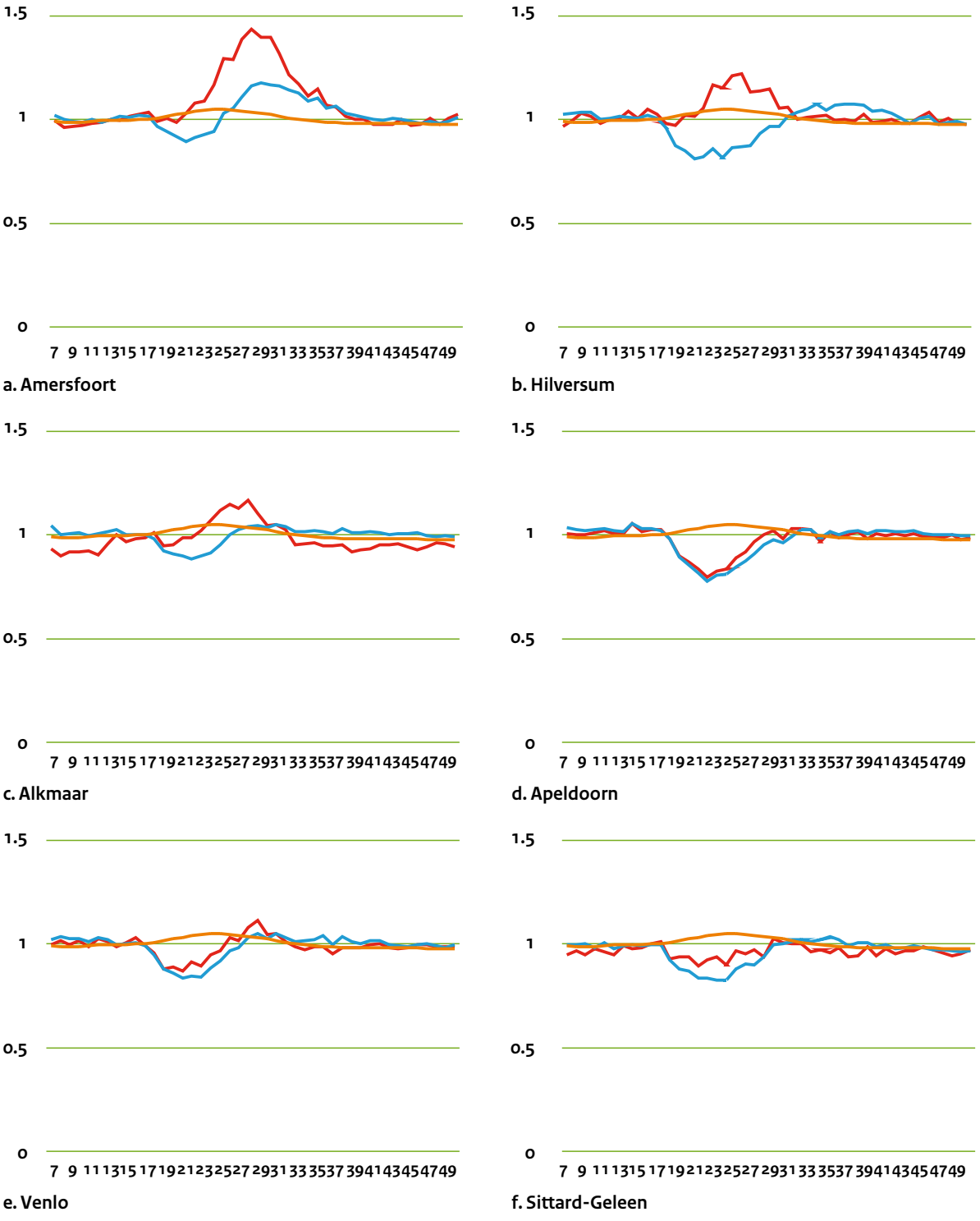

Figuur 3.13.5 Profielen ontwikkeling leeftijdscohorten tot 50 jaar, landelijke gebieden, 2009 t.o.v. 2002

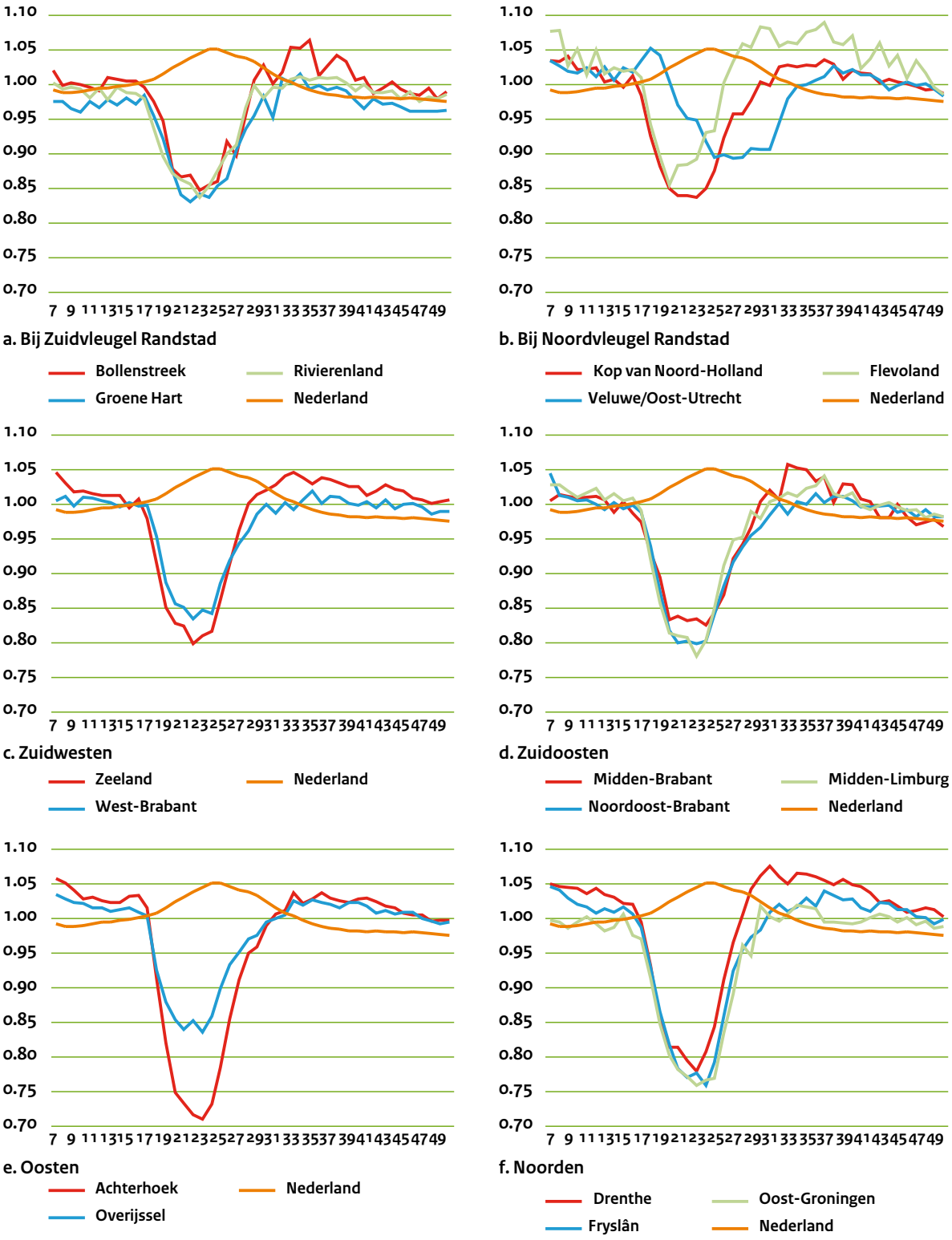

3.2.2 *Migratiecohorten binnenlandse migratie*

Voor kleine gemeenten is het vertrek van jongeren niet bepalend voor de ontwikkeling van het totaal aantal inwoners. Vertrek van jongeren is namelijk een natuurlijk gegeven voor kleine gemeenten omdat zij veelal geen belangrijke onderwijsfunctie voor hoger of wetenschappelijk onderwijs vervullen. Bepalend voor de ontwikkeling van het aantal inwoners is vooral de mate waarin kleine gemeenten erin slagen aantrekkelijk te zijn voor vestiging van huishoudens, met name in leeftijdscohorten waarin veel sprake is van verhuizingen (tot 40 jaar). Zo ook is het voor grote gemeenten, vooral wanneer sprake is van een belangrijke onderwijsfunctie, te verwachten dat het migratiesaldo onder jongeren positief (en soms zelfs zeer sterk positief) zal zijn. Hier is bepalend of de grote gemeenten ook voor jonge huishoudens aantrekkelijk blijven om te wonen. Dat kan samenhangen met de kansen op werk (vooral op interregionaal niveau, in concurrentie met andere regio's) en de aantrekkelijkheid van het woon- en leefmilieu (vooral op intraregionaal niveau, in concurrentie met hun suburbs). Vooralsnog worden hier enige algemene leeftijdsspecifieke migratiepatronen onderzocht, gebaseerd op de totale instroom en uitstroom per gemeente en vijfjaars leeftijdscohort[29].

In figuur 3.14 zijn de Nederlandse gemeenten ingedeeld in de zes groepen zoals ook onderscheiden in figuur 2.11. De meeste intergemeentelijke verhuizingen blijken dan plaats te vinden onder twintigers (relatief veel alleengaanden) en dertigers (relatief veel gezinnen). Ook in de vijfjaarscohorten 0-4 jaar (uiteraard in gezinsverband) en 15-19 jaar (en daarbinnen vooral de 18- en 19-jarigen, veelal als alleengaande) is de migratiekans vrij hoog.
Het saldo van vestiging en vertrek piekt in de vier grote steden in positieve zin in het leeftijdscohort 20-24 jaar en, in iets mindere mate bij 15-19 jaar. Onder dertigers is het migratiesaldo sterk negatief. In de overige kernsteden is het profiel vergelijkbaar met dat van de vier grote steden, maar meer afgevlakt. Het migratiesaldo in leeftijdscohort 20-24 jaar is minder sterk positief dan in de vier grote steden, maar het migratiesaldo onder dertigers is ook duidelijk minder sterk negatief. Ook valt op dat in de overige kernsteden de migratiesaldi vanaf veertig jaar niet negatief zijn, terwijl dat voor de grote steden wel geldt. Uiteraard bestaan er tussen individuele grote steden en individuele middelgrote steden onderlinge verschillen, maar daar wordt hier niet nader op ingegaan.

De migratieprofielen voor de twee typen suburbane gemeenten en de twee typen landelijke gebieden vertonen een vergelijkbaar patroon: positief voor de leeftijdscohorten tot en met 15 jaar (in gezinsverband levende kinderen), negatief voor de cohorten 15-19 en 20-24 jaar (jongeren, die het ouderlijk huis verlaten, alleengaand of samenwonend/gehuwd), weer positief voor de cohorten 25-29, 30-34 en 35-39 jaar en licht positief vanaf 40 jaar. Op detailniveau bestaan er wel verschillen. In de suburbane gemeenten rond de vier grote steden en in de landelijke gebieden in een ring rond de Randstad is het negatieve migratiesaldo in de leeftijdscohorten 15-19 en 20-24 jaar lager dan in de suburbane gebieden rond de overige kernsteden en de perifere landelijke gebieden. In de laatstgenoemde twee gebiedstypen vormen de afstand tot onderwijsinstellingen en het gebrek aan kansen op werk in de regio waarschijnlijk een extra impuls om intergemeentelijk (en mogelijk voor een aanzienlijk deel ook interregionaal) te verhuizen. Een andere mogelijke verklaring is overigens dat er weinig geschikte woonruimte is voor jongeren in de suburbane gebieden van de overige kernsteden en de perifeer landelijke gebieden. Daarnaast valt in de suburbs van de vier grote steden nog het hoge positieve migratiesaldo in de leeftijdscohorten 25-29, 30-34 en 35-39 jaar op. Voor alle leeftijdscohorten scoren de suburbs van de vier grote steden dus gelijk aan of beter dan de andere drie niet-stedelijke gebiedstypen. Dat correspondeert met het feit dat het totaal binnenlands migratiesaldo voor de suburbane gebieden van de vier grote steden het hoogst is van alle zes vergeleken gebiedstypen (zie figuur 2.13b). Deze gemeenten combineren de nabijheid van stedelijke voorzieningen en arbeidsplaatsen met een voor jonge gezinnen aantrekkelijke woonomgeving. Ook in de overige stadsgewesten is daar sprake van, maar daar is een groter deel van de woningbouw, mede als gevolg van provinciaal beleid, in de kernsteden geconcentreerd. Voor woningbouw in 'suburbachtige' woonmilieus is binnen veel van de overige kernsteden ook meer ruimte beschikbaar dan binnen de vier grote steden.

[29] In vervolgonderzoek zou dat eventueel verder uitgewerkt kunnen worden naar migratiestromen op basis van herkomst en bestemming. Dat kan dan gekoppeld worden aan motieven (onderwijs, wonen, werken), waardoor beter duidelijk wordt wat de drijvende krachten achter de gesignaleerde migratiepatronen zijn.

Figuur 3.14 Leeftijdsspecifieke migratieprofielen zes typen gemeenten

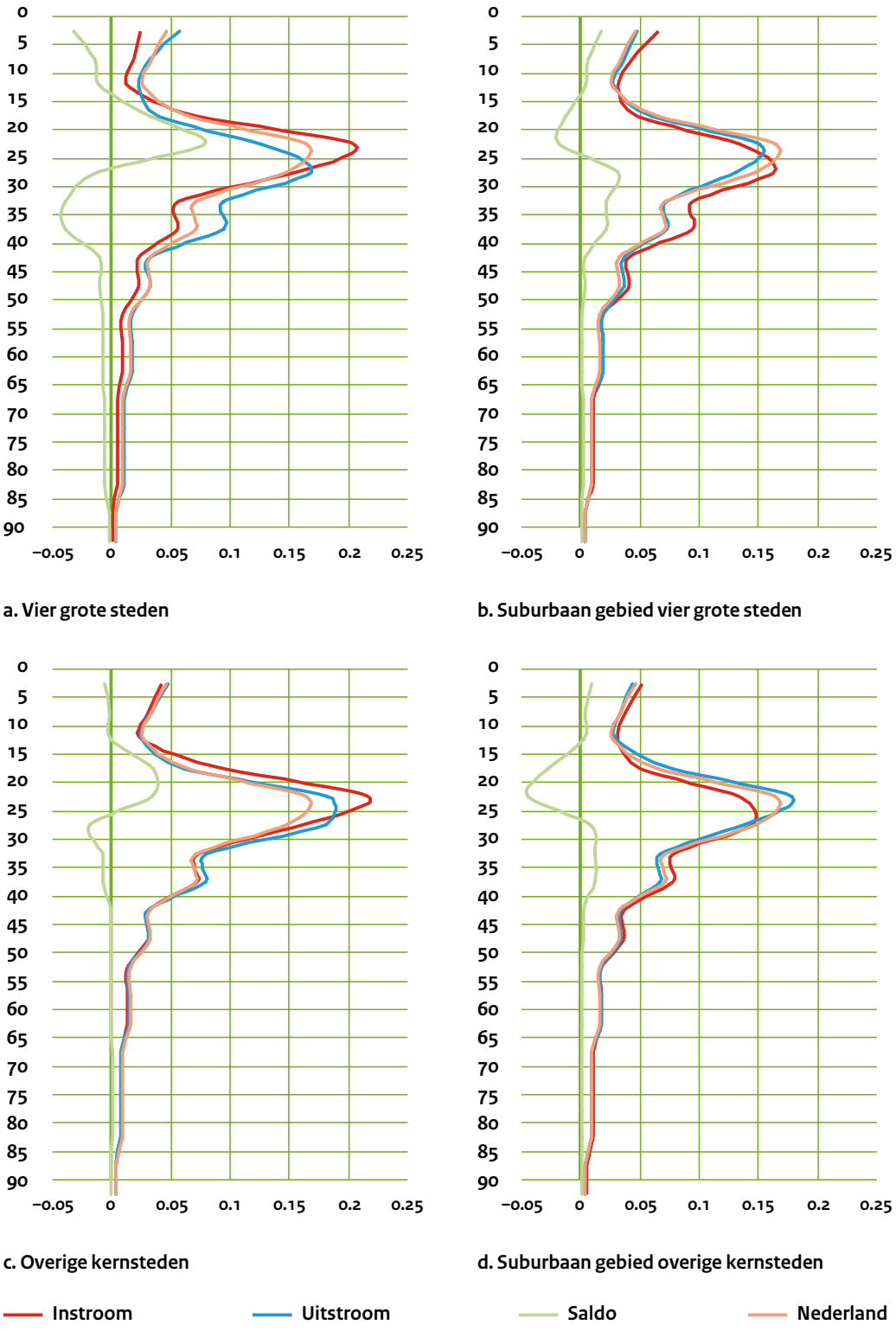

Toelichting: Weergegeven is de intergemeentelijke verhuizingen (instroom, uitstroom en saldo) voor vijfjaars leeftijdcohorten. Dit is uitgedrukt als aantal personen dat per jaar intergemeentelijk verhuist als percentage van het totaal aantal inwoners in het gebied. Nationaal zijn instroom en uitstroom per definitie gelijk aan elkaar. Het betreft het gemiddelde voor de jaren 1988 tot en met 2007.

Figuur 3.14 Leeftijdsspecifieke migratieprofielen zes typen gemeenten (vervolg)

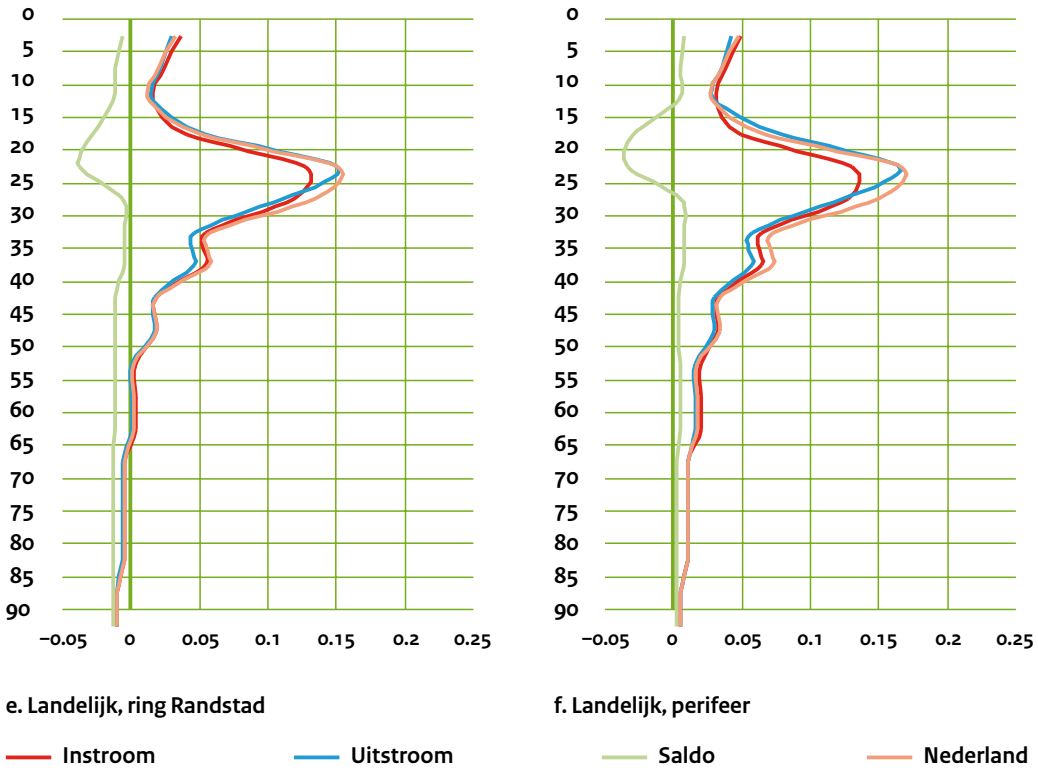

Een uitwerking voor drie specifieke typen gemeenten staat in figuur 3.15. Ten eerste is gekeken naar universiteitssteden (exclusief Rotterdam en Amsterdam omdat het aantal studenten in verhouding tot het aantal inwoners daar relatief laag is). Ten tweede is gekeken naar twee groepen gemeenten met een lager dan gemiddelde ontwikkeling van het aantal inwoners, namelijk gemeenten buiten stadsgewesten met een gemiddeld inkomen onder het nationaal gemiddelde respectievelijk suburbs met een gemiddeld inkomen per inwoner boven het nationaal gemiddelde ('luxe suburbs').

Conform de verwachting is het migratiesaldo in de leeftijdscohorten 15-19 jaar en 20-24 jaar in de universiteitssteden nog sterker positief dan gemiddeld in de kernsteden (vergelijk figuur 3.15 met figuur 3.14) en het migratiesaldo in het leeftijdscohort 25-29 jaar nog sterker negatief. Daarnaast echter is het migratiesaldo onder dertigers in universiteitssteden ook sterker negatief dan in de overige kernsteden[30]. Het lijkt erop dat naast vertrek vrij kort na het afstuderen ook nog sprake is van een 'vertraagd' effect. Dat zou samen kunnen hangen met het feit dat het ruimtelijk arbeidsmarktgebied waarop hoogopgeleiden opereren groter is dan gemiddeld en zij dus meer interregionaal migreren in verband met werkmotieven. Deze stap zullen zij overwegend zetten op het moment dat zij nog geen schoolgaande kinderen hebben. Een tweede reden kan zijn dat hoogopgeleiden zich eerder kunnen permitteren om een (veelal duurdere) woning in de suburbs te kopen dan middelbaar en laagopgeleiden. Dat leidt dan tot relatief veel suburbanisatie (verhuizen van de kernstad naar de suburbs) van dertigers uit universiteitssteden, vergeleken met kernsteden zonder universiteit.

Voor de twee typen niet-stedelijke gemeenten (zie figuur 3.15c en figuur 3.15d) resulteert, volgens verwachting, een negatief migratiesaldo voor de leeftijdscohorten 15-19 jaar en 20-24 jaar. Opvallend is echter dat voor deze gemeenten veelal een positief migratiesaldo resulteert voor de overige leeftijdscohorten. (Er is slechts sprake van een heel licht negatief migratiesaldo voor de 50- tot 65-jarigen in de luxe suburbs.) Hoewel de ontwikkeling van het aantal inwoners in die twee typen gemeenten dus onder

[30] Dit vormt de beste vergelijkingsmaatstaf omdat van de vier grote steden hier slechts Utrecht als 'universiteitsstad' is aangemerkt.

Figuur 3.15 Leeftijdsspecifieke migratieprofielen drie groepen van gemeenten (gemiddelde 1999-2009)

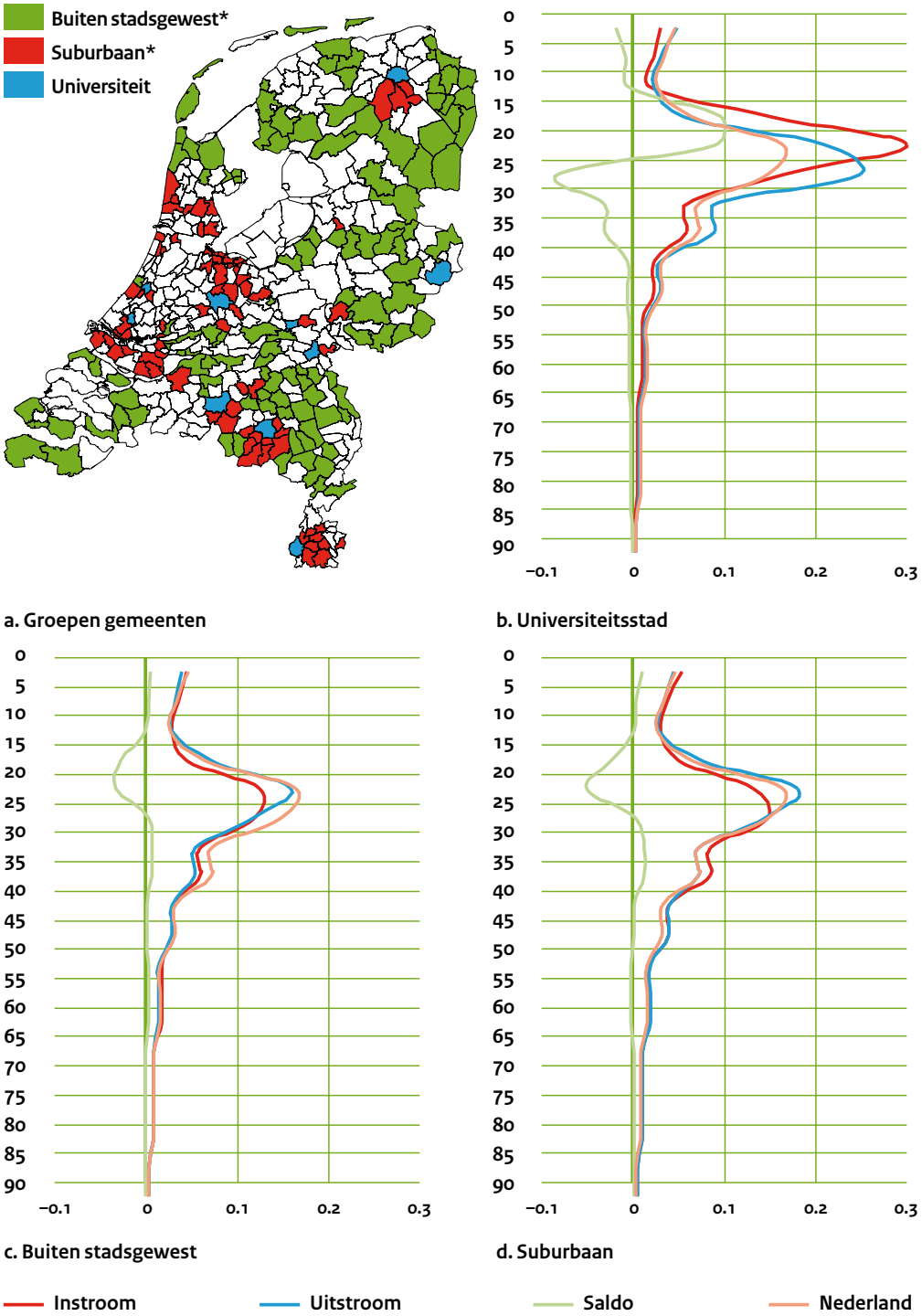

Buiten stadsgewest:* *Gemeenten buiten stadsgewesten exclusief regionale centra, met ontwikkeling inwoners onder het nationaal gemiddelde en gemiddeld inkomen onder het natioanal gemiddelde;*

Suburbaan:* *Suburbane gemeenten, met ontwikkeling inwoners onder het nationaal gemiddelde en gemiddeld inkomen boven het nationaal gemiddelde;*

Universiteitssteden: *Gemeente met universiteit (exclusief Rotterdam en en Amsterdam).*

het nationaal gemiddelde ligt, verliezen zij buiten de 15- tot 25-jarigen veelal geen inwoners als gevolg van binnenlandse migratie. Die gemeenten waar dat wel het geval is, zullen eerder kans hebben op een structurele afname van de bevolking dan gemeenten waar een negatief migratiesaldo in de leeftijdscohorten 15 tot 25 jaar gepaard gaat met een positief migratiesaldo in de overige leeftijdscohorten.

3.3 Ontwikkeling huishoudens en woningen

In dit onderzoek ligt het accent bij de ontwikkeling van het aantal inwoners. Een afname van het aantal inwoners kan gevolgen hebben voor het draagvlak voor voorzieningen in een gemeente (zoals onderwijs) en de markt voor commerciële diensten (zoals winkels en horeca). Een afname van het aantal inwoners behoeft echter nog niet te betekenen dat het aantal huishoudens zal afnemen. Nog steeds neemt de gemiddelde huishoudensgrootte af en indien de afname van het aantal inwoners niet groter is dan de afname van de gemiddelde huishoudensgrotte zal het aantal huishoudens niet afnemen. Wanneer wordt afgezien van het toe- of afnemen van de leegstand van woningen, zal de ontwikkeling van het aantal huishoudens in de pas lopen met de ontwikkeling van het aantal woningen. Verwacht mag dus worden dat het aantal gemeenten met een afname van de behoefte aan woningen kleiner zal zijn dan het aantal gemeenten met een afname van het aantal inwoners[31]. Om hier enig zicht op te geven wordt in deze paragraaf kort ingegaan op de ontwikkeling van het aantal huishoudens en woningen per gemeente.

3.3.1 Ontwikkeling huishoudens

In figuur 3.16 staat de ontwikkeling van het aantal huishoudens in de laatste vijf jaar, in procenten per jaar. Tevens is de ranglijst van de 15 gemeenten[32] met de sterkste afname van het aantal huishoudens weergegeven. Voor de 'koploper' Laren is de sterke afname overigens veroorzaakt door het sluiten van een groot asielzoekerscentrum in de periode van 1-1-2003 tot 1-1-2008.
In totaal waren er in de periode 2003-2008 dertig gemeenten met een afname van het aantal huishoudens. Rotterdam is de meest opvallende gemeente met een afname. Andere gemeenten met een afname van het aantal huishoudens en een vrij grote omvang zijn Schiedam, Vlaardingen, Heerlen, Kerkrade en Den Helder. Wordt een onderscheid gemaakt tussen eenpersoonshuishoudens en meerpersoonshuishoudens dan blijkt dat er slechts vijftien gemeenten waren met een afname van het aantal eenpersoonshuishoudens, maar dat er maar liefst 161 gemeenten waren met een afname van het aantal meerperoonshuishoudens. Daar zal uiteraard bij de omvang van de woningbouw en het onderscheid naar typen woningen rekening mee moeten worden gehouden.
Gemeenten met een afname van het aantal huishoudens bevinden zich voornamelijk in drie regio's, namelijk de kuststrook van Groningen, Zuid-Limburg en de regio Rotterdam. Daarnaast hebben ook sommige 'luxe suburbs' met een afname van het aantal huishoudens te kampen. Voorbeelden zijn Haren, Rozendaal en Bloemendaal. Naast gemeenten met een afname van het aantal huishoudens zijn er ook diverse gemeenten met een zeer bescheiden toename (minder dan 0.2% per jaar). Mocht de ontwikkeling van het aantal inwoners daar nog iets afnemen, dan is de kans groot dat ook daar het aantal huishoudens gaat afnemen.

[31] Wel zal een verandering in de verdeling over typen huishoudens gevolgen hebben voor veranderingen in het type woningen waaraan behoefte bestaat. Vergrijzing en individualisering zullen leiden tot meer woningen van een type dat geschikt is voor alleenstaanden en senioren. Dat zal leiden tot een verhoogde inspanning op het gebied van de transformatie van de woningvoorraad (verbouwen van woningen en meer sloop van woningen, gepaard gaande met vervangende nieuwbouw van een ander type).

[32] Omdat het individueel om kleine gemeenten gaat, is de ontwikkeling van het aantal huishoudens in de vier Friese Waddeneilanden als geheel bepaald.

Figuur 3.16 Ontwikkeling huishoudens 2003-2008, % per jaar

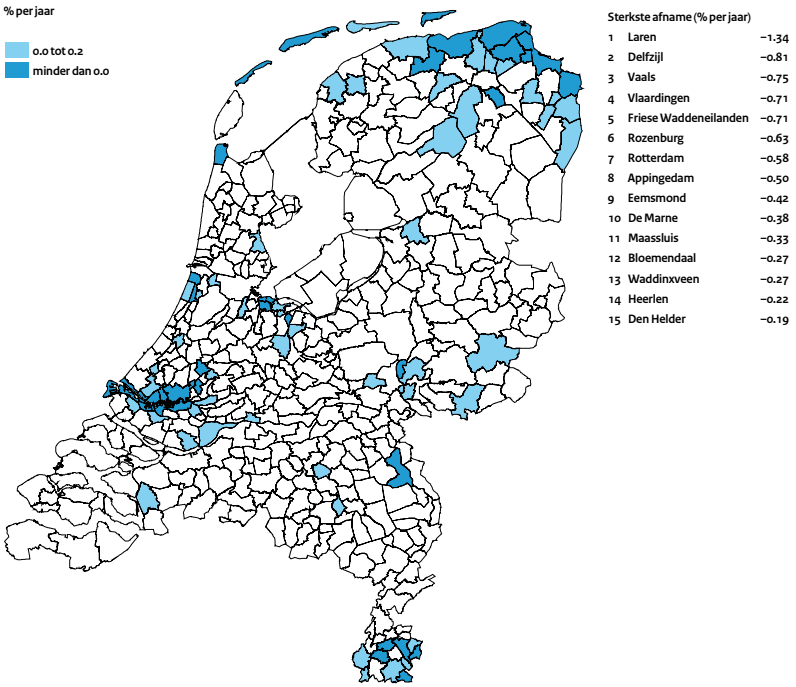

3.3.2 Ontwikkeling woningvoorraad

In figuur 3.17 staat de ontwikkeling van het aantal nieuw gebouwde en het aantal gesloopte woningen per jaar sinds het einde van de jaren negentig. De ontwikkeling van het aantal nieuwbouwwoningen (zie figuur 3.17b) vormt een redelijke afspiegeling van de bevolkingsontwikkeling. Er zijn weinig nieuwe woningen gebouwd in grote delen van Groningen en Fryslân, in het midden en zuiden van Limburg, in Zeeland en in het Gooi/Utrechtse Heuvelrug.

Verwacht mocht wellicht worden dat de sloop van woningen ook een afspiegeling zou vormen van de ontwikkeling van het totaal aantal inwoners. Dat is echter slechts beperkt het geval. In de blauwe gebieden in figuur 3.17a ligt het aantal gesloopte woningen boven het nationaal gemiddelde. Uit het feit dat het aantal blauwe gebieden is ondervertegenwoordigd blijkt dat sloop van woningen vooral in een beperkt aantal, veelal wat grotere, gemeenten is geconcentreerd. Gebieden waar relatief veel woningen zijn gesloopt zijn het oostelijk deel van Groningen, delen van de Zuidvleugel van de Randstad (vooral in de steden) en Twente. Maar in sommige gebieden met weinig nieuwbouw wordt ook weinig gesloopt. Dat geldt vooral voor 'luxe' suburbane gebieden, zoals bijvoorbeeld bij Haarlem en in het Gooi/Utrechtse Heuvelrug. Ook in Zuid-Limburg is vooralsnog, met de regio Heerlen enigszins als uitzondering, weinig gesloopt. En ondanks weinig nieuwbouw is ook in een groot deel van de kustgemeenten in het Noorden weinig gesloopt sinds het einde van de jaren negentig.

In figuur 3.18 staat een typologie van gemeenten op basis van de nieuwbouw en sloop van woningen. De nieuwbouw is daarbij onderscheiden naar drie klassen, namelijk 'boven gemiddelde' (boven het nationaal gemiddelde), 'onder gemiddelde' (onder het gemiddelde, maar wel meer dan twee derde van het gemiddelde) en 'ruim onder gemiddelde' (minder dan twee derde van het gemiddelde). Ook de sloop van woningen is verdeeld in drie klassen, namelijk sloop 'onder gemiddelde' (minder sloop dan nationaal gemiddeld; dat geldt voor de meerderheid van de gemeenten), 'boven gemiddelde' (meer dan het gemiddelde, maar minder dan anderhalf maal het gemiddelde) en 'ruim boven gemiddelde' (meer dan anderhalf maal boven het gemiddelde). In figuur 3.18a staat een typologie voor een periode van twintig jaar, in figuur 3.18b staat de typologie voor een meer recente, kortere periode van vijf jaar.

Figuur 3.17 Sloop en nieuwbouw van woningen, 1988-2007

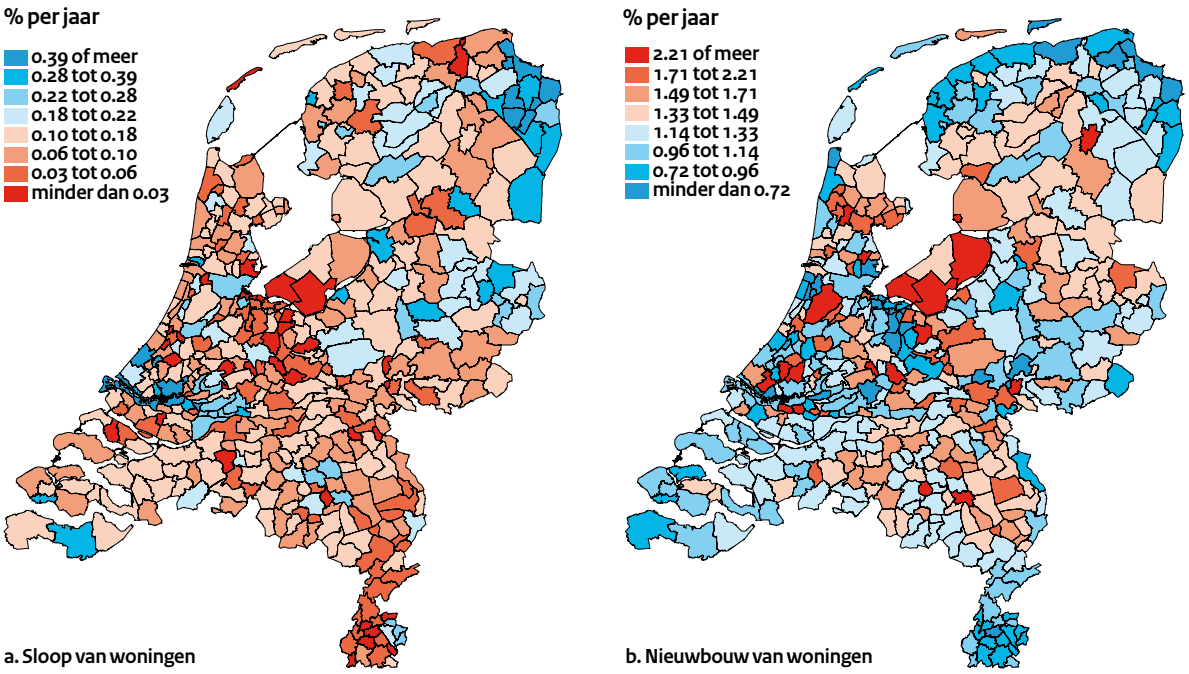

Toelichting:
Aantal woningen als percentage van de woningvoorraad op 31 december 2007.

Op langere termijn beschouwd (de periode 1988-2007) lag in ongeveer een derde deel van de gemeenten de sloop onder het nationaal gemiddelde en de nieuwbouw boven het nationaal gemiddelde (de lichtgroene gemeenten). Nog eens ruim een derde deel van de gemeenten kende sloop onder het nationaal gemiddelde en nieuwbouw iets onder het nationaal gemiddelde (de lichtblauwe gebieden). In totaal zijn er 48 gebieden met nieuwbouw die ruim onder het nationaal gemiddelde ligt (de rode gebieden). Opvallend is dat daarvan slechts negen gemeenten sloop boven het gemiddelde kennen (Delfzijl, Reiderland, Pekela en Maassluis, alle met duidelijk meer sloop dan gemiddeld, en Bellingwedde, Haarlem, Rozenburg, Heerlen en Kerkrade met iets meer sloop dan gemiddeld). De gemeenten met zeer weinig nieuwbouw en tevens zeer weinig sloop zijn vooral te vinden in de Randstad (met name luxe suburbs), langs de kust in het noorden en rond Maastricht.
In totaal zijn er 32 gemeenten met sloop ruim boven het nationaal gemiddelde (de donkere gebieden). Sommige gemeenten combineren zeer veel sloop met meer dan gemiddeld nieuwbouw (de donkergroene gebieden: Emmen, Hoogeveen, Almelo, Deventer, Helmond, Tubbergen, Harderwijk, Alblasserdam, Gorinchem en Veghel). In sommige gemeenten is sloop dus in het verleden gepaard gegaan met nieuwbouw. Dit zou aangeduid kunnen worden als 'transformatie'. In andere gemeenten is nauwelijks gesloopt, maar ook nauwelijks gebouwd ('stabilisatie'). Gemeenten met een benedengemiddelde ontwikkeling van de woningbouw (weinig nieuwbouw en veel sloop) zijn vooral de donkerrode, de middenrode en donkerblauwe gemeenten. In totaal gaat het bij deze analyse op langere termijn om 27 gemeenten, die voornamelijk zijn te vinden in oostelijk Groningen en de regio Rotterdam (en enigszins in de oostelijke Mijnstreek; tegenwoordig: Parkstad Limburg).

Wordt de typologie gebaseerd op de periode 2003-2007 (zie figuur 3.18b), dan krijgen recente ontwikkelingen meer accent. Daar staat tegenover dat naarmate de tijdsperiode korter wordt, incidentele gebeurtenissen een zwaarder gewicht kunnen krijgen. Dat geldt met name voor de sloop van woningen. Figuur 3.18a geeft dus een 'robuuster', maar mogelijk ook wat 'verouderd' beeld. Figuur 3.18b geeft een actueler, maar wat meer door incidentele ontwikkelingen beïnvloed beeld.

Een eerste verschil tussen figuur 3.18a en figuur 3.18b is dat er in de periode 2003-2007 aanzienlijk meer gemeenten waren met een omvang van de nieuwbouw van woningen die ruim onder het nationaal

gemiddelde lag dan in de periode 1988-2007. Nieuwbouw boven het nationaal gemiddelde komt in beide kaartbeelden ongeveer even veel voor. Het aantal gemeenten met iets minder nieuwbouw dan het nationaal gemiddelde (de 'blauwe gebieden') is in de periode 2003-2007 dus lager dan in de periode 1988-2007. Gemeenten met zeer veel sloop en zeer weinig nieuwbouw (de donkerrode gebieden) liggen langs de oostelijke grens (vier in Groningen, twee in Zuid-Limburg en Losser), aangevuld met Rozenburg. Gemeenten met zeer weinig nieuwbouw en iets boven het nationaal gemiddelde liggende sloop (de middenrode gebieden) zijn meer verspreid over Nederland. Tot dit type behoren ook middelgrote steden als Groningen, Haarlem, Dordrecht en Heerlen. Gemeenten met veel sloop en iets minder dan gemiddeld nieuwbouw (de donkerblauwe gebieden) liggen vooral in het oostelijk deel van Groningen. Ook de grote steden Rotterdam en Amsterdam behoren tot dit type.
In een kwart van alle Nederlandse gemeenten ligt de nieuwbouw ruim onder het gemiddelde, maar worden ook zeer weinig woningen gesloopt. Deze gemeenten kennen weinig bevolkingsdynamiek, maar de lokale situatie op de woningmarkt geeft blijkbaar nog geen aanleiding tot sloop van woningen. Uit de kaart komen enige clusters van gemeenten van dit type naar voren. Ten eerste gemeenten in een brede band van Amstelveen, via het Gooi naar de Utrechtse Heuvelrug. Ten tweede diverse gemeenten in Zuid-Limburg, met uitzondering van het oostelijk deel, waar al wel sprake is van omvangrijke sloop van woningen. Daarnaast zijn er concentraties bij Haarlem en Arnhem. Opvallend is dat ook diverse gemeenten op Voorne Putten en in de Hoeksche Waard tot dit type behoren. In figuur 3.18a verschenen deze suburbs van Rotterdam nog niet op de kaart.

Figuur 3.18a Typologie gemeenten naar nieuwbouw en sloop van woningen, 1988-2007

		Nieuwbouw		
		Ruim onder gemiddelde	Onder gemiddelde	Boven gemiddelde
Sloop	Ruim boven gemiddelde	8	18	23
	Boven gemiddelde	19	19	25
	Onder gemiddelde	107	106	116

In de negen cellen staat het aantal gemeenten

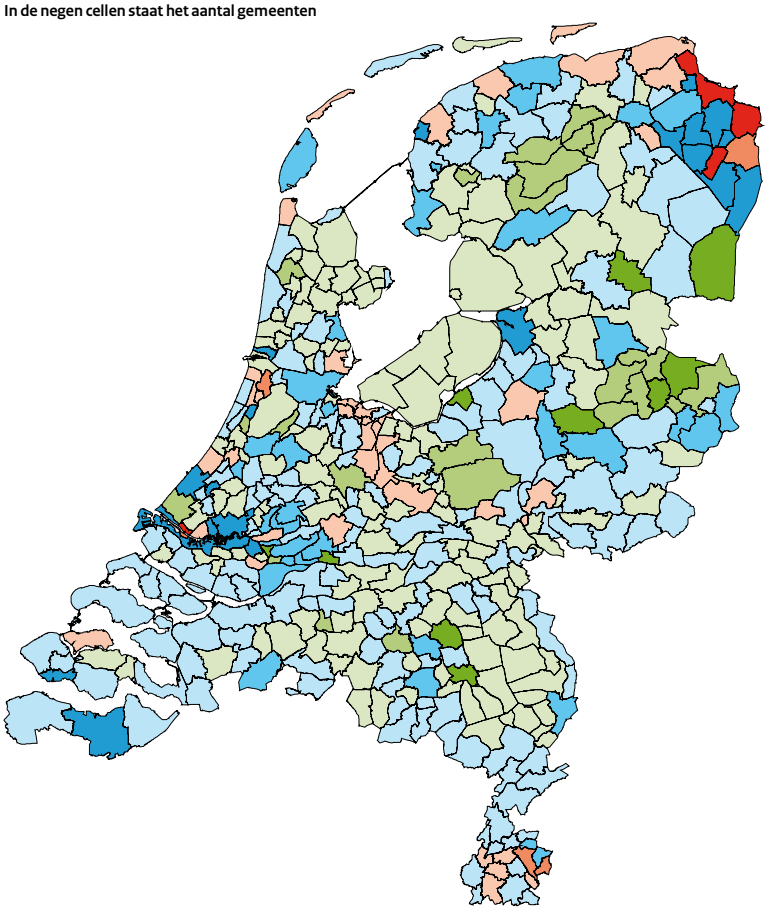

Figuur 3.18b Typologie gemeenten naar nieuwbouw en sloop van woningen, 2003-2007

		Nieuwbouw		
		Ruim onder gemiddelde	Onder gemiddelde	Boven gemiddelde
Sloop	Ruim boven gemiddelde	8	18	23
	Boven gemiddelde	19	19	25
	Onder gemiddelde	107	106	116

In de negen cellen staat het aantal gemeenten

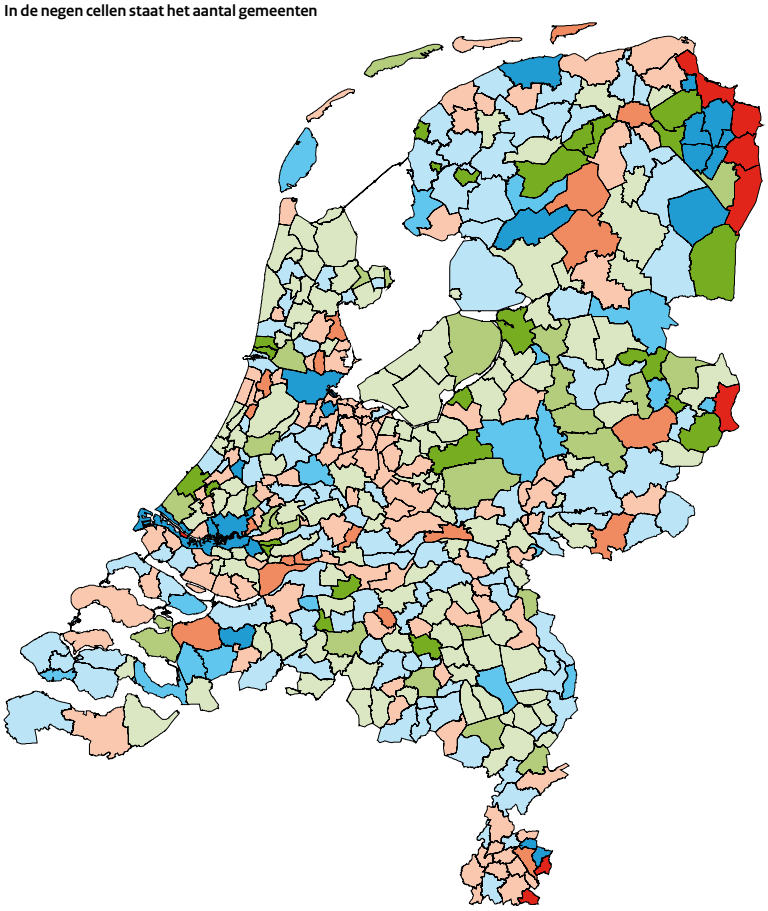

4 Groepering van gemeenten

In de voorgaande hoofdstukken is uitvoerig ingegaan op demografische ontwikkelingen, onderscheiden naar componenten als natuurlijke groei, binnenlandse migratie en buitenlandse migratie. Daaruit werd duidelijk dat de onderwijsfunctie van gemeenten een belangrijke rol speelt bij het verklaren van (leeftijdsspecifieke) migratiestromen. Ook werd er op verschillende plaatsen op gewezen dat regionale verschillen in economische kracht (en de daarmee gepaard gaande vraag naar arbeid) een verklaring kunnen leveren voor binnenlandse migratie over wat langere afstand en voor de keuze van gebieden waar buitenlandse immigranten zich vestigen.
In dit hoofdstuk wordt, mede op basis van de kennis die is opgedaan in de hoofdstukken 2 en 3, een viertal mogelijke typologieën van gemeenten besproken. Demografische kenmerken en ontwikkelingen vormen daarbij het uitgangspunt. Daarnaast echter zijn soms ook andere aspecten in de typologieën betrokken die samenhangen met gemeentelijke verschillen in welvaart en economische prestaties, arbeidsmarkt en onderwijs. Voordat in paragraaf 4.2 de vier typologieën worden besproken, wordt eerst in paragraaf 4.1 ingegaan op aspecten die samenhangen met de regionale economie, regionale arbeidsmarkten en de onderwijsfunctie.

4.1 Economische en arbeidsmarktkenmerken

In figuur 4.1 staat allereerst een ruimtelijk-economisch ontwikkelingsmodel dat begin jaren negentig is opgesteld. Het is gebaseerd op indicatoren als de vertegenwoordiging van 'kansrijke' economische activiteiten, startende bedrijven en groei van de werkgelegenheid, steeds voor verschillende economische sectoren. De rode gebieden in het kaartbeeld zijn 'primaire kerngebieden', die worden gekenmerkt door een hoge dichtheid aan bedrijvigheid en worden gekarakteriseerd door een aantal karakteristieke economische dragers. Die economische dragers zijn opmerkelijk genoeg ook bijna twintig jaar na dato nog bepalend voor de betreffende gebieden. De CASH-regio, globaal overeenkomend met de Noordvleugel van de Randstad, wordt gekenmerkt door een specialisatie in hoogwaardige diensten[33]. Het zuidoosten van Nederland werd in dit model al aangewezen als de TECH-regio, gedragen door technologisch hoogwaardige industrie. (Pas veel later werd dit gebied in het beleid erkend als de 'Brainport' van Nederland.) Aan de economische dragers van de PORT-regio kon destijds al worden afgelezen dat het gebied in termen van pure economie ('bruto regionaal product') sterk is, maar dat de economische groei vooral door een toename van de arbeidsproductiviteit en niet door groei van de werkgelegenheid zou worden gedragen. De BOOM-regio tenslotte bestaat uit een rij middelgrote steden, van Breda tot Zwolle, in de vorm van een 'boomerang'. Het gaat om stedelijke gebieden die centraal liggen tussen de Randstad en economische zwaartepunten in het binnen- of buitenland, langs 'corridors'. Deze gebieden kennen, vergeleken met de Randstad, ook wat minder problemen met verkeerscongestie, hebben wat meer ruimte voor bedrijvigheid en bieden een prettig woon- en leefmilieu.
Naast de primaire kerngebieden staan er in het model ook nog vier 'secundaire kerngebieden'. Tenslotte is met geel de 'Opvulzone' weergegeven. Die bestaat uit gebieden die tussen belangrijke economische kerngebieden liggen. Zij hebben in principe een uitstekende ligging voor bedrijven die worden 'weggedrukt' uit de dure stedelijke vestigingsmilieus. En het zijn zeer aantrekkelijke woonplaatsen, van waaruit meerdere stedelijke arbeidsmarkten kunnen worden bereikt. Eerder werd overigens duidelijk dat in grote delen van de Opvulzone de laatste jaren sprake is geweest van een matige ontwikkeling van het aantal inwoners (vooral in het Groene Hart). Zoals ook al eerder vermeld hangt dat echter samen met sterk restrictief ruimtelijk beleid van de overheid, waardoor de groeipotenties van het gebied niet gerealiseerd kunnen worden.

33 'Computers' zou tegenwoordig worden aangeduid als 'ICT'.

Figuur 4.1 Boomerang model

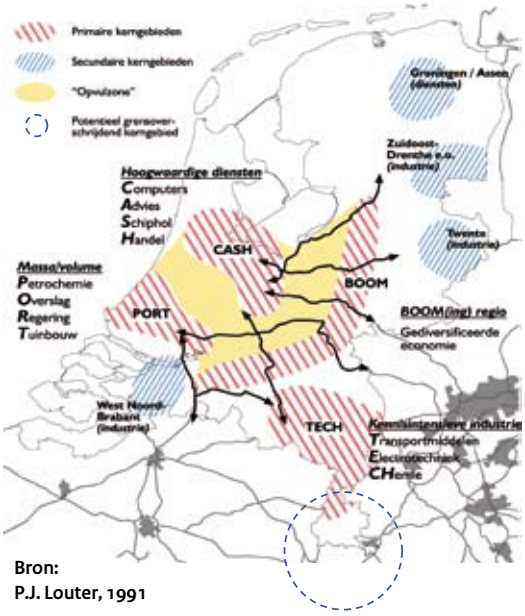

Bron:
P.J. Louter, 1991

Onder de noemer 'Toplokaties' presenteert het weekblad Elsevier al ruim tien jaar jaarlijks de resultaten van onderzoek door Bureau Louter naar de economische prestaties van gemeenten. In Nederland. Op basis van een groot aantal indicatoren worden in dat onderzoek rapportcijfers toegekend. De relatieve vertegenwoordiging van tien economische sectoren, hun recente groei in werkgelegenheid, het aantal startende bedrijven, de omvang van het bruto regionaal product en ontwikkelingen op de markt voor bedrijventerreinen en de kantorenmarkt zijn voorbeelden van indicatoren die ten grondslag liggen aan de ranglijst. Delen van de Randstad (vooral in de Noordvleugel) en Noord-Brabant worden gekenmerkt door sterke economische prestaties, maar ook elders in Nederland scoren vooral de middelgrote steden en regionale centra prima. Gemeenten met matige economische prestaties liggen vooral in Groningen, de landelijke delen van Fryslân en Zuid-Limburg en ook in grote delen van Noord-Holland ten noorden van het Noordzeekanaal.

Figuur 4.2 Economische prestaties gemeenten, 2007

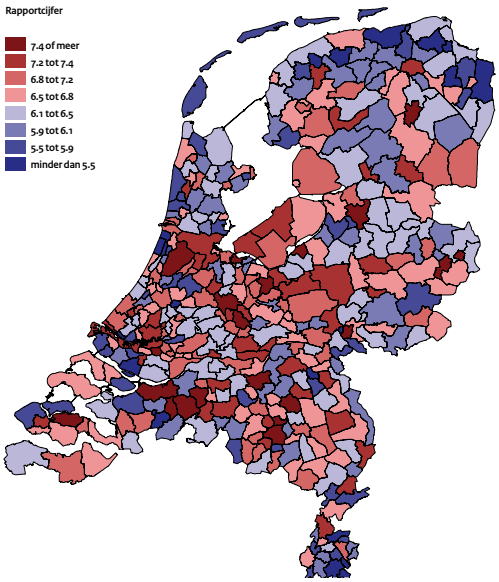

Toelichting: De economische prestaties uitgedrukt als rapportcijfers zijn gebaseerd op 41 indicatoren. Het gaat om onderzoek dat door Bureau Louter is uitgevoerd in opdracht van weekblad Elsevier.

In figuur 4.2 werden de scores bepaald voor individuele gemeenten. Een groot deel van de werknemers werkt echter buiten de gemeente waar ze wonen. Niet alleen de economische prestaties van de eigen gemeente, maar ook die van omliggende gemeenten zijn dus van belang. Dat kan worden benaderd met behulp van 'potentiaalscores', zoals in figuur 4.3a (zie kader 1.1 in hoofdstuk 1; de potentiaalscores zijn hier overigens opgebouwd vanaf het gemeentelijk niveau en niet vanaf het postcodeniveau). Weergegeven is in figuur 4.3 de 'werkgelegenheidsfunctie', het aantal arbeidsplaatsen per duizend inwoners van 15 tot 65 jaar.

De hoogste scores worden gerealiseerd in de Noordvleugel van de Randstad, met uitlopers in zuidoostelijke richting (langs de A2 naar Eindhoven) en oostelijke richting (langs de A12, richting Arnhem, langs de A1, richting Apeldoorn en langs de A28, richting Zwolle). Buiten deze gebieden zijn er stedelijke concentraties met een hoge werkgelegenheidsfunctie (Leeuwarden/Zuid-Friese steden, Groningen/Assen, Twentse stedenrij, Venlo, Maastricht, Zeeuwse steden). Opvallend is dat de werkgelegenheidsfunctie in de Zuidvleugel van de Randstad (de PORT-regio) weliswaar bovengemiddeld is, maar ruim lager dan in de Noordvleugel van de Randstad (de CASH-regio) en oostelijk Noord-Brabant (het westelijk deel van de TECH-regio).
In figuur 4.3b is de werkgelegenheidsfunctie ook weergegeven op het niveau van de veertig gebieden. In het algemeen scoren landelijke gebieden onder het nationaal gemiddelde, met uitzondering van Veluwe/Oost-Utrecht. De meeste stadsgewesten scoren boven het nationaal gemiddelde. Er zijn echter ook uitzonderingen. De nationaal perifeer gelegen stadsgewesten Groningen en (vooral) Sittard-Geleen en Heerlen scoren onder het nationaal gemiddelde. Dat geldt als enige van de Brabantse stadsgewesten ook voor Tilburg. In het westen van Nederland scoren de stadsgewesten Alkmaar, Haarlem en Leiden onder het nationaal gemiddelde. Zij hebben overigens, naast een eigen werkgelegenheidsfunctie, ook een woonfunctie voor mensen die in het stadsgewest Amsterdam of Den Haag werken. Het enige grote stadsgewest met een werkgelegenheidsfunctie onder het nationaal gemiddelde is Rotterdam. Het haven-industrieel complex neemt weliswaar veel ruimte in, levert veel vervoersstromen op en resulteert als gevolg van de hoge arbeidsproductiviteit ook in veel toegevoegde waarde. In termen van arbeidsplaatsen wordt echter al decennia lang terrein verloren. De regio is er vooralsnog niet in geslaagd om voor dat verlies te compenseren door groei in andere economische sectoren.

Figuur 4.3 Regionale verschillen in werkgelegenheidsfunctie, 2007

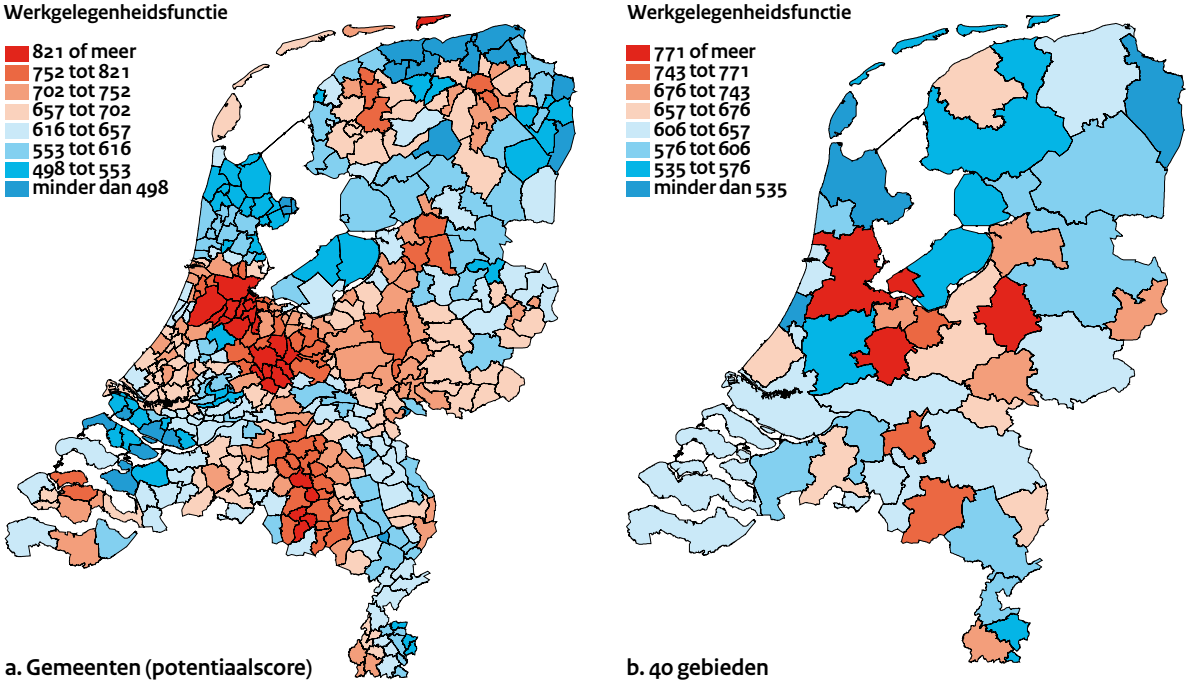

a. Gemeenten (potentiaalscore) **b. 40 gebieden**

Toelichting:
Weergegeven is het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar. In kaart a zijn de potentiaalscores per gemeente gegeven (zie kader 1.1).

Naast de omvang van de werkgelegenheid in de omgeving speelt ook de groei van de werkgelegenheid een rol. Indien de groei in de regio lager is dan in andere regio's zal een regio op grond van de ontwikkeling van de hoeveelheid werk in de omgeving onaantrekkelijker worden. In figuur 4.4 staat de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen sinds het midden van de jaren negentig. De groei is daarbij geschaald aan het gemiddeld in de beschouwde periode woonachtige aantal inwoners van 15 tot 65 jaar. Hoge groei vond plaats in de Noordvleugel van de Randstad, met uitlopers in oostelijke richting en langs de A2 tot de regio Eindhoven. Daarnaast werd hoge groei gerealiseerd in de regio's Zwolle, Groningen en in de middengedeelten van Fryslân. De sterke groei in die delen van het noorden wijkt sterk af van de lagere ontwikkeling in het oostelijk en noordelijk deel van dit landsdeel. De ontwikkeling van de werkgelegenheid was ook matig langs vrijwel de gehele oostgrens van Nederland (vooral in het zuidelijk deel van Limburg) en langs vrijwel de gehele Noordzeekust. Duidelijk blijkt uit het kaartbeeld dat de Noordvleugel van de Randstad (de CASH-regio volgens figuur 4.1) aanzienlijk hogere groei van de werkgelegenheid heeft gerealiseerd dan de Zuidvleugel (de PORT-regio volgens figuur 4.1).

Figuur 4.4 Ontwikkeling arbeidsplaatsen, 1995-2007

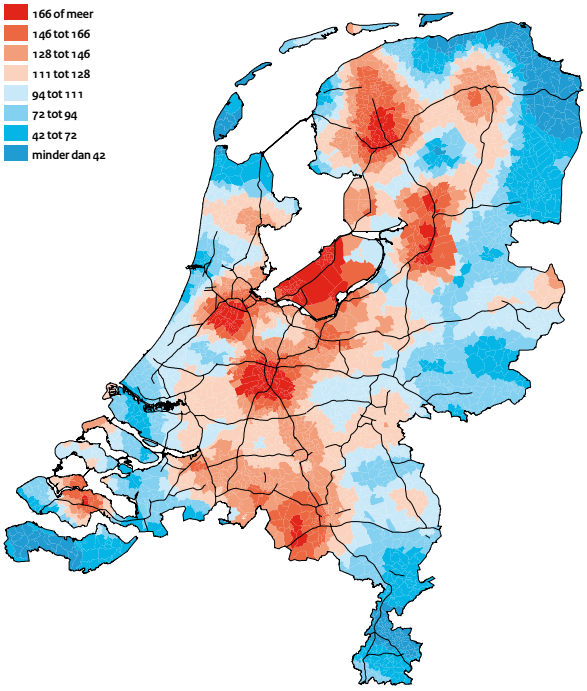

Toelichting:
Weergegeven is de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de periode 1995-2007, uitgedrukt per 1000 gemiddeld in die periode woonachte inwoners van 15 tot 65 jaar.

Mensen werken niet altijd in hun woonplaats. Het is zelfs zo dat maar liefst 52% van alle mensen met een baan buiten hun eigen woongemeente werken. Wanneer er veel werkgelegenheid in een gemeente beschikbaar is, kan dat dus toch samengaan met een hoge werkloosheid. Dat komt bijvoorbeeld voor in sommige steden. De banen worden dan bezet door mensen die buiten de stad wonen (in de 'suburbs'), bijvoorbeeld omdat zij gemiddeld beter zijn opgeleid dan de inwoners van de stad.

In figuur 4.5a staat het werkloosheidspercentage (het gemiddelde gedurende het laatste jaar) per gemeente. Een laag werkloosheidspercentage moet als gunstig worden beschouwd. Dat is in het kaartbeeld dus met rood aangegeven. Duidelijk is dat het werkloosheidspercentage in de meeste Nederlandse gemeenten onder het nationaal gemiddelde ligt. Deze 'scheve' verdeling wordt veroorzaakt door het feit dat juist in enkele grote steden het werkloosheidspercentage zeer hoog is. Slechts in het noorden van Nederland zijn omvangrijke gebieden met aaneengesloten gemeenten met een werkloosheidspercentage boven het nationaal gemiddelde te vinden (terwijl ook de werkgelegenheidsfunctie en de werkgelegenheidsgroei daar benedengemiddeld zijn). In iets mindere mate geldt dat in het midden- en zuidelijk deel van Limburg. Dit

zijn ook gebieden met veel gemeenten met een afname van de bevolking. In andere gebieden met veel gemeenten met een bevolkingsafname (zoals in delen van de Noordvleugel van de Randstad, in 'luxe' suburbs) is sprake van een lage werkloosheid.

Van de 24 kernsteden van de agglomeraties zijn er 12 waar het werkloosheidspercentages ruim boven het nationaal gemiddelde ligt (de nationaal perifeer gelegen steden Groningen, Leeuwarden, Enschede en de vier Limburgse steden, Arnhem en Nijmegen en de drie grootste steden in de Randstad). Met uitzondering van 's-Hertogenbosch ligt de werkloosheid in de Brabantse kernsteden iets boven het nationaal gemiddelde. 's-Hertogenbosch kent samen met Apeldoorn en Zwolle, met Utrecht en met alle middelgrote kernsteden in de Randstad een werkloosheid die iets onder het nationaal gemiddelde ligt. Met uitzondering van de drie grootste steden kan dus worden gesteld dat de werkloosheid hoger is naarmate de afstand tot de Randstad toeneemt. Dat 'kern-periferie patroon' (lagere werkloosheid in nationaal centraal gelegen gebieden, met in sommige stadsgewesten overigens een wat hogere werkloosheid) komt ook uit figuur 4.5b naar voren.

Figuur 4.5 Werkloosheidspercentage, gemiddelde maart 2008 – februari 2009

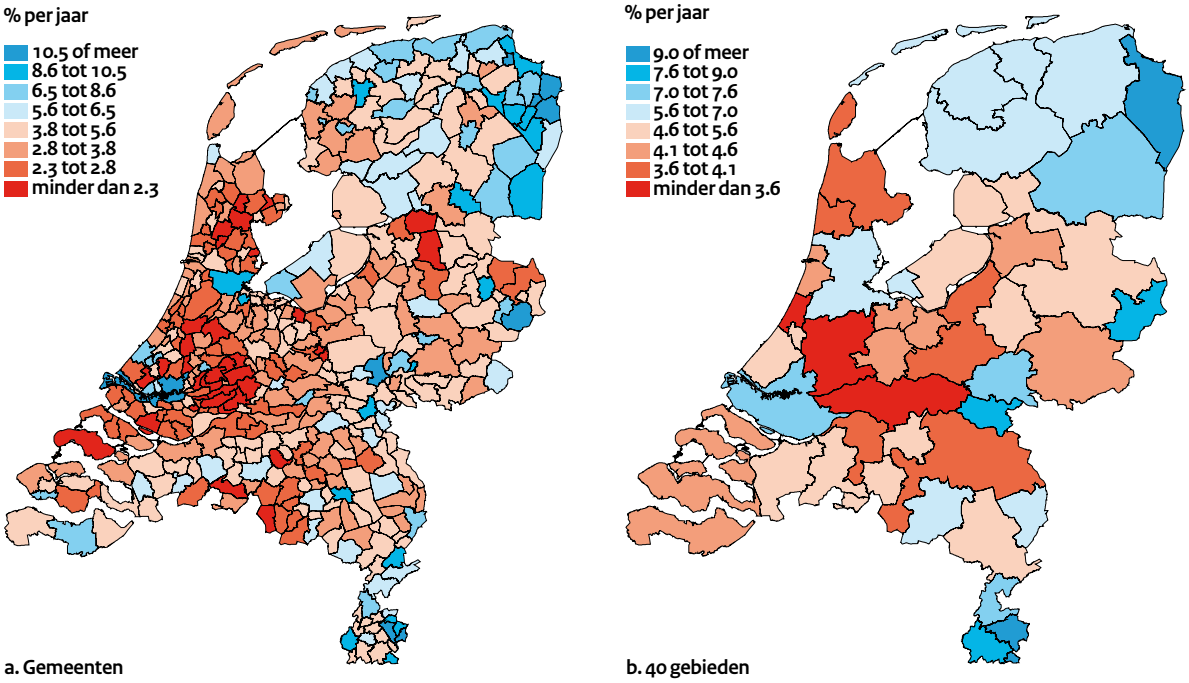

Toelichting:
Het aantal niet-werkende werkzoekenden (volgens de definitie van het UWV werkbedrijf) als percentage van de beroepsbevolking.

Een sterke regionale economie resulteert in welvaart van de inwoners. Dat kan worden gemeten aan de hand van het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner. Het gemiddeld inkomen zal hoger zijn naarmate een groter deel van de inwoners een inkomen heeft (dat kan ook via andere kanalen dan via betaald werk, bijvoorbeeld een uitkering of een pensioen) en naarmate het gemiddeld inkomen van degenen met een inkomen hoger is. Uit figuur 4.6a blijkt dat, met uitzondering van het zuidelijk deel, in vrijwel alle gemeenten in de Randstad het inkomen per inwoner boven het nationaal gemiddelde ligt. Ook grote delen van Noord-Brabant scoren bovengemiddeld. In de overige delen van Nederland komt een bovengemiddelde score slechts incidenteel voor. In het oosten in steden als Apeldoorn en Zwolle, in suburbs rond Arnhem en Nijmegen en in Lochem, in Limburg in het landschappelijk aantrekkelijke gebied tussen Maastricht en Heerlen en in het noorden in de suburbs ten zuiden van Groningen.

Op het niveau van veertig gebieden (zie figuur 4.6b) scoren alle gebieden in de Randstad boven het nationaal gemiddelde, met uitzondering van het stadsgewest Rotterdam. Afgezien van een vijftal stadsgewesten in Gelderland en Noord-Brabant ligt het inkomen per inwoner in alle gebieden buiten de Randstad onder het nationaal gemiddelde, met name in het noordoosten ruim.

Figuur 4.6 Regionale verschillen in inkomen per inwoner, december 2003

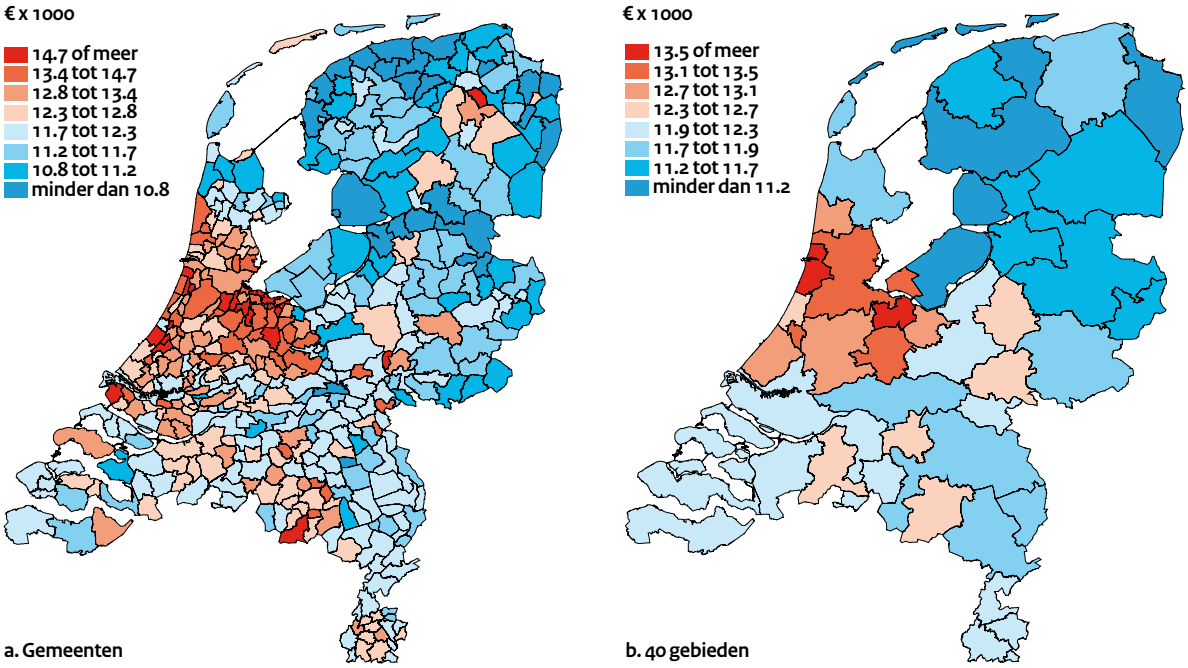

Hoogopgeleiden hebben gemiddeld een hoger inkomen dan laagopgeleiden. Tussen de kaartbeelden in figuur 4.7, waarin de score voor een opleidingsindex staat[34], en figuur 4.6 bestaan dan ook veel overeenkomsten. Toch zijn er ook verschillen. In stadsgewesten met veel hoger onderwijs, zoals Groningen, Nijmegen, Tilburg en Maastricht is de score op het opleidingsniveau bijvoorbeeld hoger dan op het gemiddeld inkomen. Dat hangt samen met het feit dat studenten een laag inkomen hebben en soms na hun afstuderen enige tijd werkloos zijn. Uit figuur 4.7a blijkt overigens dat in een aantal universiteitssteden de opleidingsindex onder het nationaal gemiddelde ligt (namelijk in voorheen vooral op industrie gerichte steden als Enschede, Rotterdam en Tilburg).

Uit hoofdstuk 3 bleek dat gemeenten met een belangrijke onderwijsfunctie veelal een zeer specifieke leeftijdsopbouw en leeftijdsspecifieke migratiepatronen kennen. Dat zal ook bij de in paragraaf 4.2 te bespreken typologieën een rol spelen. In figuur 4.8 is daarom de woonplaats van het aantal studenten dat onderwijs volgt bij een HBO- of WO-instelling per duizend inwoners weergegeven. In de rode gebieden ligt dat aantal boven het nationaal gemiddelde. Duidelijk is dat deze variabele zeer scheef verdeeld is. Bovengemiddelde scores worden gerealiseerd in alle steden met een universiteit, in sommige gemeenten met een belangrijke onderwijsfunctie voor hoger onderwijs, zoals Leeuwarden, Zwolle, Arnhem en Breda en in sommige gemeenten die dicht bij een universiteit liggen (bijvoorbeeld Zeist bij de Uithof, Amstelveen bij het VU-terrein, Leiderdorp bij de Universiteit Leiden, Midden-Delfland bij de TU Delft). Opvallend is dat in het oostelijk deel van Groningen, in grote delen van Drenthe, in de Achterhoek, in Zeeland, in het Rivierenland en in de Kop van Noord-Holland zeer weinig studenten wonen. Dat kan samenhangen met het feit dat vanuit die gebieden weinig mensen gaan studeren. Maar het kan ook samenhangen met het feit dat een gebrek aan hoger onderwijsinstellingen binnen het bereik van de plaats waar men woonde toen men voortgezet onderwijs volgde, noodzaakt tot verhuizen om onderwijsredenen. Het is vervolgens zeer de vraag of die mensen na hun afstuderen weer terugkeren.

[34] De opleidingsindex is berekend als een gewogen score waarbij voor de opleidingsniveaus basis, laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk respectievelijk de gewichten 0, 1, 2, 3 en 4 zijn toegepast voor alle inwoners van 15 tot 65 jaar.

Figuur 4.7 Regionale verschillen in opleidingsniveau (opleidingsindex)

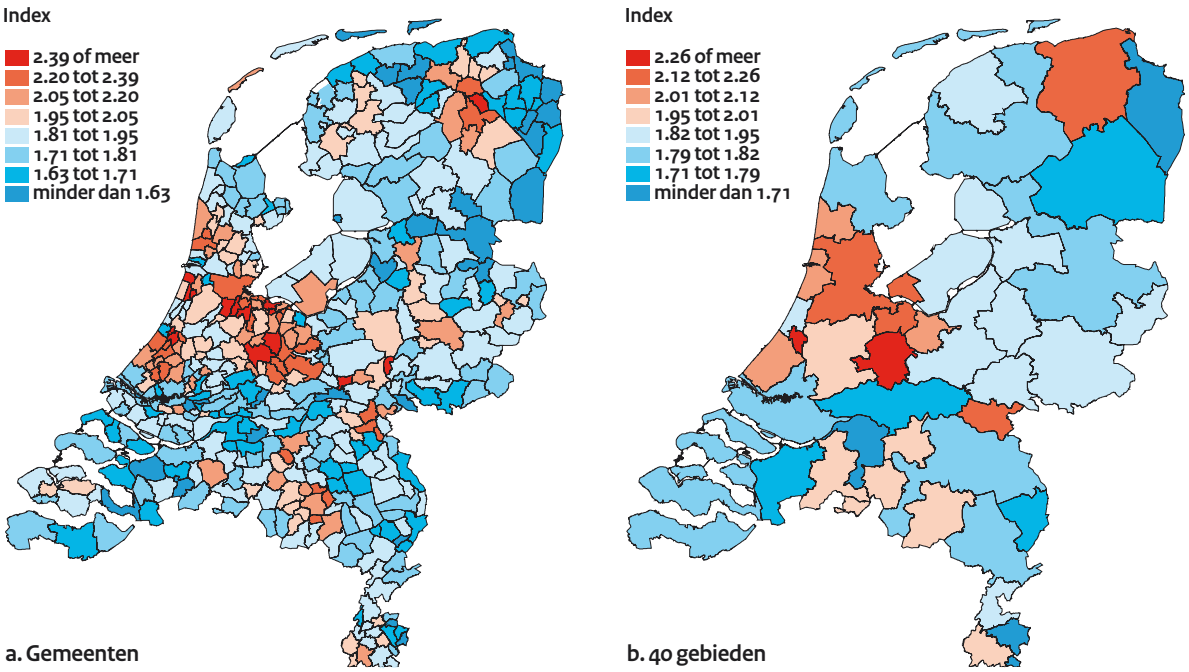

Bij de indeling naar veertig gebieden (zie figuur 4.8b) scoren van de 12 gebieden met een universiteit slechts de stadsgewesten Rotterdam en Eindhoven en het landelijk gebied Veluwe/Oost-Utrecht (met Wageningen) onder het nationaal gemiddelde. Daarentegen resulteert slechts voor 2 van de 28 gebieden zonder universiteit een score boven het nationaal gemiddelde, namelijk voor de stadsgewesten Leeuwarden en Breda (beide met veel HBO-studenten in de kernsteden).

Figuur 4.8 Studenten WO- of HBO-onderwijs per 1000 inwoners, naar woongemeente, 2007/2008

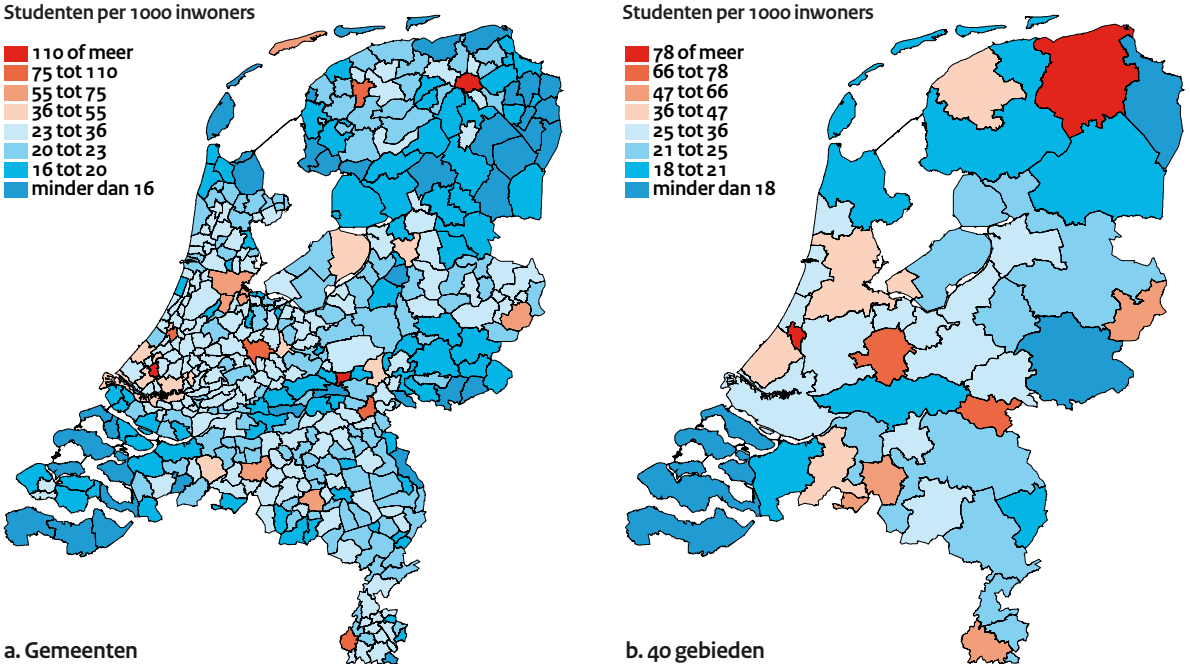

4.2 Typologieën van bevolkingsdynamiek

Tussen gemeenten met een zelfde ontwikkeling van het totaal aantal inwoners kunnen grote onderlinge verschillen in onderliggende bevolkingsdynamiek bestaan. Het is daarbij van belang om niet alleen ontwikkelingen te bepalen op het niveau van individuele gemeenten waar op dit moment sprake is van een afname van de bevolking: ook de regionale context is van belang. Sommige gemeenten met een bevolkingsafname zijn omringd door andere gemeenten waar ook sprake is van een bevolkingsafname. In andere gemeenten neemt het aantal inwoners weliswaar af, maar liggen in de directe omgeving andere gemeenten waar wel sprake is van een toename van het aantal inwoners.
Ook is het van belang hoe gemeenten scoren op andere aspecten dan de ontwikkeling van het aantal inwoners. Uit paragraaf 4.1 is gebleken dat er regionale verschillen bestaan in de economische positie. Voor gemeenten die worden omgeven door andere gemeenten met een afname van het aantal inwoners en bovendien in een gebied liggen met een zwakke economie is de kans op een structurele bevolkingsafname groot. De situatie is volstrekt anders voor gemeenten waar weliswaar in de gemeente zelf het aantal inwoners afneemt, maar het aantal inwoners in diverse omliggende gemeenten wèl toeneemt en sprake is van een sterke regionale economie. De matige bevolkingsontwikkeling in de betreffende gemeente kan dan samenhangen met restrictief ruimtelijk beleid of met het feit dat er enkele jaren geen sprake is geweest van woningbouw, terwijl daar op zich wel mogelijkheden voor zouden bestaan.

In deze paragraaf wordt een viertal verschillende typologieën gepresenteerd:
- Ten eerste op basis van het aantal benedengemiddelde scores op zes indicatoren die direct of indirect samenhangen met demografische ontwikkelingen (paragraaf 4.2.1)
- Ten tweede op basis van een combinatie van demografische en economische ontwikkeling (zie paragraaf 4.2.2)
- Ten derde op basis van een drietal 'kernindicatoren', namelijk de ontwikkeling van het totaal aantal inwoners, het niveau van het gemiddeld inkomen per inwoner en een ligging binnen of buiten stadsgewesten (zie paragraaf 4.2.3)
- Ten vierde op basis van een 'factoranalyse'. Daarbij zijn gemeenten gegroepeerd aan de hand van elf indicatoren (zie paragraaf 4.2.4).

Het is niet zo dat de ene typologie 'beter' is dan de andere. Er wordt slechts aangegeven dat gemeenten op verschillende manieren kunnen worden gegroepeerd. Bij de eerste groepering wordt puur naar demografische aspecten gekeken, voor de gemeente zelf. Gemeenten zijn geordend naar de mate waarin zij bovengemiddeld of benedengemiddeld scoren op demografische ontwikkelingen.
Bij de tweede groepering worden naast demografische aspecten tevens economische aspecten in beschouwing genomen. Ook worden ontwikkelingen in de omgeving van een gemeente in beschouwing genomen. Vergeleken met de eerste groepering worden gemeenten dus meer 'binnen hun ruimtelijke context' beoordeeld.
Bij de derde groepering vormen de resultaten van de eerste groepering de basis voor de demografische ontwikkeling. Gemeenten die op die groepering overwegend een benedengemiddelde demografische ontwikkeling scoren zijn verder ingedeeld naar twee 'contextvariabelen', namelijk het gemiddeld inkomen en ligging. Dit vanuit het leidende motto in dit rapport: 'de ene gemeente met een bevolkingsafname (of: benedengemiddelde demografische ontwikkeling) is de andere niet'.
Bij de vierde typologie tenslotte is niet uitgegaan van 'nul-één variabelen' (boven- respectievelijk benedengemiddeld) en op basis van die scores op voorhand vastgelegde typen gebieden (zoals bij de eerste en de derde typologie). Groepen zijn hier op basis van geavanceerde statistische methoden samengesteld. Dat maakt het doorgronden van de exacte inhoud van de gevormde groepen complex. De interpretatie van de resultaten is moeilijker dan bij de eerste typologie, waarbij het eindresultaat overeenkomt met scores op een schaal van laag naar hoog wat betreft demografische ontwikkeling. Anderzijds bieden de resultaten dieper inzicht in de gemeentelijke verschillen in typen demografische dynamiek.

4.2.1 Typologie op basis van aantal benedengemiddelde scores

Een eenvoudige manier om gemeenten te typeren naar hun bevolkingsdynamiek is het vaststellen van indicatoren die direct of indirect iets zeggen over de ontwikkeling van het aantal inwoners en vervolgens na

te gaan hoeveel maal een gemeente daar benedengemiddeld op scoort. Met 'omgevingsfactoren', zoals de stand en/of ontwikkeling van de economie en demografische ontwikkelingen in omliggende gemeenten wordt dan geen rekening gehouden.
De volgende zes indicatoren zijn geselecteerd (steeds als gemiddelde voor de laatste vijf jaar), waarbij de term 'bovengemiddeld' in figuur 4.9 betrekking heeft op de mate waarin een indicator bijdraagt aan groei van de bevolking. Een laag sterftecijfer en een laag aandeel 65-plussers worden dus aangeduid als bovengemiddeld.

- Relatief geboortecijfer: het aantal levendgeborenen per inwoner. Gemiddelde over 2003 t/m 2007.
- Relatief sterftecijfer: het aantal overledenen per inwoner. Gemiddelde over 2003 t/m 2007.
- Aandeel 65-plussers (per 1-1-2008): het aantal inwoners van 65 jaar of ouder als percentage van het totaal aantal inwoners.
- Ontwikkeling aantal huishoudens: de gemiddelde jaarlijkse ontwikkeling van het aantal huishoudens. Ontwikkeling van 1-1-2003 tot 1-1-2008.
- Ontwikkeling aantal woningen: de gemiddelde jaarlijkse ontwikkeling van het aantal woningen. Ontwikkeling van 1-1-2003 tot 1-1-2008.
- Saldo binnenlandse migratie: het saldo van instroom en uitstroom als percentage van het aantal inwoners. Gemiddelde over 2003 t/m 2007.

In figuur 4.9a is het aantal benedengemiddelde scores per gemeente weergegeven. Veel benedengemiddelde scores resulteren voor de inmiddels bekende regio's oostelijk Groningen, Zuid-Limburg en Gooi/Utrechtse Heuvelrug. Gebieden met zones met aaneengesloten gemeenten met veel benedengemiddelde scores zijn verder te vinden in nationaal perifeer gelegen gebieden als Drenthe en Zeeland. Maar ook in West Brabant, Achterhoek en de regio Apeldoorn liggen diverse gemeenten met veel benedengemiddelde scores. En voor de drie grootste steden resulteren net iets meer benedengemiddelde dan bovengemiddelde scores. Dat geldt ook voor een aantal van hun omliggende gemeenten. Gebieden met veel bovengemiddelde scores liggen vooral aan de rand van of net buiten de Randstad (bijvoorbeeld de Kop van Noord-Holland, Flevoland, de Veluwe en, meer gefragmenteerd, delen van het Groene Hart, Rivierenland en Noord-Brabant. Ook in noordelijk Overijssel is het aantal boven het nationaal gemiddelde scorende indicatoren hoger dan het aantal onder het nationaal gemiddelde scorende indicatoren.
In totaal zijn er ruim veertig gemeenten die op alle indicatoren benedengemiddeld scoren, met Heerlen als enige stad. Anderzijds zijn er bijna veertig gemeenten die op alle indicatoren bovengemiddeld scoren, waaronder de steden Amersfoort, Utrecht, 's-Hertogenbosch en Helmond.

Uit figuur 4.9b blijkt dat er op het niveau van de veertig gebieden maar liefst negen maal een score van zes maal benedengemiddeld resulteert, namelijk voor Oost-Groningen en de drie stadsgewesten in Zuid-Limburg, voor de 'luxe' stadsgewesten Haarlem en Hilversum en voor drie gebieden waarvoor dat wellicht minder werd verwacht, namelijk West-Brabant, Achterhoek en stadsgewest Apeldoorn. Zes maal bovengemiddeld resulteert slechts voor stadsgewest Amersfoort. Daarnaast zijn er twee zones van gebieden met vijf maal een bovengemiddelde score, namelijk de Noordvleugel van de Randstad met de aangrenzende gebieden in noordelijke en oostelijke richting en delen van oostelijk Noord-Brabant.

Figuur 4.9 Aantal indicatoren met benedengemiddelde score

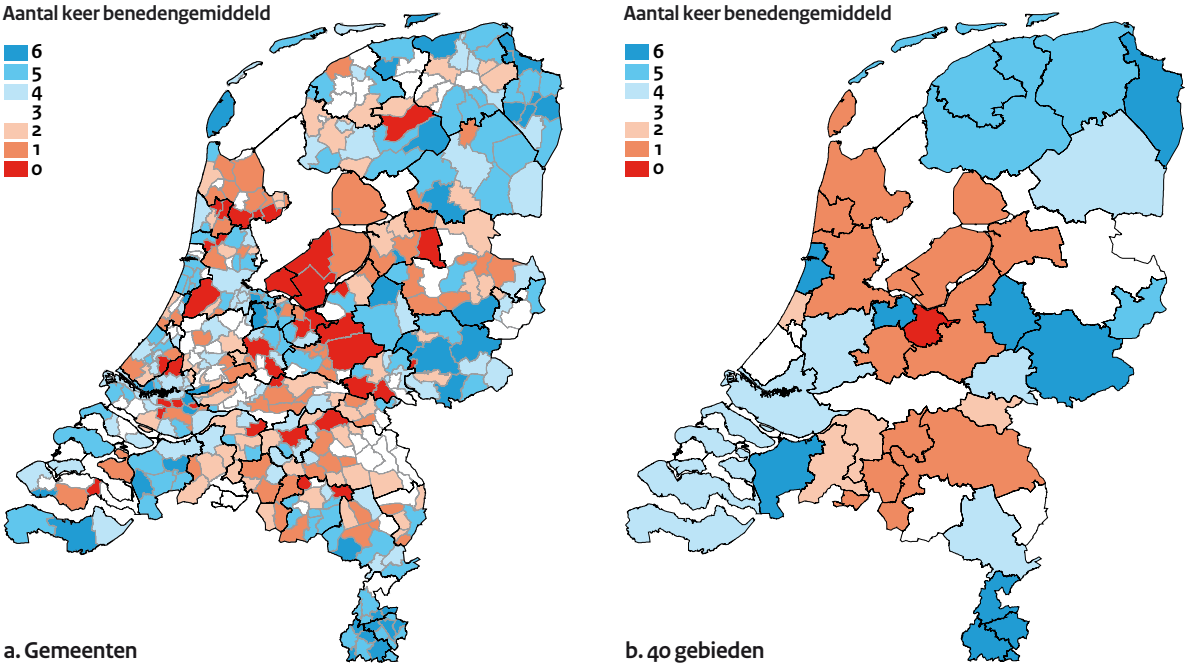

Toelichting:
Voor de indicatoren relatief geboortecijfer, relatief sterftecijfer, aandeel 65-plussers, ontwikkeling aantal huishoudens, ontwikkeling aantal woningen, saldo binnenlandse migratie is bepaald of zijn boven of onder het nationaal gemiddelde scoren. Per gemeente/gebied is het aantal maal dat een benedengemiddelde score resulteert weergegeven.

4.2.2 Typologie op basis van combinatie van demografie en economie

De typologie in paragraaf 4.2.1 was uitsluitend gebaseerd op demografische indicatoren en had betrekking op één (recente) periode. In deze paragaaf wordt ten eerste de demografische ontwikkeling gevolgd door de tijd, wordt ten tweede een score op kenmerken van de regionale (sociaal-)economische situatie bepaald en wordt ten derde een typologie van gemeenten naar de aspecten demografie en economie opgesteld. De demografische ontwikkeling is daarbij zowel aan de hand van de scores voor de gemeenten zelf als aan de hand van de ontwikkeling in de ruime regio berekend. De 'ruime regio' is afgebakend als het gebied met een straal van dertig kilometer rond de gemeente[35]. Er is gebruik gemaakt van potentiaalscores (zie kader 1.1 in paragraaf 1.1 voor een beschrijving daarvan.) Ook de regionale (sociaal-)economische situatie is bepaald voor de ruime regio rond een gemeente (ook hier met een straal van dertig kilometer). Voor een ontwikkeling in de tijd van de (sociaal-)economische situatie zijn geen geschikte gegevens beschikbaar.

Voor het volgen in de tijd van de demografische ontwikkeling kunnen, in verband met de beschikbaarheid van gegevens, niet precies dezelfde indicatoren worden gebruikt als in paragraaf 4.1. Aan het rapportcijfer in figuur 4.10 liggen als indicatoren ten grondslag het relatief geboortecijfer, het relatief sterftecijfer, het saldo van binnenlandse migratie, de ontwikkeling van het aantal woningen en het saldo van buitenlandse migratie. Daarbij is steeds uitgegaan van driejaarsgemiddelde (het jaar zelf en de twee daaraan voorafgaande jaren). Gegevens zijn voor alle indicatoren beschikbaar vanaf 1960. In bijlage II is aangegeven hoe de rapportcijfers zijn berekend. Per geselecteerde indicator is het gemiddelde rapportcijfer vastgesteld op 6.5. De minimale score is een 3, de maximale een 10.

35 Indien de afstand van het woon-werk verkeer groter is dan dertig kilometer gaan mensen overwegen om te verhuizen in verband met hun werk. Ook is dertig kilometer ongeveer de grens waarbinnen het grootste deel van het gebruik van voorzieningen (winkelen, recreatie, volgen van onderwijs, gebruik maken van zorg) plaatsvindt. De grens van dertig kilometer is overigens een 'grootste gemene deler'. Tussen groepen op de arbeidsmarkt en tussen het gebruik maken van voorzieningen bestaan verschillen in 'afstandsgevoeligheid'. Daaraan is echter in dit onderzoek geen aandacht besteed.

Het ruimtelijk patroon in figuur 4.10a komt, zoals verwacht mocht worden, in grote lijnen overeen met het ruimtelijk patroon in figuur 4.9a. Figuur 4.10b geeft zicht op het globale ruimtelijke patroon van de demografische ontwikkeling. Dan blijkt bijvoorbeeld dat het Gooi/Utrechtse Heuvelrug op gemeentelijk niveau benedengemiddeld scoort, maar dat daar op regionaal niveau geen sprake van is omdat het gebied wordt omringd door gemeenten met een bovengemiddelde demografische ontwikkeling. In het noorden en in Zeeland doet zich het omgekeerde voor. Daar scoren diverse individuele gemeenten boven het nationaal gemiddelde (zie figuur 4.10a), maar is binnen de regionale context sprake van een bij het nationaal gemiddelde achterblijvende ontwikkeling.
Uit het kaartbeeld blijkt dat er binnen de Randstad sprake is van grote regionale verschillen. De demografische ontwikkeling in de Noordvleugel (de CASH-regio in het Boomerang model; zie figuur 4.1) en het 'achterland' (Kop van Noord-Holland, Flevoland, Veluwe), is veel hoger dan in de Zuidvleugel (de PORT-regio in het Boomerang model) en het 'achterland' (Zeeland en West-Brabant). Ook in de BOOM-regio ligt de demografische ontwikkeling boven het nationaal gemiddelde, met uitzondering van een 'gat' bij Apeldoorn. In de TECH-regio ligt de demografische ontwikkeling iets onder het nationaal gemiddelde.

Uit figuur 4.10b blijkt duidelijk dat er in Nederland vier zones zijn met bij het nationaal gemiddelde achterblijvende demografische ontwikkelingen op regionaal niveau, namelijk het noorden (de drie noordelijke provincies), het oosten (Twente, Achterhoek en stadsgewest Apeldoorn), het zuidoosten (Limburg en Zuidoost-Brabant) en het zuidwesten (de Zuidvleugel van de Randstad, Zeeland en West-Brabant), aangevuld met de regio Den Helder.

De exacte locaties (gemeenten) waar een sterke demografische ontwikkeling plaatsvindt, hangt binnen de rode gebieden in figuur 4.10b (in het bijzonder de meer donkerrode gebieden) vooral samen met de keuze waar woningen worden gebouwd. In de blauwe gebieden in figuur 4.10b (vooral de donkerblauwe) zal te veel woningbouw in een gemeente resulteren in een (sterkere) bevolkingsafname in omliggende andere gemeenten waar geen woningbouw plaatsvindt en/of in leegstand in de gemeente waar woningen worden gebouwd.

Figuur 4.10 Rapportcijfers demografische ontwikkeling, lokaal en regionaal, gemiddelde 2006-2008

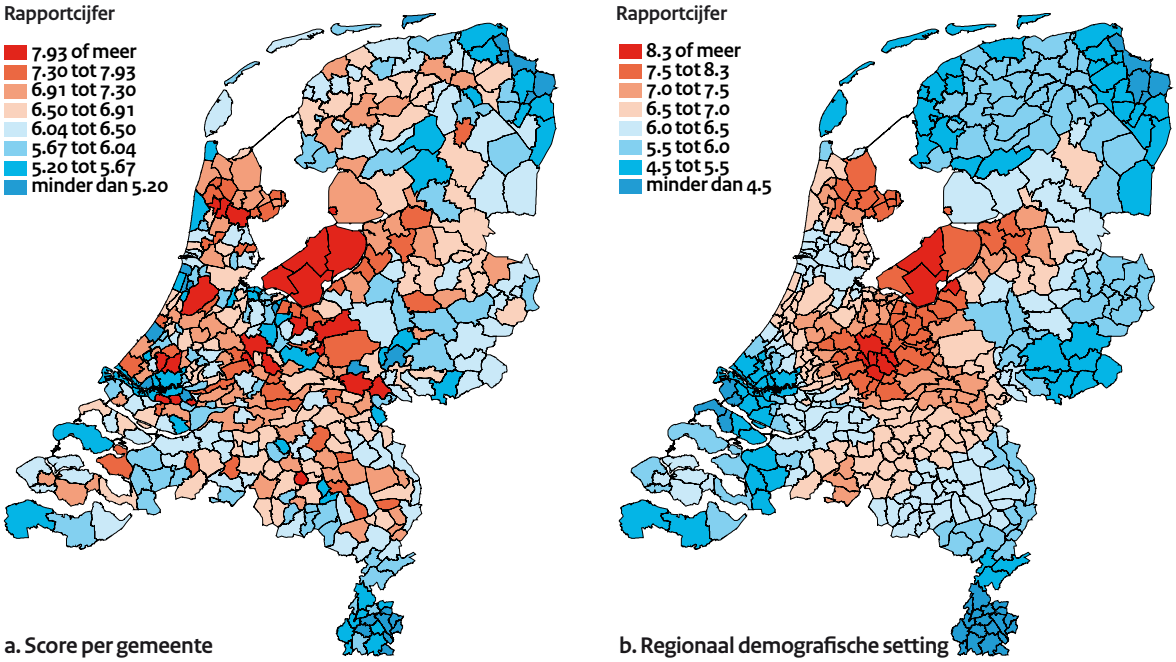

Toelichting:
De scores zijn bepaald op basis van de scores op vijf indicatoren (steeds driejaarsgemiddelden). De 'regionaal-demografische setting' is daarbij berekend op basis van een potentiaalscore (zie kader 1.1), waarbij de invloed van gemeenten binnen een straal van dertig kilometer hemelsbreed meewegen bij het bepalen van de secores. Zie de tekst voor een nadere toelichting.

De procentuele groei van het aantal inwoners is in Nederland gestaag afgenomen (zie figuur 2.1c). Dat beeld komt ook naar voren uit figuur 4.11. Daarin zijn rapportcijfers bepaald door voor elke van de vijf indicatoren waaruit de demografische ontwikkeling is opgebouwd de scores te bepalen ten opzichte van het gemiddelde over alle gemeenten en over alle jaren. Dan blijkt dat het rapportcijfer voor de demografische ontwikkeling gestaag is afgenomen van ongeveer 7.5 (tot midden jaren zeventig) naar iets meer dan een 5 in de meest recente jaren.

Figuur 4.11 Totaalscore demografische dynamiek voor Nederland, 1962-2007

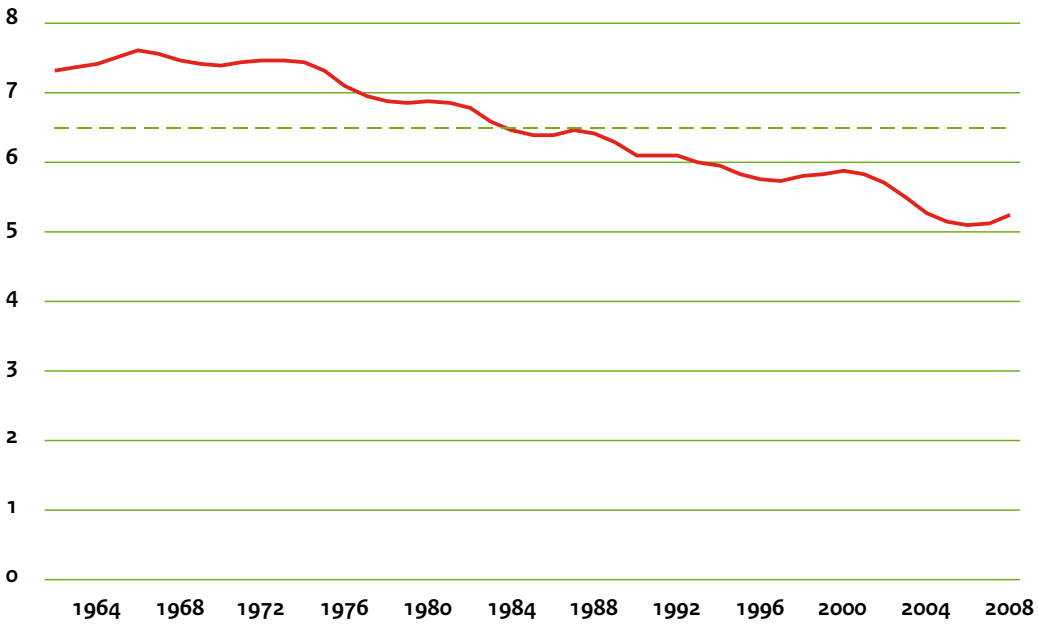

Toelichting:
Gebaseerd op de ontwikkeling van zes indicatoren voor demografische dynamiek in de periode 1960-2007 (driejaars voortschrijdende gemiddelden: '1962' = 1960, 1961 en 1962).

Aan de hand van deze door de tijd vergelijkbaar gemaakt totaalscore voor de demografische ontwikkeling kan worden nagegaan in welke regio's de demografische omslag vooral heeft plaatsgevonden (zie figuur 4.12, waarin de potentiaalscores met een grens van dertig kilometer zijn weergegeven). Ten eerste blijkt overduidelijk dat in alle delen van Nederland de huidige demografische ontwikkeling veel lager is dan in het begin van de jaren zestig, hoewel dat in sommige regio's met schommelingen in de tijd heeft plaatsgevonden. Regionaal blijkt dat in Groningen, Fryslân en Zeeland al in het begin van de jaren zestig sprake was van een vrij lage demografische ontwikkeling, overigens met een opleving aan het einde van de jaren zeventig in Fryslân. In de meest verstedelijkte delen van de Randstad was de demografische ontwikkeling aan het einde van de jaren zeventig sterk teruggevallen, met vervolgens enig herstel in het begin van de jaren negentig (vooral in de Noordvleugel). De meest opvallende 'omslag' heeft plaatsgevonden in het zuidoosten van Nederland. Terwijl Zuidoost-Brabant in 1963 nog de hoogste demografische ontwikkeling in Nederland kende, is de demografische ontwikkeling in die regio in 2008 sterk afgenomen. Ook Zuid-Limburg behoorde in 1963 nog tot de regio's met een bovengemiddelde demografische ontwikkeling, terwijl het gebied momenteel tot de laagste categorie behoort wat betreft de demografische ontwikkeling.

Figuur 4.12 Regionaal-demografische dynamiek op lange termijn

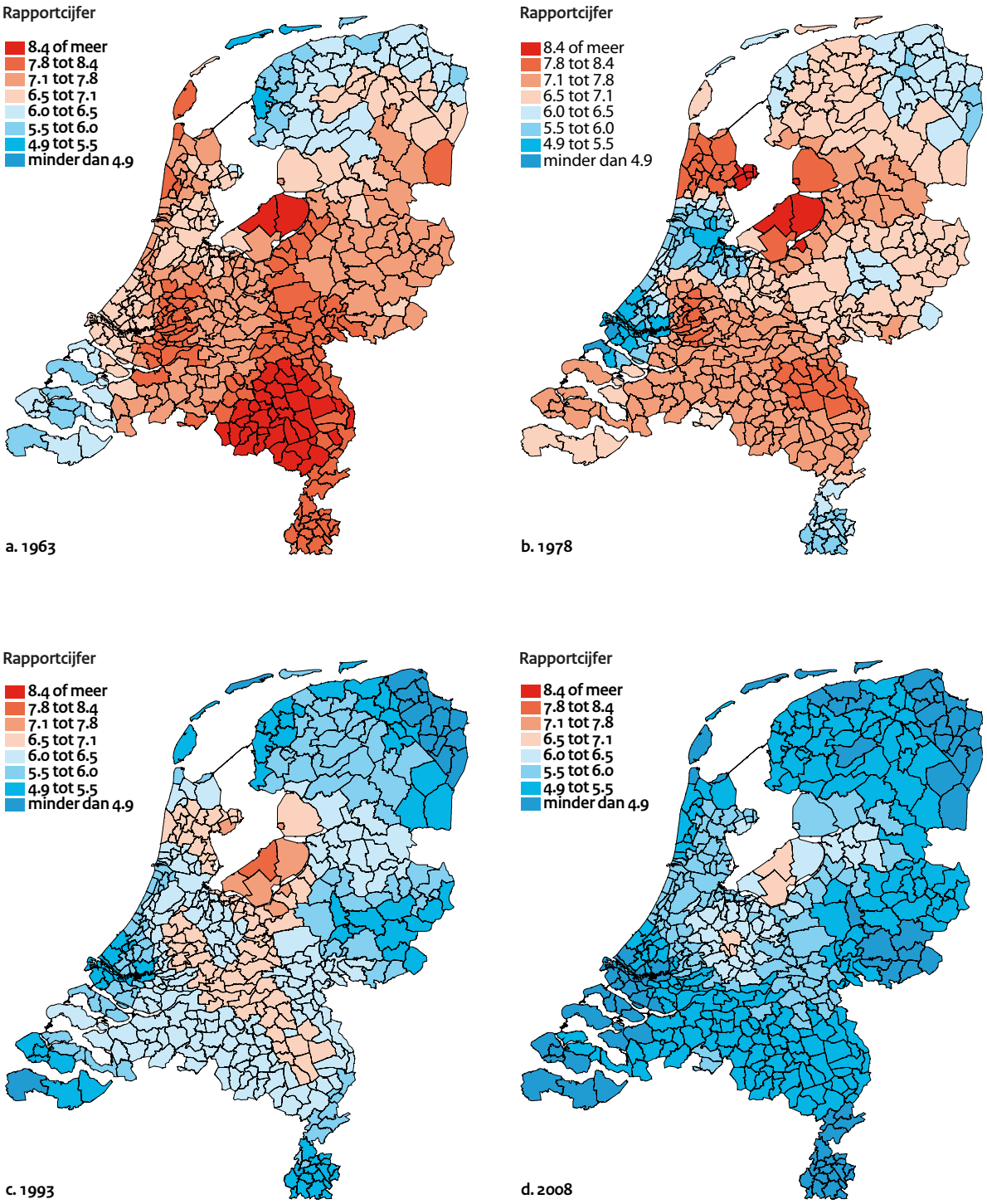

Een benedengemiddelde demografische ontwikkeling kan samengaan met een hoog welvaartsniveau en gunstige economische perspectieven. Om dat na te gaan is een score voor de regionaal economische situatie bepaald. Daarin zijn ten eerste elementen van de economische kracht van gemeenten opgenomen en ten tweede elementen van de sociaal-economische situatie (de inwoners van gemeenten met weinig bedrijvigheid kunnen een hoog welvaartsniveau hebben indien zij goedbetaalde banen in nabijgelegen gemeenten hebben). Geselecteerd zijn de volgende vijf indicatoren:

- Economische kracht I: Het rapportcijfer voor de economische prestaties, zoals bepaald door Bureau Louter in opdracht van Elsevier (zie figuur 4.2)
- Economische kracht II: De werkgelegenheidsfunctie (zie figuur 4.3)
- Economische kracht III: De ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen sinds 1995 (zie figuur 4.4)
- Sociaal-economische situatie I: Werkloosheidspercentage (zie figuur 4.5)
- Sociaal-economische situatie II: Inkomen per inwoner (zie figuur 4.6)

Alle indicatoren zijn weer omgezet in rapportcijfers (zie bijlage II) en vervolgens zijn de potentiaalscores (met een maximale grens van dertig kilometer) berekend. Het resultaat staat in figuur 4.13. Bovengemiddelde scores resulteren voor de Randstad en de 'intermediaire zone' (Noord-Brabant en aan de Randstad grenzende delen van Flevoland, Gelderland en Overijssel). Binnen deze 'Randstad-Plus' zijn de Noordvleugel van de Randstad (vooral het gebied rond Utrecht) en Noord-Brabant de gebieden met de meest gunstige economische situatie. De Zuidvleugel van de Randstad en het gebied ten oosten van de Noordvleugel (van Arnhem tot Zwolle) zijn subtoppers. Buiten de Randstad-Plus zijn er nog eilandjes met bovengemiddelde economische scores bij de stad Groningen, bij Hoorn en in Zeeland en Fryslân. Veelal scoren de gebieden buiten het Randstad-Plus gebied echter onder het gemiddelde. Dat geldt vooral in de 'randen' van het noorden (oostelijk Groningen en Drenthe en de kuststrook) en in het zuidelijk deel van Limburg.

Figuur 4.13 Rapportcijfer regionaal-economische situatie, 2007

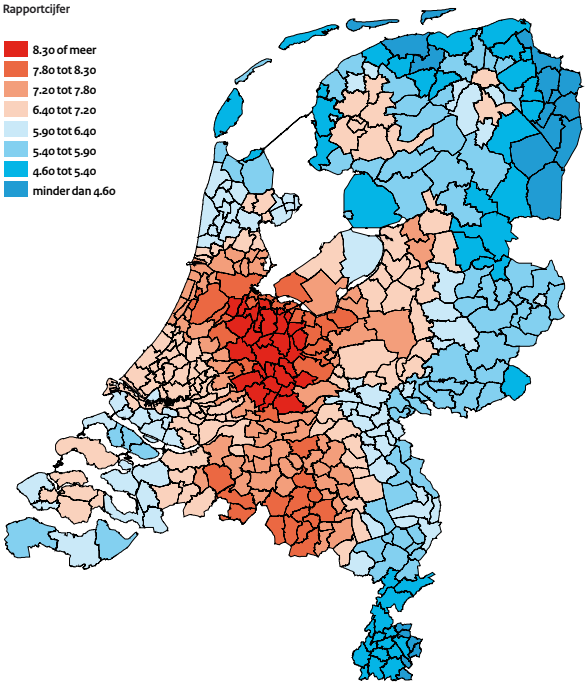

In figuur 4.14 staat het resultaat van een typologie waarbij gemeenten zijn gegroepeerd naar zowel demografische als economische aspecten. Gecombineerd is daarbij de volgende informatie:
- De score op de lokaal demografische ontwikkeling (zie figuur 4.10a).
- De score op de regionaal demografische ontwikkeling (zie figuur 4.10b)
- De score op de regionaal economische situatie (zie figuur 4.13)

Voor elke van de drie indicatoren is de positie in de ranglijst van 441 gemeenten bepaald en als volgt beoordeeld:

Sterk bovengemiddeld	Positie 1-50
Bovengemiddeld	Positie 51-150
Neutraal	Positie 151-291
Benedengemiddeld	Positie 292-391
Sterk benedengemiddeld	Positie 392-441

Aan de hand van de beoordelingen zijn zes typen gemeenten afgebakend, namelijk:

- Groep I: Alle drie scores bovengemiddeld, waarvan minstens twee maal sterk bovengemiddeld ('Ruim bovengemiddeld').
- Groep II: Overige gemeenten met alle drie scores bovengemiddeld ('Bovengemiddeld').
- Groep III: Alle drie scores benedengemiddeld, waarvan minstens twee maal sterk benedengemiddeld ('Sterk benedengemiddeld')
- Groep IV: Overige gemeenten met alle drie scores benedengemiddeld ('Benedengemiddeld')
- Groep V: Een benedengemiddelde score voor lokaal demografisch, maar een bovengemiddelde score voor zowel regionaal demografisch als regionaal economisch ('Regiocompensatie')
- Groep VI: Een bovengemiddelde score voor lokaal demografisch, maar een benedengemiddelde score voor zowel regionaal demografisch als regionaal economisch ('Lokale uitschieter')

Gemeenten met een benedengemiddelde score liggen vrijwel alle in nationaal perifeer gelegen gebieden, namelijk: het noorden, Twente/Achterhoek, Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen. Van ruim benedengemiddelde scores is vooral sprake in Groningen en Zuid-Limburg en op de Friese Waddeneilanden. Uitzonderingen zijn Den Helder (zelfs een ruim benedengemiddelde score), Hellevoetsluis op Voorne-Putten en Bergen op Zoom en Steenbergen in West-Brabant. De uitzonderingen hebben elk hun eigen verhaal:
De economie van Den Helder kan worden gekenmerkt als een 'mono-cultuur' (de marine), waarin de werkgelegenheid steeds verder afneemt. Er zijn, mede als gevolg van de nationaal decentrale ligging, nauwelijks sectoren die voor nieuwe werkgelegenheid zorgen en de gemeente heeft te kampen met een (objectief gezien niet noodzakelijk juist) negatief imago wat betreft het woon- en leefklimaat.
Hellevoetsluis heeft een groeikernstatus gehad[36]. De groeikernen hebben een eenzijdige leeftijdsopbouw en vergrijzen snel. Hellevoetsluis vormt een typerend voorbeeld van de decentrale ligging van sommige groeikernen uit het oogpunt van de geneigdheid van bedrijven om zich te vestigen. De haven van Rotterdam, die een belangrijke bron van werkgelegenheid vormt voor Voorne-Putten zorgt nauwelijks voor nieuwe banen. Een decentrale ligging en een stagnerende/terugvallende economische basis vormen ook hier de drijvende krachten achter de benedengemiddelde ontwikkeling. In ex-groeikernen gaat dat bovendien gepaard met specifieke 'cohort-effecten' (vergrijzing en dus hoge sterftecijfers en lage geboortecijfers) doordat deze gemeenten in korte tijd zijn volgelopen met (destijds) jonge gezinnen. Mogelijk is Hellevoetsluis (en in mindere mate Spijkenisse) exemplarisch voor ontwikkelingen die ook in andere Randstedelijke suburbs met een excentrische ligging op gaan treden.
In Bergen op Zoom en Steenbergen tenslotte hangen de benedengemiddelde ontwikkelingen mogelijk samen met de structuur van de bedrijvigheid (veel kapitaalsintensieve industrie, waar kapitaalsinvesteringen weliswaar zorgen voor economische groei, maar voor verlies van banen). Ook voor de benedengemiddelde scores in Zeeuwsch-Vlaanderen vormt dat een verklaring, naast de nationaal decentrale ligging van dat gebied.
Gemeenten met een bovengemiddelde score liggen voornamelijk in de Noordvleugel van de Randstad en daaraan grenzende gemeenten, in Noord-Brabant en bij Zwolle (zelfs ruim bovengemiddelde scores). Opvallend is dat in die gebieden ook alle gemeenten liggen waarvoor sprake is van 'regiocompensatie'. Het feit dat daar weinig woningbouw plaatsvindt, binnen op regionaal niveau sterke delen van Nederland, maakt dat in omliggende gemeenten waar wel woningbouw plaats kan vinden de scores juist ruim bovengemiddeld zijn. Deze effecten treden vooral op in de Noordvleugel van de Randstad en, in wat mindere mate, in het midden van Noord-Brabant.
Gemeenten met een bovengemiddelde lokale score binnen een benedengemiddelde regionale demografische en economische setting ('Lokale uitschieters') tenslotte komen niet veel voor. De meeste

[36] Spijkenisse behoort ook bijna tot de groep waar Hellevoetsluis toe behoort.

zijn geconcentreerd rond de stad Groningen.

Figuur 4.14 Groepering gemeenten op basis van rapportcijfers

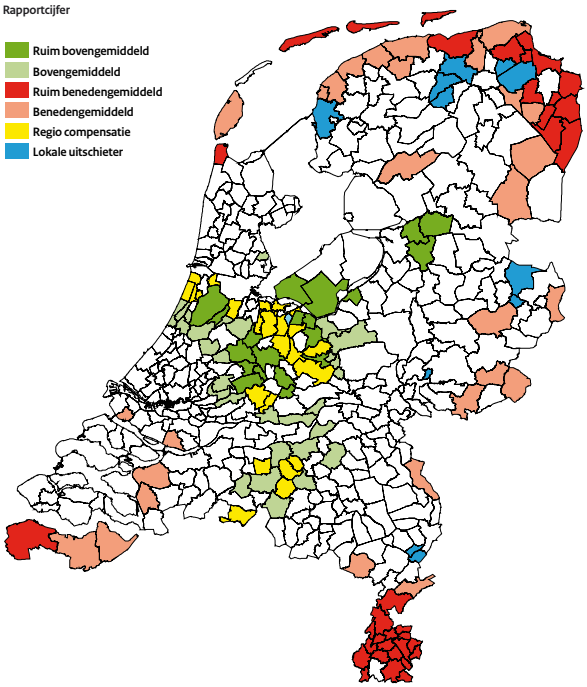

De typologie in figuur 4.14 geeft een momentopname van de demografische en economische positie van gemeenten. De typologie is echter niet stabiel door de tijd. Uit figuur 4.12, waarin de regionale demografische ontwikkeling centraal stond, bleek al dat de ontwikkeling in sommige gebieden sterk afneemt en dat andere gebieden schommelingen door de tijd vertonen. Voor economische ontwikkelingen zijn geen tussen gemeenten en door de tijd vergelijkbare gegevens beschikbaar. Dat geldt wel voor demografische gegevens. In figuur 4.15 is op basis daarvan een eenvoudige typologie opgesteld. Deze is gebaseerd op de 'demografische situatie' en op de 'demografische ontwikkeling'. De situatie is de gemiddelde plaats van de gemeenten op de ranglijst in de jaren 1962 tot en met 2008. Een gemeente kan daarop hoger scoren dan volgens de meest recente periode, indien in het verleden hogere posities op de ranglijst werden gerealiseerd. De ontwikkeling is bepaald via een 'trendindex'. Deze geeft aan of de positie op de ranglijst in de loop der tijden hoger of lager is geworden[37]. Of de positie hoger of lager is geworden is hier aangeduid met de termen 'opwaarts' en 'neerwaarts'[38]. Zowel bij de situatie als bij de ontwikkeling zijn de gemeenten vervolgens in drie groepen met elk 147 gemeenten verdeeld.

Gebieden die vanaf de jaren zestig *gemiddeld* genomen een hoge demografische ontwikkeling hebben gekend (zie figuur 4.15b) grenzen aan de meest verstedelijkte delen van de Randstad of liggen in het oostelijk deel van Noord-Brabant. Een gemiddeld lage demografische ontwikkeling resulteerde in nationaal perifeer gelegen gebieden (grote delen van het Noorden, Zuid-Limburg, Zeeland en delen van Twente/Achterhoek) en in en rond de drie grootste steden.

37 De trend is berekend door de gemiddelde score te bepalen indien de posities op de ranglijst worden gewogen met een gewicht 1 voor het eerste jaar, een gewicht 2 voor het tweede jaar, enzovoort tot en met het meest recente jaar. Indien de positie op de ranglijst volgens het gewogen gemiddelde hoger is dan volgens het ongewogen gemiddelde beweegt de ontwikkeling zich in 'opwaartse' richting, omdat recente scores bij het bepalen van het gewogen gemiddelde een zwaarder gewicht krijgen.

38 De begrippen 'opwaarts' en 'neerwaarts' hebben dus steeds betrekking op de ontwikkeling van de positie ten opzichte van andere gemeenten (binnen een context waarin de demografische ontwikkeling in Nederland als geheel lager wordt; zie figuur 4.11). Aan de termen 'opwaarts' en 'neerwaarts' moet ook geen waardeoordeel worden verbonden. Er wordt slechts neutraal de richting van de ontwikkeling benoemd.

De *trend* in de ontwikkeling (zie figuur 4.15a) laat duidelijk zien dat vooral in het zuidoosten in sterkere mate dan gemiddeld sprake is van een beweging van de demografische ontwikkeling in neerwaartse richting. In opwaartse richting is de demografische ontwikkeling geweest in de verstedelijkte delen van de Randstad en in delen van het noordoosten van Nederland.

Combinatie van de twee indelingen resulteert in figuur 4.15c. In de hoekpunten van deze indeling in negen typen bevinden zich de volgende combinaties:

- Situatie laag en ontwikkeling neerwaarts: Gemeenten in Zuid-Limburg en enkele gemeenten langs de Duitse grens (waaronder Emmen en Enschede).
- Situatie laag en ontwikkeling opwaarts: Gemiddeld over de gehele periode scoorden deze gemeenten laag, maar de ontwikkeling ging in de loop der tijden wel in opwaartse richting. Dat geldt voor de drie grote steden en hun omgeving, voor delen van Zeeland en noordelijk Groningen en voor grote delen van Fryslân.
- Situatie hoog en ontwikkeling opwaarts. Dit betreft gemeenten aan de oost- en zuidzijde van de provincie Utrecht, in Flevoland en bij Enkhuizen.
- Situatie hoog en ontwikkeling neerwaarts. Gemiddeld genomen was de score op de demografische ontwikkeling hier hoog, maar de trend gaat in neerwaartse richting. Dat geldt voor het oostelijk deel van Noord-Brabant, voor de kustgebieden in de Kop van Noord-Holland en voor gemeenten ten zuiden/oosten van Rotterdam.

Figuur 4.15 Indeling naar situatie en ontwikkeling demografie sinds 1960 (potentiaalscores)

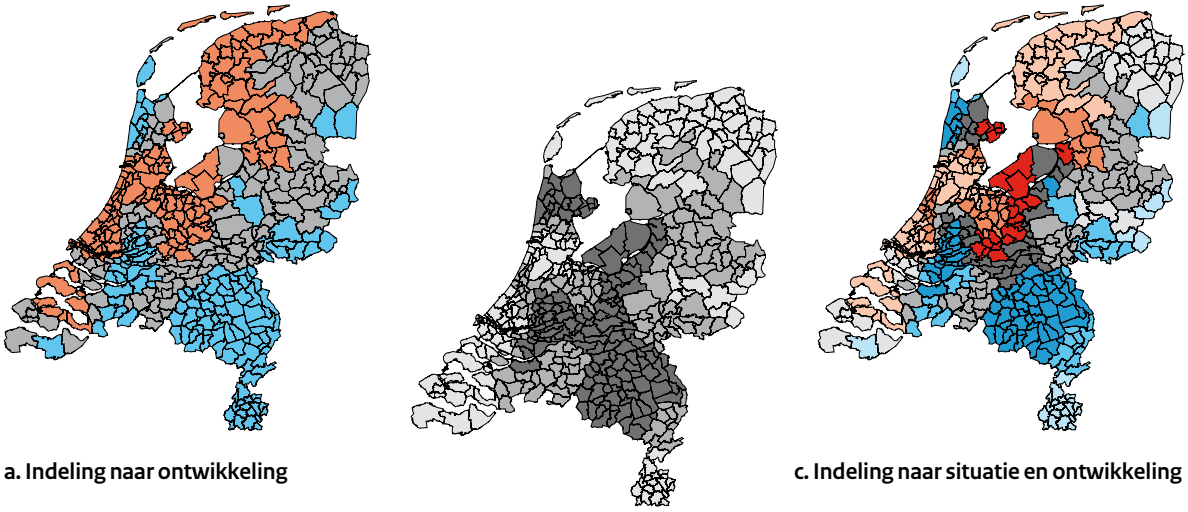

a. Indeling naar ontwikkeling

b. Indeling naar situatie

c. Indeling naar situatie en ontwikkeling

Toelichting: De scores zijn gebaseerd op zes indicatoren. De 'situatie' geeft het gemiddelde over alle beschouwde jaren. De 'ontwikkeling' geeft aan of de regionaal-demografische dynamiek hoger ('opwaartse richting') of lager ('neerwaartse richting') is geworden gedurende de beschouwde periode. Zie de tekst voor nadere toelichting. Zie kader 1.1 voor het begrip potentiaalscores.

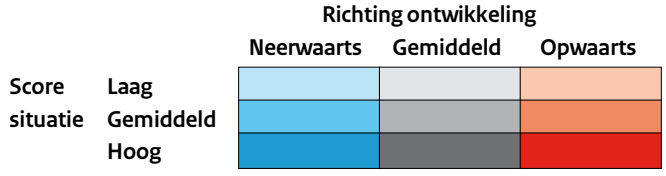

Ontwikkelingen in een ver verleden wegen mee in de typologie in figuur 4.15. In figuur 4.16 is een soortgelijke typologie opgesteld, maar dan voor een meer recente periode (de laatste twintig jaar). Wordt figuur 4.16b vergeleken met figuur 4.15b, dan blijkt dat grote delen van Zuidoost-Brabant in de meer recente periode niet meer in de categorie 'hoog' scoren. Ook blijken Midden-Limburg en grotere delen van Twente/Achterhoek te zijn verschoven naar de categorie 'laag'. De regio Amsterdam is juist opgeschoven naar een hogere categorie.
De trend in de ontwikkeling (zie figuur 4.16a) beweegt zich in een opwaartse richting voor het meest verstedelijkte deel van de Randstad, voor vrijwel het gehele noorden en voor delen van Zeeland en het

grensgebied van Gelderland en Overijssel. De ontwikkelingen in de laatste twintig jaar geven een nog eenduidiger beeld dan sinds het begin van de jaren zestig: de richting waarin de demografische ontwikkeling zich beweegt is in vrijwel geheel Noord-Brabant en Limburg neerwaarts. Binnen de typologie (zie figuur 4.16c) bevinden grote delen van het noorden (waaronder geheel Groningen) zich in de groep gemeenten met een lage situatie, maar een opwaartse ontwikkeling. Vergeleken met figuur 4.15c valt een steeds groter deel van Limburg binnen de groep van gemeenten met zowel een lage situatie als een neerwaartse ontwikkeling. De regio's rond Utrecht en Zwolle vormen hun tegenpool (hoge situatie en opwaartse ontwikkeling).

Figuur 4.16 Indeling naar situatie en ontwikkeling demografie, laatste 20 jaar (potentiaalscores)

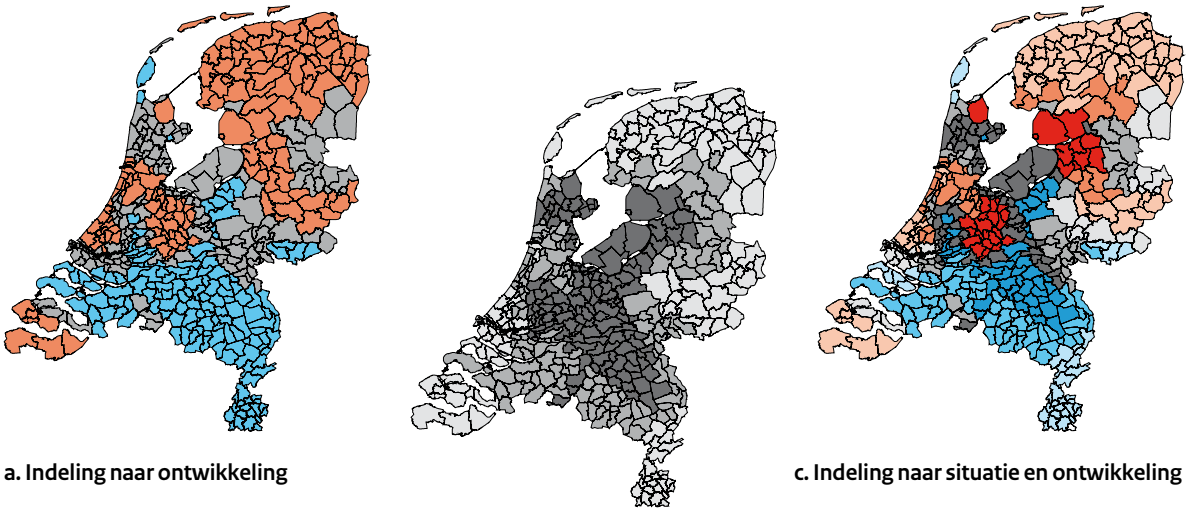

a. Indeling naar ontwikkeling

b. Indeling naar situatie

c. Indeling naar situatie en ontwikkeling

Toelichting: De scores zijn gebaseerd op zes indicatoren. De 'situatie' geeft het gemiddelde over de eerste in alle beschouwde jaren. De 'ontwikkeling' geeft aan of de regionaal-demografische dynamiek hoger of lager is geworden gedurende de beschouwde periode. Zie de tekst voor nadere toelichting. Zie kader 1.1 voor het begrip potentiaalscores.

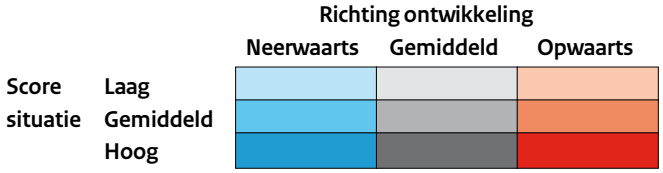

Aan de hand van de potentiaalscores kan voor elke willekeurige gemeente in Nederland de demografische ontwikkeling binnen een straal van dertig kilometer in de tijd worden gevolgd. In figuur 4.17 is dat gedaan voor een aantal voorbeelden. Omdat het om het gebied rond de aangegeven stad gaat, zal in de tekst worden gesproken over 'de regio'. Weergegeven is de positie in de ranglijst van 441 gemeenten. De hoogst te behalen score is dus 1 en de laagst te behalen score 441[39].

Van de vier grootstedelijke regio's heeft Utrecht vrijwel steeds de hoogste ontwikkeling gekend. De regio Utrecht staat de laatste jaren in de nationale top wat betreft de demografische ontwikkeling. Tot halverwege de jaren tachtig liepen de overige grootstedelijke regio's min of meer in de pas. Daarna liepen de ontwikkelingspaden van die regio's uiteen, met de hoogste ontwikkeling voor regio Amsterdam en de laagste ontwikkeling voor regio Rotterdam. In een aantal regio's aan de grenzen van de Randstad (Dordrecht, Amersfoort en Alkmaar) en in het Groene Hart (Gouda) was veelal sprake van een vrij hoge demografische ontwikkeling. Ongeveer halverwege de jaren tachtig verwisselden de regio Amersfoort en de regio Dordrecht vrij abrupt van positie. De hogere groei van Amersfoort hing samen met de aanwijzing als

[39] Veelal vormen de aangegeven steden het centrum van de regio met een straal van dertig kilometer. Wanneer sprake is van een gebied met meerdere, min of meer gelijkwaardige steden, is een centraal punt binnen een regio vastgesteld, namelijk de gemeente die binnen de regio het meest centraal ligt. Dat is gedaan voor de Stedendriehoek (Apeldoorn, Deventer, Zutphen), het KAN-gebied (Knooppunt Arnhem-Nijmegen), Zuid-Limburg en de Twentse steden.

Figuur 4.17 Positie regionaal-demografische dynamiek 1962-2008, potentiaalscores

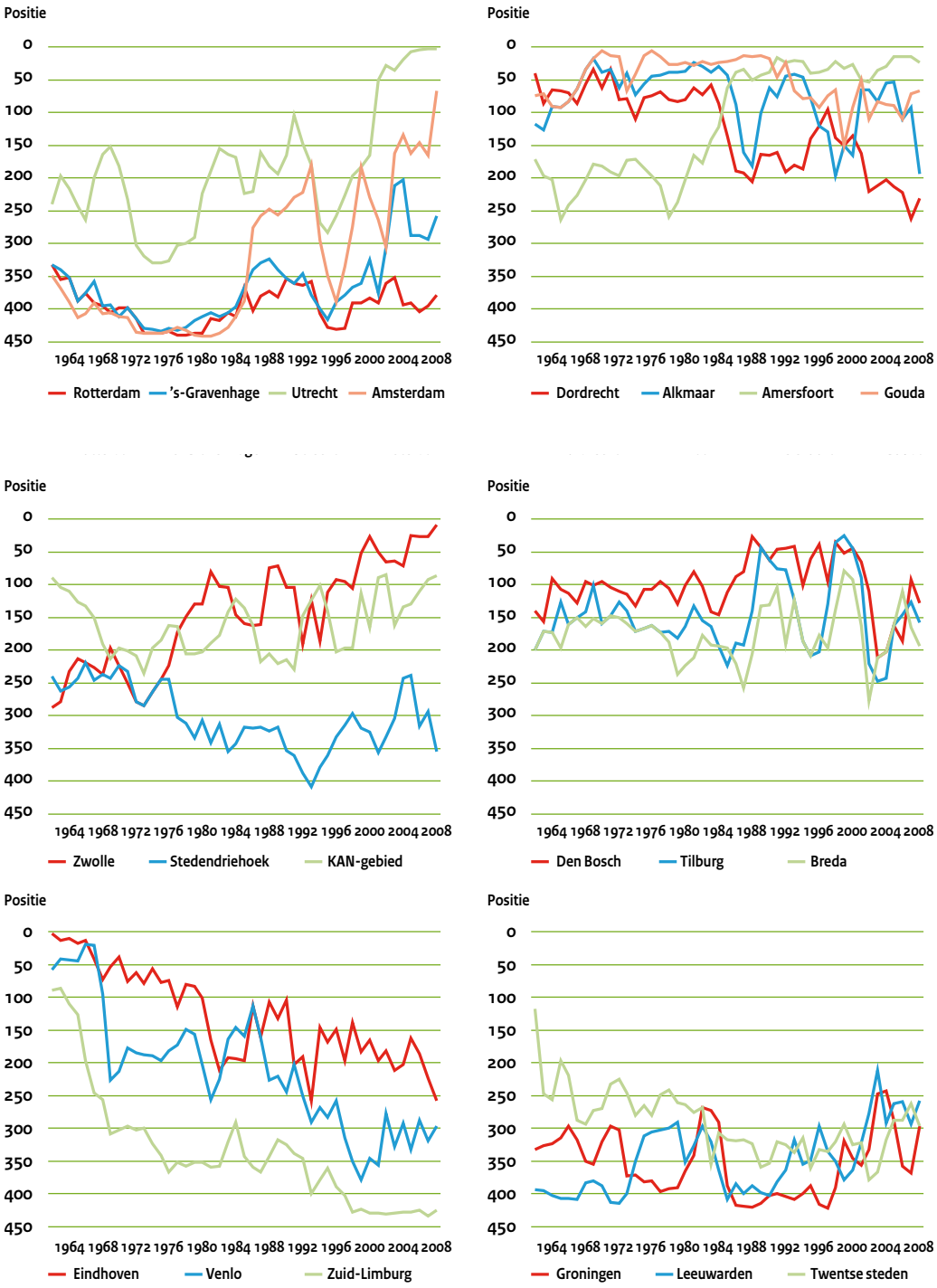

Toelichting: De regionaal-demografische dynamiek is per jaar bepaald en in de rangorde van 441 gemeenten geplaatst. Per aangegeven gemeente gaat het om een potentiaalscore op basis van gemeenten binnen 30 kilometer afstand. De gemeenten Overbetuwe, Hengelo en Nuth zijn representatief voor respectievelijk het KAN-gebied, Twentse steden en Zuid-Limburg.

groeistad (samen met Breda, Zwolle en Groningen), de lagere groei van Dordrecht met de zeer ingrijpende herstructurering in de metaalindustrie (met name scheepsbouw). De lagere ontwikkeling in de regio Alkmaar viel vrijwel samen met de hogere ontwikkeling in de regio Amsterdam (waardoor minder sprake was van suburbanisatie). In het Groene Hart (de regio Gouda) is de demografische ontwikkeling de laatste

twee decennia nog steeds hoog, maar minder hoog dan voorheen. Dat is het gevolg van restrictief ruimtelijk beleid en daarmee gepaard gaande beperkingen in de woningbouw.

De drie regio's in het noordelijk deel van de Boomerang (zie figuur 4.1) laten onderling verschillende ontwikkelingspaden zien. Tot halverwege de jaren zeventig was de ontwikkeling in de regio's Zwolle en Apeldoorn vergelijkbaar. Daarna ontwikkelde groeistad Zwolle zich in ras tempo sterker dan Apeldoorn. Van alle in figuur 4.17 vergeleken regio's kent Zwolle na Utrecht momenteel de hoogste demografische ontwikkeling. Na een terugval in de jaren zestig ontwikkelt het KAN-gebied zich al decennia lang gestaag in opwaartse richting.

De drie regio's in het zuidelijk deel van de Boomerang vertonen een in hoge mate vergelijkbare ontwikkeling. De status van groeistad heeft voor Breda niet merkbaar tot extra groei geleid (zoals wel in Zwolle en Amersfoort). Gemiddeld genomen lag de demografische ontwikkeling in 's-Hertogenbosch iets hoger en de demografische ontwikkeling in Breda iets lager dan in Tilburg.

In de drie stedelijke regio's in het zuidoosten van Nederland heeft de demografische ontwikkeling zich in neerwaartse richting bewogen. Vooral in de jaren zestig werd de demografische ontwikkeling in de twee Limburgse regio's in hoog tempo lager (als gevolg van de sluiting van de mijnen). In Eindhoven was meer sprake van een gestage ontwikkeling in neerwaartse richting.

De demografische ontwikkeling in de drie stedelijke regio's in de noordoostelijke periferie van Nederland ligt vrijwel steeds onder het nationaal gemiddelde. In het begin van de periode is nog de ontwikkeling in neerwaartse richting van de Twentse steden herkenbaar die in de jaren vijftig en begin jaren zestig plaatsvond. Dat was een gevolg van het ineenstorten van de textielindustrie. Sinds het midden van de jaren tachtig beweegt de demografische ontwikkeling in de regio's Groningen en Leeuwarden zich gestaag in opwaartse richting.

4.2.3 *Typologie op basis van bevolkingsontwikkeling en inkomen*

Een aantal maal is erop gewezen dat een lage ontwikkeling van het aantal inwoners samen kan hangen met een gebrek aan belangstelling om in een gemeente te wonen of aan een gebrek aan mogelijkheden om in een gemeente te wonen. In het eerste geval dreigt een gemeente in een neerwaartse spiraal terecht te komen waarbij de bevolking vergrijst en het verlies van jongeren die de gemeente verlaten voor het volgen van hoger onderwijs niet wordt gecompenseerd door terugkeer van die jongeren na hun afstuderen en/of vestiging van andere hoogopgeleiden. Een laag gemiddeld inkomen vormt een afspiegeling van het optreden van dergelijke processen. In het tweede geval is er meer vraag naar woningen in een gemeente dan er aanbod is. Dat zal een prijsopdrijvend effect hebben, waardoor vrijkomende woningen vooral worden gekocht door mensen met een hoog inkomen.

Figuur 4.18 Bevolkingsontwikkeling 1999-2009 naar bovengemiddeld /benedengemiddeld inkomen per inwoner

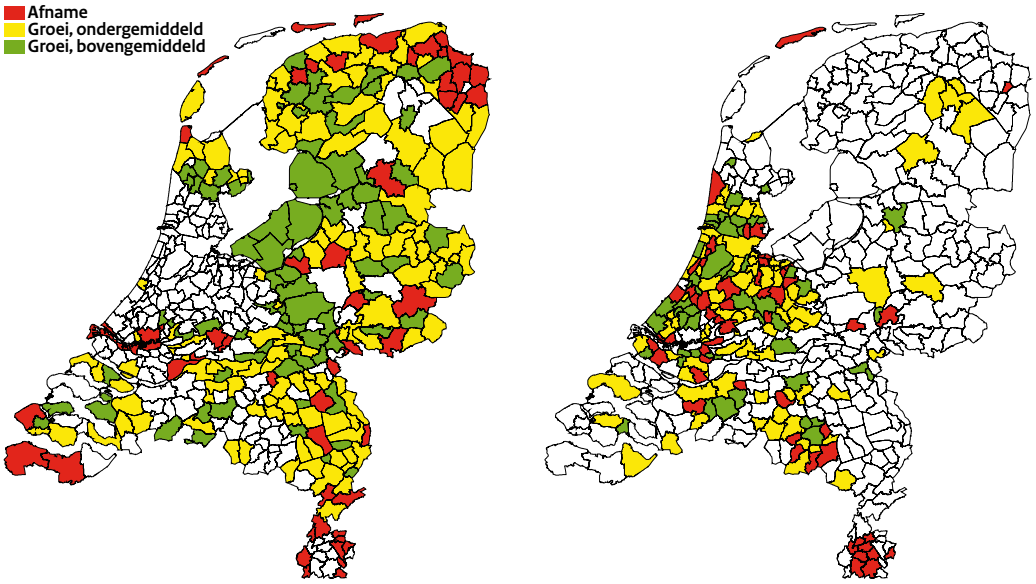

a. Gemiddeld inkomen onder het Nederlands gemiddelde **b. Gemiddeld inkomen boven het Nederlands gemiddelde**

Toelichting:
Nederland is onderverdeeld in een deel met een lager dan gemiddeld inkomen en een hoger dan gemiddeld inkomen. De bevolkingsontwikkeling is daarbinnen verdeeld naar afname van het aantal inwoners, groei beneden het nationaal gemiddelde en groei boven het nationaal gemiddelde.

In figuur 4.18 zijn gemeenten ingedeeld naar de twee dimensies bevolkingsontwikkeling en gemiddeld inkomen (zie ook figuur 4.6a). Naast de gemeenten met een afname van het aantal inwoners in de laatste tien jaar is nog een onderscheid gemaakt tussen groei boven het nationaal gemiddelde en groei beneden het nationaal gemiddelde. Uit de kaartbeelden blijkt duidelijk dat er geen verband bestaat tussen de ontwikkeling van het aantal inwoners en het gemiddeld inkomen per inwoner. Ook in gebieden met een hoog gemiddeld inkomen is regelmatig sprake van een afname van het aantal inwoners. En van de gemeenten met een laag gemiddeld inkomen kent een aanzienlijk deel een bovengemiddelde groei van het aantal inwoners.

Zoals al eerder aangegeven kunnen beschouwingen over de bevolkingsontwikkeling van gemeenten beter niet worden ingeperkt door een indeling ‘wel of niet een bevolkingsafname’ in de huidige situatie. In figuur 4.9 werd de demografische ontwikkeling gebaseerd op zes verschillende indicatoren. Daarop is ook de indeling in figuur 4.19 gebaseerd. Weergegeven zijn slechts de gemeenten waar voor minstens vier van de zes indicatoren een bij het nationaal gemiddelde achterblijvende ontwikkeling resulteerde. Daardoor komen ook gemeenten in beeld waar de laatste tien jaar weliswaar het aantal inwoners niet is afgenomen, maar waar de demografische ontwikkelingen zodanig zijn dat een bevolkingsafname in de toekomst zeker tot de mogelijkheden behoort. In de donker gekleurde gebieden geldt dat in nog sterkere mate dan in de licht gekleurde gebieden. Naast de demografische ontwikkeling zijn er in de typologie in figuur 4.19 nog twee andere criteria gehanteerd, namelijk het gemiddeld inkomen per inwoner.en het al dan niet liggen in een stadsgewest.

Naast een indeling van gemeenten is op basis van deze criteria ook een indeling van de veertig gebieden mogelijk (zie figuur 4.19.1b). Dan blijken er maar liefst zes (nationaal perifeer gelegen) stadsgewesten te zijn met een ruim benedengemiddelde demografische ontwikkeling en een inkomen per inwoner onder het nationaal gemiddelde. Stadsgewest Rotterdam valt ook binnen deze groep, hoewel de demografische ontwikkeling in mindere mate benedengemiddeld is dan in de nationaal perifeer gelegen stadsgewesten (de donkerrode gebieden). Er zijn ook zeven landelijke gebieden met een benedengemiddelde demografische ontwikkeling en een laag inkomen per inwoner, waarbij vier maal sprake is van een ruim benedengemiddelde demografische ontwikkeling (de donkergrijze gebieden: Oost Groningen, landelijk

Fryslân, Achterhoek en West Brabant). Zoals al eerder werd geconstateerd is dat voor West Brabant opvallend. In vier stadsgewesten gaat een laag gemiddeld inkomen gepaard met een benedengemiddelde demografische ontwikkeling, waarvan drie maal met een ruim benedengemiddelde demografische ontwikkeling (de groene gebieden). Voor de stadsgewesten Haarlem en Hilversum is dat, gezien het ruimtegebrek, niet verrassend. Eerder werd ook al geconstateerd dat de ruim benedengemiddelde demografische ontwikkeling wel verrassend is voor Apeldoorn. Er is slechts één landelijk gebied met een benedengemiddelde demografische ontwikkeling en een hoog gemiddeld inkomen, namelijk het Groene Hart (het blauwe gebied). Terwijl op het niveau van gemeenten nauwelijks een verband bestaat tussen de demografische ontwikkeling en het gemiddeld inkomen, geldt dat op regionaal niveau wel: Van de 19 gebieden met een benedengemiddelde demografische ontwikkeling is in maar liefst 14 gebieden het gemiddeld inkomen lager dan het nationaal gemiddelde (de rode en grijze gebieden).

De resultaten in figuur 4.19.1a zijn in figuur 4.19.2 nog op een andere wijze weergegeven, namelijk naar de onderverdeling in vier groepen. Een benedengemiddelde demografische ontwikkeling is voornamelijk te vinden in gemeenten met een hoog inkomen in stadsgewesten (de groene gebieden) en in gemeenten met een laag inkomen buiten stadsgewesten (de grijze gebieden). Dat spoort ook met het feit dat in gemeenten in stadsgewesten in het algemeen het inkomen hoger is dan gemiddeld en in gemeenten buiten stadsgewesten lager. Desalniettemin zijn er ook gemeenten buiten stadsgewesten met een hoog gemiddeld inkomen, waar sprake is van een benedengemiddelde demografische ontwikkeling (onder andere in Noord-Brabant). En er zijn gemeenten met benedengemiddelde demografische ontwikkelingen in stadsgewesten waar het gemiddeld inkomen juist laag is. Dat geldt vooral voor de nationaal perifeer gelegen stadsgewesten (Leeuwarden, Groningen, Enschede en de drie Zuid-Limburgse stadsgewesten). Overigens behoren alle vier Limburgse kernsteden tot deze categorie, evenals Rotterdam en Dordrecht.

Figuur 4.19.1 Typologie gemeenten en gebieden met benedengemiddelde demografische ontwikkeling

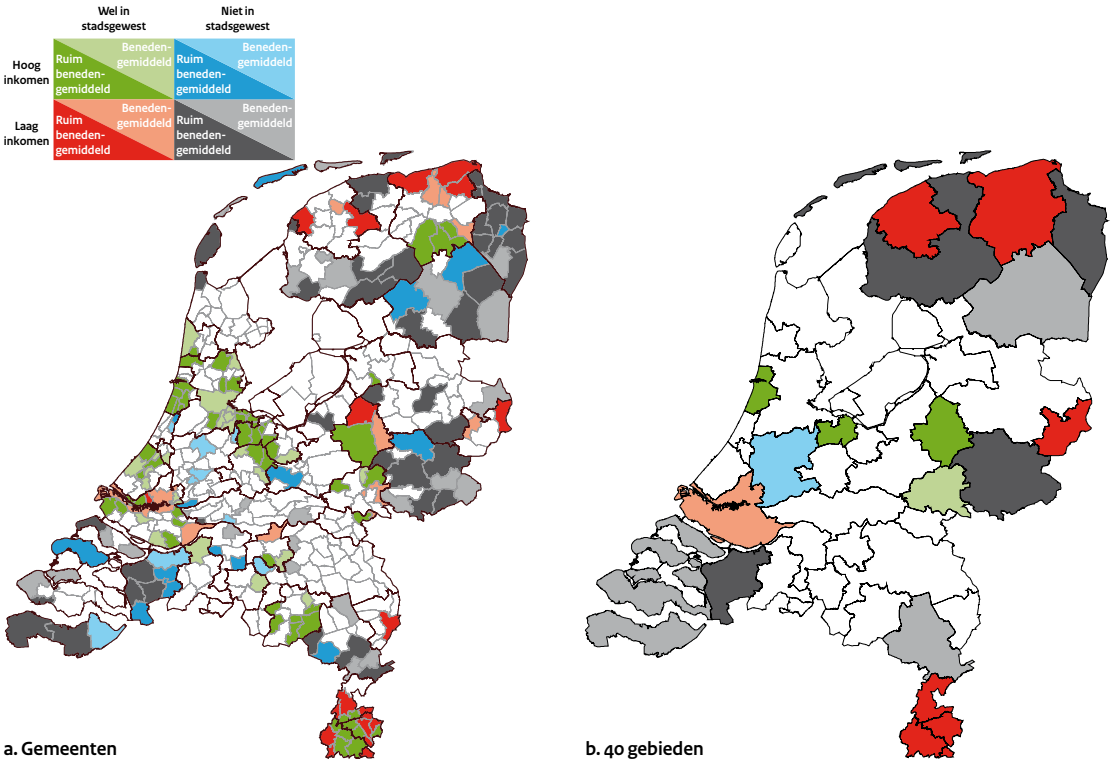

a. Gemeenten **b. 40 gebieden**

Toelichting:
Weergegeven zijn slechts de gemeenten die in figuur 4.10 vier of meer maal onder het nationaal gemiddelde scoorden. Zij zijn naar twee criteria ingedeeld: naar het gemiddelde inkomen per inwoner (hoger of lager dan het nationaal gemiddelde) en naar het wel of niet gelegen zijn in een stadsgewest. Binnen de vierdeling is vervolgens nog een onderscheid gemaakt tussen de gemeenten die vier maal onder het nationaal gemiddelde scoren ('benedengemiddeld') en de gemeenten die vijf of zes maal boven het nationaal gemiddelde scoren ('ruim benedengemiddeld').

Figuur 4.19.2 Typologie gemeenten en gebieden met benedengemiddelde demografische ontwikkeling: uitsplitsing in vier typen

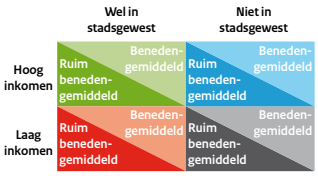

a. Hoog inkomen, wel in stadsgewest

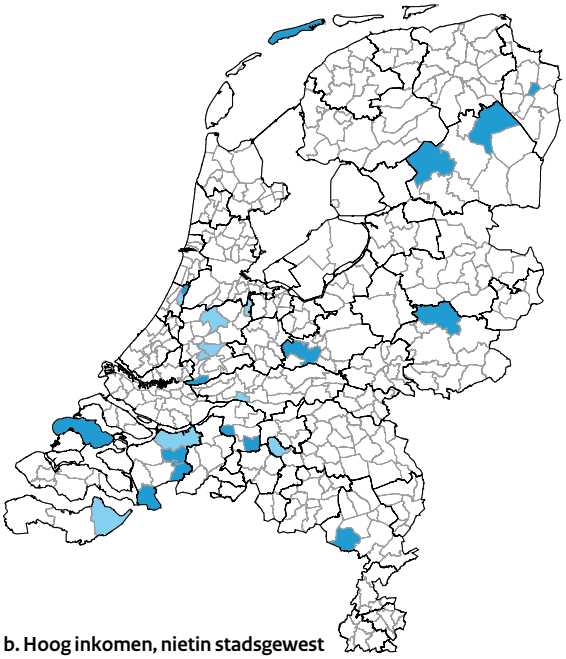

b. Hoog inkomen, nietin stadsgewest

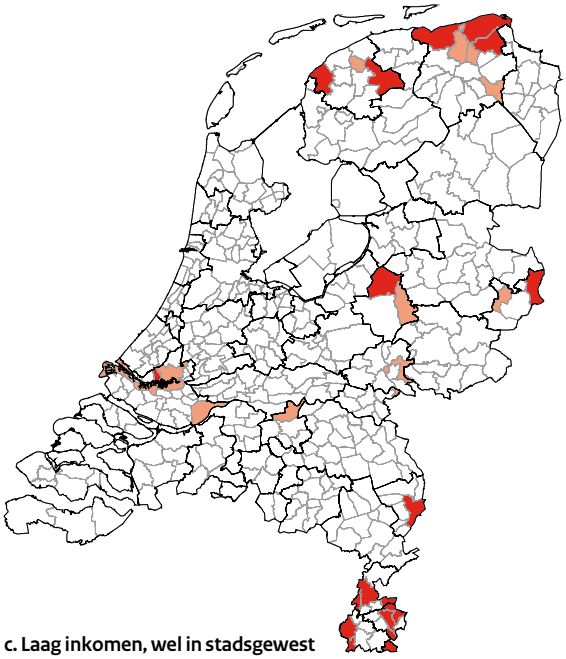

c. Laag inkomen, wel in stadsgewest

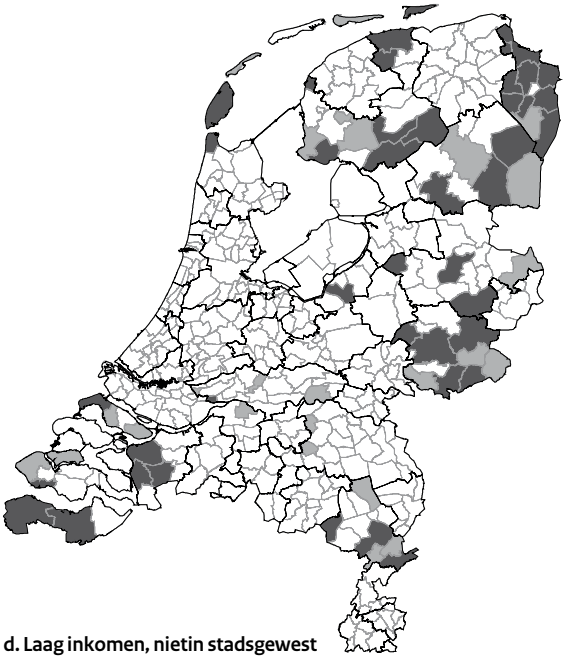

d. Laag inkomen, nietin stadsgewest

4.2.4 *Typologie op basis van factoranalyse*

In de laatste typologie die in dit rapport wordt gepresenteerd zijn, aan de hand van indicatoren, gemeenten samengevoegd (via 'clusteranalyse') die onderling sterk op elkaar lijken. Wanneer er veel indicatoren worden gekozen die, wat de scores van de gemeenten betreft, sterk op elkaar lijken, wordt de groepering van de gemeenten daardoor beïnvloed. Om dat te voorkomen is eerst een factoranalyse toegepast. In een factoranalyse worden indicatoren samengevoegd tot een kleiner aantal 'factoren'. Indicatoren die een min of meer vergelijkbaar ruimtelijk patroon kennen worden op basis van een statistische analyse toegerekend aan een 'factor'. De factoren zijn onderling onafhankelijk van elkaar. Hier wordt achtereenvolgens ingegaan op:

- De keuze van de indicatoren
- De resultaten van de factoranalyse
- De op basis van de factoranalyse gevormde groepen van gemeenten

Keuze van indicatoren

In tabel 4.1 staan de elf indicatoren die het uitgangspunt hebben gevormd voor de factoranalyse. Zij hebben betrekking op natuurlijke groei, binnenlandse migratie, ontwikkeling woningbouw/huishoudens en sociaal-economische positie[40].

Resultaten van de factoranalyse

De resultaten van de factoranalyse staan in tabel 4.2. Weergegeven zijn de zogenaamde 'factorscores'. Deze geven aan hoe groot het verband is tussen een indicator en een factor. De score kan maximaal 1 zijn en minimaal -1. Wanneer de score gelijk is aan 0 bestaat er geen enkel verband tussen een indicator en een factor. Wanneer de score 1 is, is er een maximaal positief verband, wanneer de score -1 is er een maximaal negatief verband. In de tabel zijn slechts de factorscores die hoger zijn dan 0.3 of lager zijn dan -0.3 weergegeven. Scores hoger dan 0.75 of lager dan -0.75 duiden op een zeer sterk verband. Zij zijn vet weergegeven. Het blijkt dat elke indicator met één van de factorscores in sterke mate samenhangt. Incidenteel is nog sprake van een zwakker verband met een andere factor.

Tabel 4.1 Indicatoren factoranalyse

Type indicatoren	Indicator
Natuurlijke groei	Relatief geboortecijfer: Het aantal levendgeborenen per inwoner, gemiddeld over de jaren 1999 t/m 2008
	Relatief sterftecijfer: Het aantal overledenen per inwoner, gemiddeld over de jaren 1999 t/m 2008
	Aandeel 65-plussers: Het percentage inwoners van 65 jaar of ouder als percentage van het totaal aantal inwoners (2007)
Binnenlandse migratie	Cohort 16-jarigen: Het aantal 23-jarigen als index van het aantal 16-jarigen zeven jaar eerder, gemiddeld over de laatste vijftien jaar.
	Cohort 30-jarigen: Het aantal 37-jarigen als index van het aantal 30-jarigen zeven jaar, gemiddeld over de laatste vijftien jaar
	Binnenlands migratiesaldo: Het binnenlands migratiesaldo als percentage van het totaal aantal inwoners, gemiddeld over de jaren 1999 tot en met 2008
Ontwikkeling woningbouw/ huishoudens	Ontwikkeling woningen: De gemiddelde jaarlijkse procentuele ontwikkeling van het aantal woningen in de jaren 2003 tot en met 2007.
	Ontwikkeling huishoudens: De gemiddelde jaarlijkse procentuele ontwikkeling van het aantal huishoudens in de jaren 2003 tot en met 2007.
Sociaal-economische positie	Inkomen per inwoner: Gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner (ultimo 2003).
	Werkgelegenheidsfunctie: Het aantal arbeidsplaatsen per inwoner van 15 tot 65 jaar per dec. 2007.
	Opleidingsindex. Gemiddeld opleidingsniveau van de inwoners van een gemeente (gemiddelde over de jaren 2000 t/m 2006). De opleidingsniveaus basis, laag, middelbaar, hoog en wetenschappelijk hebben hierbij achtereenvolgens de gewichten 0, 1, 2, 3 en 4 gekregen.

[40] Om de indicatoren onderling vergelijkbaar te maken zijn ze alle omgezet in gestandaardiseerde scores (zogenaamde z-scores).

De vier factoren kunnen als volgt worden gekarakteriseerd:

- Gemeenten die hoog scoren op factor 1 hebben een hoog relatief geboortecijfer, maar juist een laag relatief sterftecijfer en een laag aandeel 65-plussers. Ook bestaat een licht positief verband met de ontwikkeling van het aantal woningen en huishoudens. Voor deze factor wordt het label 'natuurlijke groei' gehanteerd.
- Een hoog binnenlands migratiesaldo, een sterke groei van het aantal woningen en een sterke groei van het aantal huishoudens is representatief voor gemeenten die hoog scoren op factor 2. Voor deze factor wordt het label 'migratie' gehanteerd. Uit deze resultaten blijkt dat de ontwikkeling van woningbouw en huishoudens vooral samenhangt met (binnenlandse) migratie en minder met natuurlijke groei.
- Alle indicatoren die representatief zijn voor de sociaal-economische positie hangen sterk positief samen met factor 3. Gemeenten met een hoge score op deze factor kennen dus een hoge welvaart. Het label 'welvaart' wordt hiervoor gehanteerd.
- Gemeenten die hoog scoren op factor 4 kennen een sterke toename van jongeren (een positieve score op 'cohort 16-jarigen') en een sterke afname van dertigers (een negatieve score op 'cohort 30-jarigen'). Uit de cohortanalyses in vorige hoofdstukken werd duidelijk dat dit vooral karakteristiek is voor gemeenten met een belangrijke onderwijs- en werkgelegenheidsfunctie. Veelal zijn dat steden. Voor factor 4 wordt daarom het label 'stedelijkheid' gehanteerd.

Tabel 4.2 Factorscores van indicatoren

Indicatoren	Factor 1: Natuurlijke groei	Factor 2: Migratie	Factor 3: Welvaart	Factor 4: Stedelijkheid
Relatief geboortecijfer	**0.76**			
Relatief sterftecijfer	**–0.90**			
Aandeel 65-plussers	**–0.90**			
Cohort 16-jarigen				**0.91**
Cohort 30-jarigen		0.36		**–0.80**
Binnenlands migratiesaldo		**0.89**		
Ontwikkeling woningen	0.39	**0.81**		
Ontwikkeling huishoudens	0.39	**0.83**		
Inkomen per inwoner			**0.83**	
Werkgelegenheidsfunctie			**0.77**	
Opleidingsindex			**0.89**	

De factor- en clusteranalyse is uitgevoerd voor 435 van de 441 gemeenten. De vier Friese Waddeneinlanden en Rozendaal hebben zeer weinig inwoners, zodat toevallige/incidentele ontwikkelingen een te grote invloed hebben op de scores van de indicatoren. Zeewolde heeft zich pas recent ontwikkeld en kent daardoor op sommige indicatoren ook een zeer sterk van het gemiddelde afwijkende score ('uitbijters'). Dergelijke uitbijters kunnen binnen de toegepaste methodiek een verstorende invloed hebben.

In figuur 4.20 staan de gemeentelijke scores op de vier factoren. Op de factor *natuurlijke groei* (figuur 4.20a) scoren onder andere alle Drentse gemeenten, gemeenten in het oostelijk deel van Groningen, in de Achterhoek, in het zuidelijk deel van Limburg, het westelijk deel van Noord-Brabant en in Zeeland benedengemiddeld. Dat geldt ook voor veel Hollandse kustgemeenten en de luxe woongemeenten in het Gooi/Utrechtse Heuvelrug. Dat laatste gebied ligt te midden van een gebied met centraal in Nederland gelegen gemeenten met een hoge score op deze factor. Ook het noordelijk deel van Noord-Holland, het oostelijk deel van Noord-Brabant en grote delen van Fryslân (in tegenstelling tot andere delen van het noorden) scoren bovengemiddeld.
De factor *migratie* (figuur 4.20b) laat vooral in de Randstad grote verschillen tussen gemeenten zien. De bevolkingsgroei is daar in sommige gebieden opgevangen in een beperkt aantal gemeenten met grote Vinex-locaties, terwijl elders de ontwikkeling is afgeknepen. Opvallend is dat vrijwel het gehele Groene Hart negatief scoort op deze factor. Dat hangt samen met restrictief ruimtelijk beleid, dat vooral de laatste jaren strikt is aangehouden. Als gevolg van de sterke groei in het verleden kent het gebied nog een laag aandeel 65-plussers en daardoor een laag sterftecijfer. Op de natuurlijke groei scoort het Groene Hart dus nog hoog, maar voortgezet restrictief ruimtelijk beleid zal op termijn leiden tot een sterk afnemende ontwikkeling van het aantal inwoners.

Een hoge score op de factor *welvaart* (figuur 4.20c) resulteert vooral in de Noordvleugel van de Randstad en, in iets mindere mate, in Haaglanden en oostelijk Noord-Brabant. De Rotterdamse regio scoort ook bovengemiddeld, maar minder dan de andere drie grootstedelijke gebieden. Buiten deze gebieden zijn het meestal stedelijke gebieden en hun omgeving die bovengemiddeld scoren. De scores op deze factor liggen veelal onder het gemiddelde in de nationaal perifeer gelegen regio's, vooral in grote delen van het noorden van Nederland.
Bij de factor *stedelijke functies* (figuur 4.20d) tenslotte, is het, conform de verwachting, zo dat alle kernsteden hoger dan gemiddeld scoren. Veelal scoren zij in de twee hoogste klassen in het kaartbeeld. Uitzonderingen daarop zijn Apeldoorn, Alkmaar, Sittard-Geleen en Venlo en de subkernen Velsen en Haarlemmermeer. Dat zijn alle steden die slechts een beperkte onderwijsfunctie op HBO-niveau vervullen.

Figuur 4.20 Factorscores per gemeente

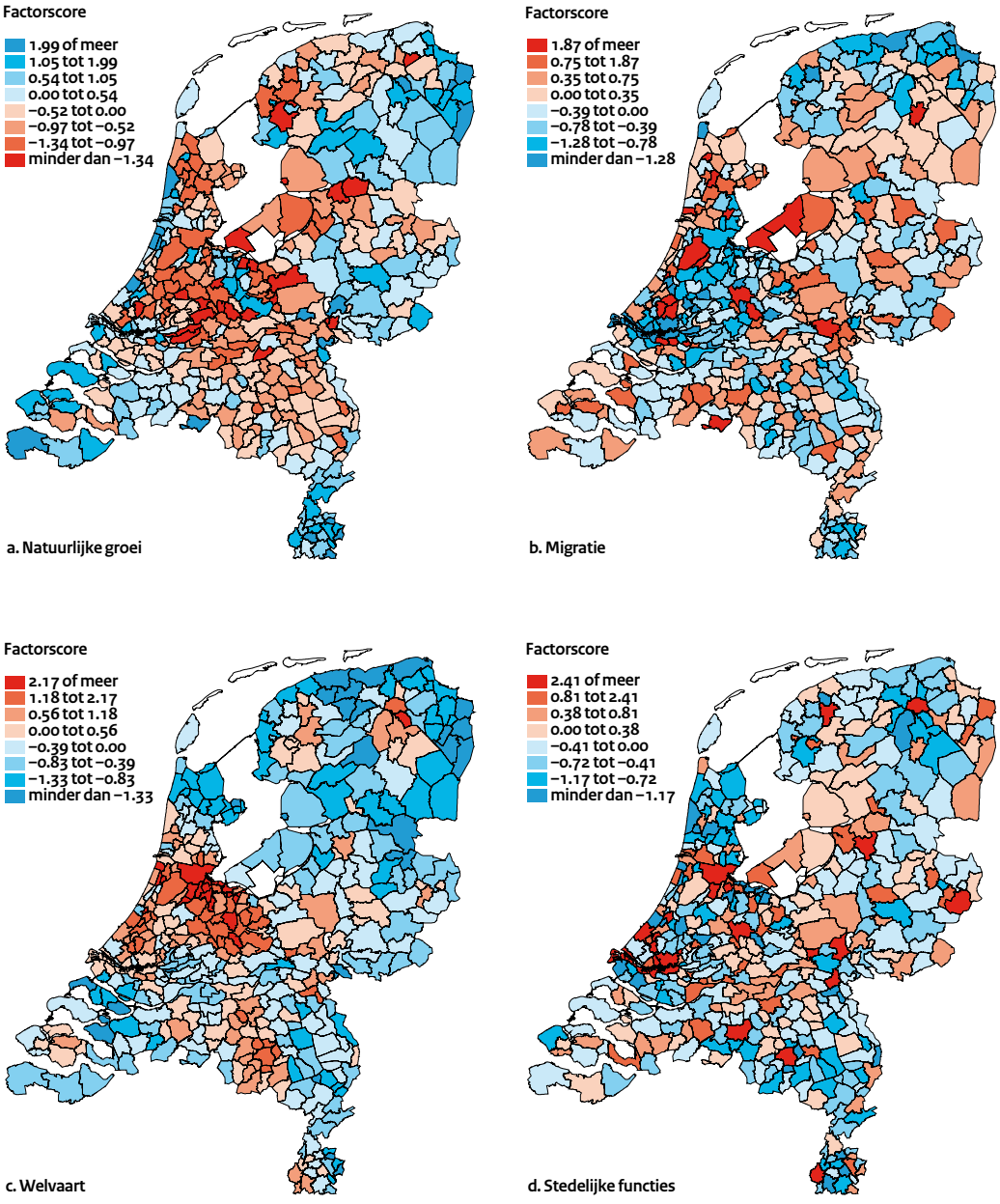

Toelichting:
Zie tekst. Friese Waddeneilanden, Zeewolde en Rozendaal buiten de analyse gehouden.

Op basis van de vier factorscores heeft een clusteranalyse plaatsgevonden. Daarbij zijn alle gemeenten ingedeeld in veertien groepen[41]. In figuur 4.21 staan de onderscheiden groepen. In bijlage III is per groep aangegeven welke gemeenten ertoe behoren. De scores per factor en indicator zijn voor elke groep weergegeven in figuur 4.22.
De veertien groepen zijn ingedeeld in zes 'hoofdgroepen' op basis van een beoordeling of het om een benedengemiddelde, een neutrale/licht bovengemiddelde of een bovengemiddelde ontwikkeling gaat. Die indeling in zes hoofdgroepen staat in figuur 4.21a. De aanduidingen bovengemiddeld/benedengemiddeld hebben daarbij betrekking op de bevolkingsdynamiek. In grote lijnen geldt dat voor gemeenten waaraan het label 'benedengemiddeld' (donkerrood in de kaart) is toegekend de demografische ontwikkelingen benedengemiddeld zijn, terwijl geen sprake is van een hoog welvaartsniveau. In gebieden met het label 'potentieel benedengemiddeld' (middenrood) zijn de scores op migratie en natuurlijke groei nog niet heel laag, maar ligt de welvaart wel ruim onder het nationaal gemiddelde. In gebieden met het label 'licht benedengemiddeld' (lichtrood) zijn de demografische ontwikkelingen benedengemiddeld, maar is wel sprake van een hoog welvaartsniveau.
In gebieden met het label 'bovengemiddeld' zijn de demografische ontwikkelingen bovengemiddeld (lichtgroen) en soms (de donkergroene gebieden) zelfs sterk bovengemiddeld.

Figuur 4.21a Indeling in globale gebiedstypen (hoofdgroepen) naar bevolkingsdynamiek

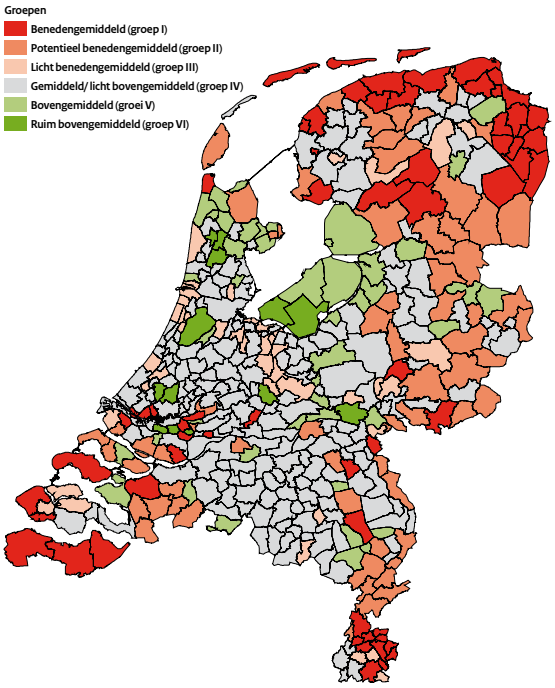

In meer detail zal de typering naar veertien typen worden besproken. Vooralsnog kan worden geconstateerd dat de gebieden met een benedengemiddelde of potentieel benedengemiddelde bevolkingsdynamiek vooral in de nationaal perifeer gelegen delen van Nederland te vinden zijn. Uitzonderingen daarop vormen vooral West-Brabant en suburbane gemeenten in de regio Rotterdam. Van de kernsteden scoren er slechts drie in de categorie licht benedengemiddeld (Hilversum en de subkernen Velsen en Zeist; alle in de Noordvleugel van de Randstad), twee in de categorie benedengemiddeld (de Zuid-Limburgse steden Sittard-Geleen en Heerlen) en één (Venlo) in de categorie potentieel benedengemiddeld. Anderzijds scoort ook slechts subkern Haarlemmermeer bovengemiddeld. Het grootste deel van de kernsteden van stadsgewesten valt dus binnen de hoofdgroep 'gemiddeld/licht bovengemiddeld'.

41 De vier Friese Waddeneilanden, Zeewolde en Rozendaal zijn achteraf toegewezen aan de groep waar zij de grootste gelijkenis mee vertonen op grond van hun scores op de indicatoren en de daaruit te berekenen factorscores.

Figuur 4.21b Indeling in gedetailleerde gebiedstypen naar bevolkingsdynamiek

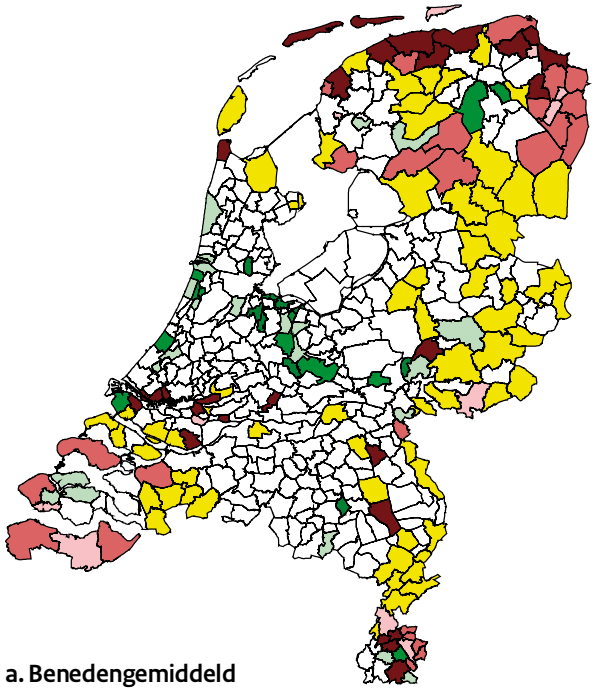

a. Benedengemiddeld

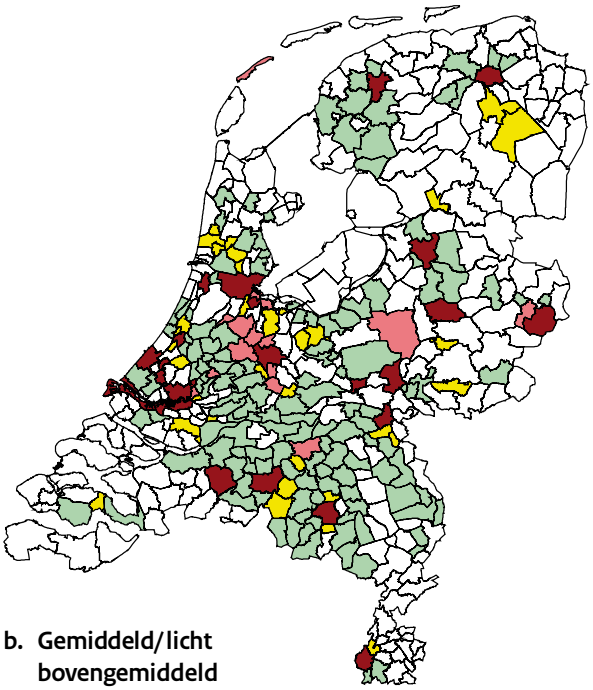

b. Gemiddeld/licht bovengemiddeld

c. Bovengemiddeld

Toelichting groepen	Hoofdgroep (figuur 4.21a)
a. Benedengemiddeld	
Groep 1	Groep I
Groep 2	Groep I
Groep 3	Groep I
Groep 4	Groep II
Groep 5	Groep III
Groep 6	Groep III
Groep 7	Groep III
b. Gemiddeld/licht bovengemiddeld	
Groep 8	Groep IV
Groep 9	Groep IV
Groep 10	Groep IV
Groep 11	Groep IV
c. Bovengemiddeld	
Groep 12	Groep V
Groep 13	Groep V
Groep 14	Groep VI

Figuur 4.22a Factorscores en indicatorscores per groep, benedengemiddelde bevolkingsdynamiek

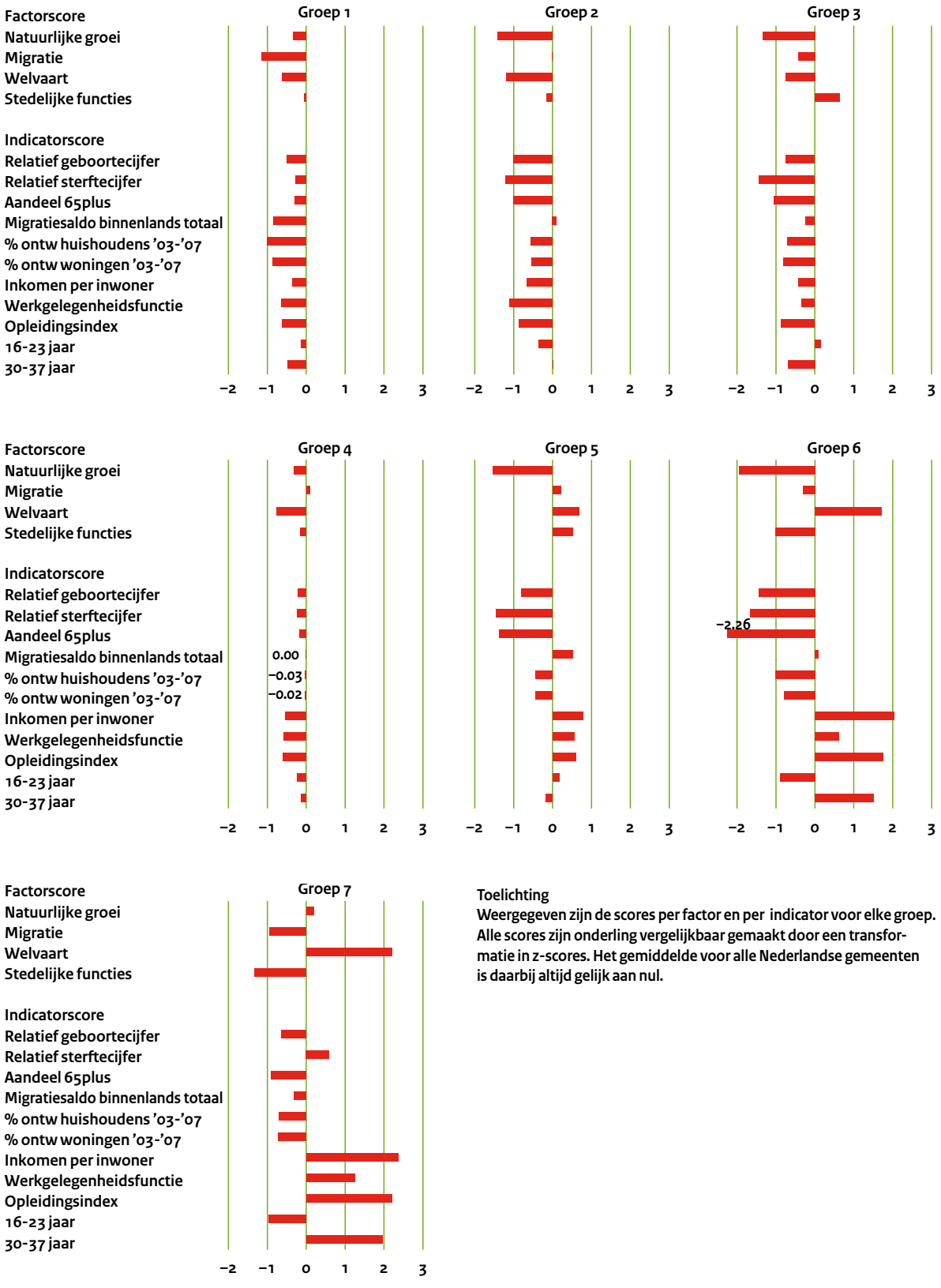

Toelichting
Weergegeven zijn de scores per factor en per indicator voor elke groep. Alle scores zijn onderling vergelijkbaar gemaakt door een transformatie in z-scores. Het gemiddelde voor alle Nederlandse gemeenten is daarbij altijd gelijk aan nul.

Figuur 4.22b Factorscores en indicatorscores per groep, gemiddelde en bovengemiddelde bevolkingsdynamiek

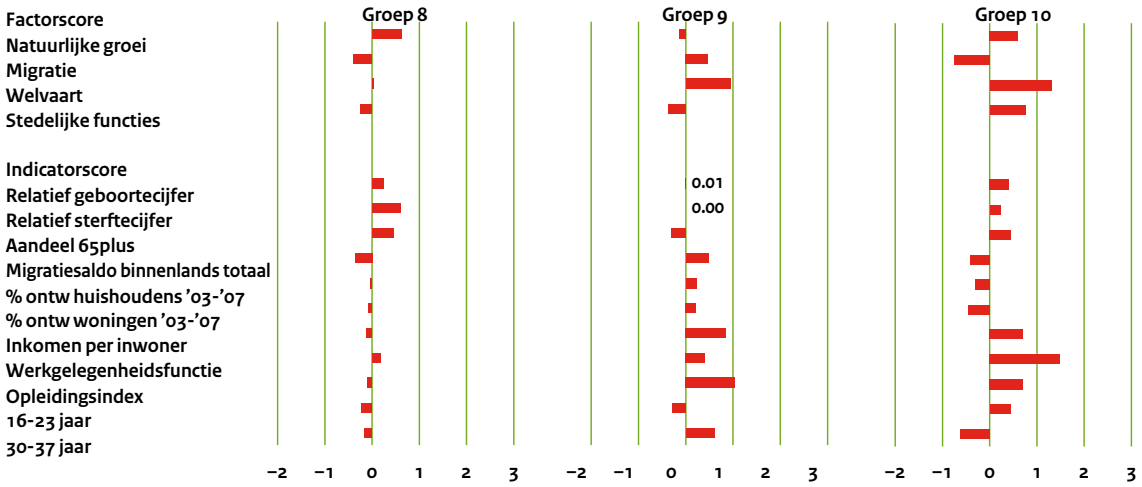

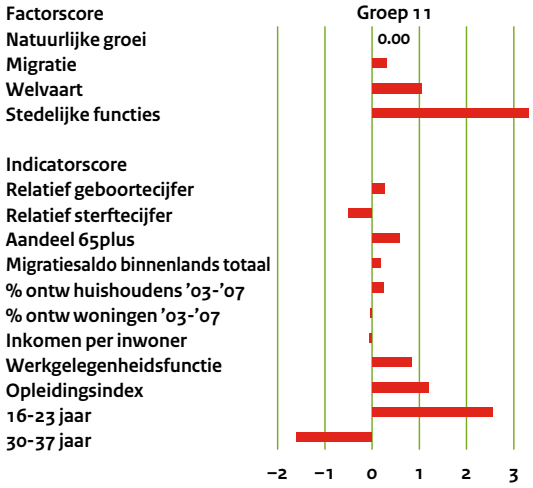

Toelichting
Weergegeven zijn de scores per factor en per indicator voor elke groep. Alle scores zijn onderling vergelijkbaar gemaakt door een transformatie in z-scores. Het gemiddelde voor alle Nederlandse gemeenten is daarbij altijd gelijk aan nul.

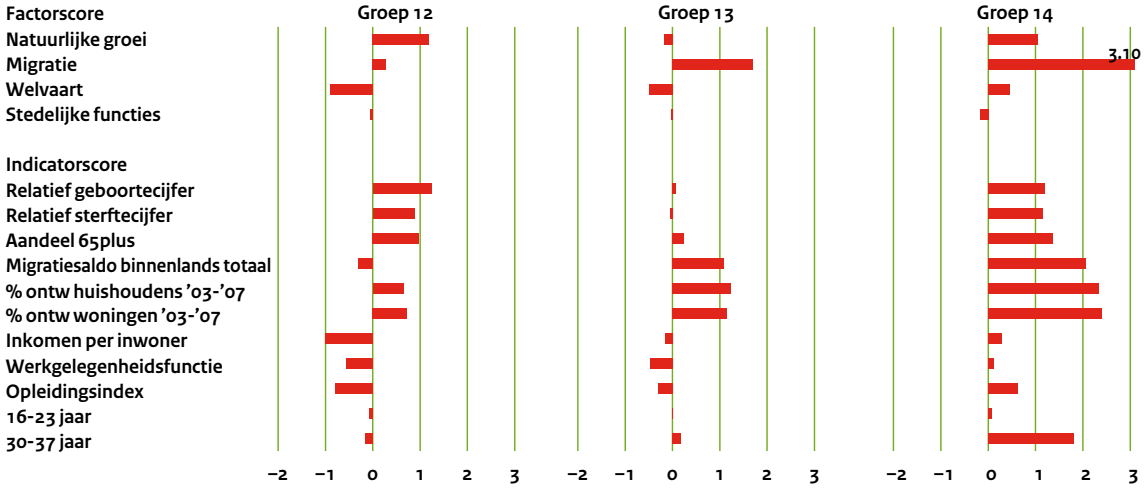

In figuur 4.21b staat de gedetailleerde indeling in veertien groepen. De groepen 1, 2, 3 zijn daarbij beoordeeld als 'benedengemiddeld' (hoofdgroep I), groep 4 als 'potentieel benedengemiddeld' (hoofdgroep II) en de groepen 5, 6 en 7 als 'licht benedengemiddeld' (hoofdgroep III).

Binnen de eerste drie hoofdgroepen ('benedengemiddeld') geldt het volgende (zie ook de profielen in figuur 4.22):

- In groep 1 scoren de gemeenten laag op migratie en, in wat mindere mate, op welvaart. Deze gemeenten liggen vooral langs de noordelijke kustgebieden in Noord-Nederland, in de regio rond Rotterdam en in Zuid-Limburg.
- In groep 2 ligt de natuurlijke groei en de welvaart ver onder het nationaal gemiddelde. Voor de migratie is daar echter geen sprake van. Deze gemeenten zijn te vinden in het oostelijk deel van Groningen, in delen van Fryslân, in Zeeland en rond Heerlen. In sommige van deze gemeenten verhult de niet lage score op 'migratie' het feit dat een lage demografische ontwikkeling kan worden voorzien. In het Noorden kunnen (binnenlandse) verhuizingen van asielzoekers (nadat zij zich via internationale migratie in een asielzoekerscentrum hadden gevestigd) de scores op migratie hoger hebben gemaakt. Het gaat daarbij echter niet om structurele factoren. En rond Heerlen ('Parkstad Limburg') wordt internationale migratie naar Duitse gemeenten over de grens niet in beschouwing genomen.
- Gemeenten in groep 3 scoren laag op migratie en vooral op natuurlijke groei. Ook op welvaart scoren deze gemeenten onder het gemiddelde. Wel is sprake van een bovengemiddelde score op stedelijke functies. Dit betreft een klein aantal gemeenten, met regionale kernen als Winschoten, Vlissingen, Terneuzen en de kernsteden Sittard-Geleen en Heerlen.
- Een groot aantal gemeenten behoort tot groep 4. Op migratie scoren deze gemeenten iets bovengemiddeld, maar op natuurlijke groei laag. Ook ligt de score op welvaart ruim onder het nationaal gemiddelde. Hoewel deze gemeenten op dit moment nog geen sterk benedengemiddelde demografische ontwikkeling kennen, kan dat wel worden voorzien in de komende jaren. Gebieden waar gemeenten van dit type zijn te vinden zijn zuidelijk Drenthe/noordelijk Overijssel, oostelijk Fryslân, Twente/Achterhoek, het middengedeelte van Limburg en westelijk Noord-Brabant. Met uitzondering van Twente/Achterhoek liggen zij tegen gebieden met veel gemeenten met benedengemiddelde scores aan, echter binnen Nederland iets centraler.
- Gemeenten in groep 5 scoren zeer laag op natuurlijke groei, maar licht bovengemiddeld op migratie en nog wat hoger op welvaart en stedelijke functies. Enerzijds vallen hier enkele kernsteden en regionale kernen onder (de kernsteden Hilversum, Zeist, Velsen; de regionale kernen Heerenveen, Sneek, Goes, Middelburg) en anderzijds enkele 'luxe' suburbs (voorbeelden zijn Rheden, Ubbergen, Baarn, Amstelveen, Zandvoort, Bergen, Rijswijk en Leidschendam-Voorburg). Een sterke groei van het aantal inwoners ligt hier niet in het verschiet, maar de kans op een sterke afname van de bevolkingsomvang moet klein worden geacht gezien het aantrekkelijke woonmilieu in deze gemeenten.
- Groep 6 is vergelijkbaar met groep 5, maar dan in extremere mate wat betreft de (lage) natuurlijke groei en (hoge) welvaart. Een verschil met groep 5 is dat gemeenten in deze groep veel lager scoren op stedelijke functies en ook iets benedengemiddeld scoren op migratie. Gemeenten in deze groep liggen hoofdzakelijk in de Randstad (Utrechtse Heuvelrug, De Bilt, Laren, Bloemendaal, Heemstede, Wassenaar, Westvoorne) en gedeeltelijk buiten de Randstad (Haren, Noordenveld, Renkum en Voerendaal).
- Evenals groep 6 en delen van groep 5 kunnen de gemeenten in groep 7 worden aangeduid als 'luxe suburbs'. De score op welvaart is voor deze groep het hoogst van alle 14 groepen. Een verschil met groep 6 is dat de score op natuurlijke groei hier niet laag is en op migratie juist lager. Deze gemeenten liggen voornamelijk in en rond het Gooi (Blaricum, Naarden, Muiden, Loenen, Abcoude). Verder behoren Landsmeer, Utrechtse Heuvelrug, Rozendaal en Nuenen tot deze groep.

Er zijn vier groepen van gemeenten die behoren tot de hoofdgroep 'gemiddeld/licht bovengemiddeld':

- Groep 8 bevat zeer veel gemeenten. Een iets bovengemiddelde score op natuurlijke groei gaat in gemeenten die tot deze groep behoren gepaard met een licht benedengemiddelde score op migratie. De score op welvaart is gemiddeld en op stedelijke functies iets benedengemiddeld. Van de kernsteden behoren slechts Alkmaar en Dordrecht tot deze groep. De gemeenten liggen zowel binnen als buiten stadsgewesten. Het overgrote deel van de gemeenten die liggen in de zogenaamde 'Opvulzone' in het Boomerang model (figuur 4.1) behoort tot deze groep. Ook in Noord-Brabant en het noordelijk deel van Limburg behoren zeer veel gemeenten tot deze groep. Daarnaast zijn er concentraties rond Groningen en Zwolle en in het westelijk deel van Fryslân. *Door de oogharen heenkijkend kan vanaf de sterkst verstedelijkte delen van de Randstad een kern-periferie patroon worden waargenomen, met eerst een ring van gemeenten in groep 8 (gemiddeld), vervolgens een ring van gemeenten in groep 4 (licht benedengemiddeld) en tenslotte, aan de randen van Nederland, gemeenten met een benedengemiddelde score (de groepen 1, 2 en 3).*

- De groepen 9, 10 en 11 scoren alle ruim bovengemiddeld op welvaart. Gemeenten in groep 9 kennen een licht bovengemiddelde score op migratie en een licht benedengemiddelde score op natuurlijke groei en stedelijke functies. Zij komen verspreid over Nederland voor, overigens veelal wel binnen stadsgewesten. Grote plaatsen die tot deze groep behoren zijn kernstad (en ex-groeistad) Amersfoort en subkern (en ex-groeikern) Zoetermeer. Dat zijn gemeenten met een beperkte onderwijsfunctie (voor hoger onderwijs), waar de bevolking sterk is gegroeid. Hun score op 'cohort 16-jaigen' is daardoor vergeleken met andere steden laag en hun score op 'cohort 30-jarigen' hoog. De demografische ontwikkeling in die steden heeft dan ook suburbane karakteristieken.
- Vergeleken met groep 9 is de natuurlijke groei in gemeenten die behoren tot groep 10 hoger en de migratie lager. Ook is de score op stedelijke functies in groep 10 veel hoger. Gemeenten die tot deze groep behoren zijn suburbs in de Noordvleugel van de Randstad (Diemen en Weesp bij Amsterdam; diverse gemeenten aan de west- en zuidzijde van Utrecht) en enkele kernsteden/regionale centra elders in Nederland (Hengelo, Apeldoorn, 's-Hertogenbosch, Gouda, Capelle).
- Gemeenten in groep 11 hebben een uitgesproken profiel. De demografische ontwikkeling is er licht bovengemiddeld (licht bovengemiddeld voor migratie, gemiddeld voor natuurlijke groei) en de welvaart ruim bovengemiddeld. Wat dat betreft lijken deze gemeenten op de gemeenten in groep 9. Het grote verschil met groep 9 is echter de zeer hoge score op stedelijke functies in groep 11. Alle universiteitssteden vallen binnen deze groep, alsmede steden met veel HBO-onderwijs (Leeuwarden, Zwolle, Deventer, Haarlem, Den Haag en Breda).

Gemeenten met een bovengemiddelde score zijn verdeeld in drie groepen:
- Gemeenten in groep 12 hebben het predikaat 'bovengemiddeld' vooral te danken aan de hoge score op natuurlijke groei. Op migratie scoren deze gemeenten slechts licht bovengemiddeld en op welvaart zelfs benedengemiddeld. Deze gemeenten liggen vooral in de Kop van Noord-Holland en aan de oostzijde van Flevoland , delen van de Veluwe en Overijssel. Het betreft voornamelijk gemeenten in landelijke gebieden. Gedeeltelijk gaat het om gemeenten die vroeger een sterke bevolkingsgroei hebben gekend als gevolg van binnenlandse migratie, maar waar nu de migratiestromen zijn opgedroogd. Door de jonge leeftijdsopbouw ligt het geboortecijfer nog hoog en het sterftecijfer laag. En gedeeltelijk gaat het om gemeenten met veel zwaar gereformeerde inwoners (zie figuur 3.3), en daardoor een gemiddeld hoog geboortecijfer.
- Vergeleken met groep 12 ligt het accent voor gemeenten in groep 13 en 14 veel meer bij hoge migratiecijfers dan bij natuurlijke groei. De gemeenten in groep 13 scoren daarbij licht benedengemiddeld op natuurlijke groei en welvaart. Van een duidelijk ruimtelijk patroon is hier geen sprake. Assen en Lelystad behoren tot deze groep. Veelal gaat het om kleine gemeenten in landelijke gebieden, waarbij sommige een bescheiden centrumfunctie vervullen, ook op het gebied van woningbouw (bijvoorbeeld Oud-Beijerland, Etten-Leur, Schagen, Purmerend, Harderwijk).
- Groep 14 kent een zelfde type profiel als groep 13 (vooral een hoge score op migratie), maar dan met aanzienlijk hogere scores voor natuurlijke groei, migratie en welvaart. Hier heeft de laatste vijf jaar zeer veel woningbouw plaatsgevonden. Deze gemeenten zijn uiteraard te vinden in Flevoland (Almere en Zeewolde) en verder bij Alkmaar en Rotterdam (waar in gemeenten ten noorden en zuiden van de stad omvangrijke Vinex-locaties zijn ontwikkeld). Verder behoren Haarlemmermeer, Houten en Overbetuwe (tussen Arnhem en Nijmegen) tot deze groep.

In tabel 4.3 is aangegeven hoeveel gemeenten per provincie tot de veertien groepen behoren. Indien voor een provincie het aantal gemeenten in een groep hoger is dan op basis van het aandeel van die provincie in het totaal aantal gemeenten verwacht mocht worden, is dat met geel gemarkeerd. In tabel 4.4 zijn de provincies samengevoegd tot drie groepen, namelijk provincies die geheel of grotendeels in de nationale periferie liggen (Groningen, Fryslân, Drenthe, Overijssel, Zeeland en Limburg), provincies die geheel of grotendeels in de Intermediaire Zone liggen (Gelderland en Noord-Brabant) en provincies die geheel of grotendeels in de Randstad liggen (Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Flevoland). In tabel 4.3 zijn die provincies gemarkeerd met respectievelijk de kleuren groen, grijs en blauw. Er zij aan herinnerd dat in bijlage III een overzicht staat met alle gemeenten per groep, alsmede de provincie waar zij in liggen.

Tabel 4.3 *Aantal gemeenten per provincie in de veertien groepen*

Groep	Gr	Fr	Dr	Ov	Ze	Li	Ut	NH	ZH	Fl	NB	Ge	Groei
1	4	6				4		1	10		2	1	–0.2%
2	7	5	2		4	5					1	1	–0.3%
3	3	2			2	2			1			1	–0.2%
4	3	6	5	9		11		4	8		9	11	–0.1%
5		2			3	2	2	6	3		1	3	0.2%
6	1		1			1	2	3	2			1	–0.2%
7							3	4			1	1	0.1%
8	5	8		7	2	9	9	11	31		40	21	0.0%
9			3		1	2	3	9	7		5	4	0.1%
10		1		1			6	3	2		1	1	0.2%
11	1	1		3		1	1	2	4		3	3	0.5%
12				5		1	1	7	1	3	3	4	0.2%
13	1		1		1	2	1	6	2	1	2	3	0.3%
14							1	4	5	2		1	0.8%
Tot	**25**	**31**	**12**	**25**	**13**	**6**	**29**	**60**	**76**	**6**	**68**	**56**	

Toelichting:
Groei = Gemiddelde verwachte bevolkingsgroei in de periode 2009-2025 volgens het PEARL-model

Duidelijk is dat de eerste vier groepen veel voorkomen in de nationale periferie. Dat geldt vooral voor groep 2 en 3. Groep 1 is, naast de nationale periferie ook sterk vertegenwoordigd in de Randstad. Het gaat daarbij in alle gevallen om gemeenten in het zuidelijk deel van de provincie Zuid-Holland (de regio Rotterdam/ Dordrecht). De groepen 6 en 7 (luxe suburbs met matige bevolkingsontwikkeling) komen voornamelijk voor in de Randstad. Dat geldt ook voor gemeenten met een gemiddelde/licht bovengemiddelde demografische ontwikkeling. In de Intermediaire Zone zijn vooral veel gemeenten van type 8 te vinden. Maar liefst 40 van de 68 Brabantse gemeenten vallen binnen deze groep. De groepen 9 en 10 zijn voornamelijk in de Randstad te vinden. Groep 11 bestaat uit grote en middelgrote steden, die verspreid over het land liggen.
Gemeenten met een bovengemiddelde ontwikkeling liggen vooral in Noord-Holland, Flevoland en Gelderland. In de drie noordelijke provincies vormen dit uitzonderingen.

Tabel 4.4 vat het patroon in tabel 4.3 samen. Gemeenten met een benedengemiddelde demografische ontwikkeling bevinden zich vooral in de nationaal perifeer gelegen gebieden (en binnen de Randstad vooral in Zuid-Holland). In de Randstad komen veel gemeenten voor met een bovengemiddelde demografische ontwikkeling of (in iets mindere mate) een gemiddelde/licht bovengemiddelde ontwikkeling. Waar sprake is van een benedengemiddelde demografische ontwikkeling, gaat het veelal om ‘luxe suburbs’ (de groepen 6 en 7). In de intermediaire zone is minder sprake van een uitgesproken oververtegenwoordiging van bepaalde groepen, met uitzondering van groep 8 (die van alle veertien gebiedstypen het meest ‘gemiddelde’ profiel heeft).

Tabel 4.4 *Relatieve vertegenwoordiging van groepen voor een driedeling van Nederland*

Groep	Nationaal perifeer	Intermediair	Randstad
1	1.51	0.38	1.01
2	2.78	0.28	0.00
3	2.47	0.32	0.23
4	1.56	1.08	0.47
5	0.96	0.65	1.29
6	0.82	0.32	1.64
7	0.00	0.79	2.01
8	0.65	1.52	0.92
9	0.53	0.94	1.44
10	0.40	0.47	1.89
11	0.95	1.12	0.95
12	0.72	1.00	1.24
13	0.76	0.89	1.29
14	0.00	0.27	2.38

Toelichting:
Het getal geeft voor een gebied aan het percentage van de gemeenten in een groep dat binnen het gebied ligt gedeeld door het percentage van alle Nederlandse gemeenten dat in het gebied ligt. Een score hoger dan 1 geeft dus aan dat de betreffende groep meer dan gemiddeld voorkomt in een gebied.

Bijlage I Gebiedsindeling

Regionale arbeidsmarkten worden steeds complexer. De klassieke verdeling van een grote stad met een belangrijke werkgelegenheidsfunctie en een 'ommeland' met suburbs die op die 'centrale kern' zijn gericht bestaat nog in sommige delen van Nederland. Elders echter is eerder sprake van een patroon van 'kris-kras relaties'. Om die nieuwe realiteit in beeld te brengen heeft Bureau Louter recentelijk een nieuwe indeling in stadsgewesten opgesteld die is gebaseerd op recente CBS-gegevens over pendel[42] (het driejaarsgemiddelde voor de periode 2003/2005; de vorige indeling was gebaseerd op pendelgegevens van het begin van de jaren negentig). Omvang en richting van de pendelstromen zijn daarbij de bepalende factoren.
Eerst zijn alle gemeenten in Nederland met minstens 20.000 'inpendelaars' (werknemers bij bedrijven en instellingen, die buiten de stad wonen) afgebakend. In totaal zijn dat 36 gemeenten, die nader zijn onderverdeeld in vier groepen:

- Kernsteden. Er is geen gemeente waar meer dan 10% van de inwoners van een kernstad werkt.
- Subkernen. Tussen 10 en 20% van de inwoners werkt in een kernstad. Samen met die kernstad vormen zij de kern van een stadsgewest (Enschede/Hengelo, Utrecht/Zeist, Amsterdam/Haarlemmermeer, Haarlem/Velsen, Den Haag/Delft, Rotterdam/Dordrecht).
- Kernsuburbs plus. Meer dan 20% van de inwoners werkt in een kernstad. Zij hebben echter wel een positief pendelsaldo (Nieuwegein, Amstelveen, Rijswijk).
- Kernsuburbs min. Meer dan 20% van de inwoners werkt in een kernstad. Zij hebben een negatief pendelsaldo (Zaanstad, Zoetermeer, Capelle a/d IJssel).

Gemeenten waarvan meer dan 20% van de inwoners met een baan in een kernstad werkt, zijn toegewezen aan het stadsgewest van die stad. Aldus zijn 24 stadsgewesten gevormd, soms met meerdere kernen (zie bijvoorbeeld Amsterdam/Haarlemmermeer en Den Haag/Delft).

Alle overige gemeenten zijn onderverdeeld in 16 landelijke gebieden. Binnen die landelijke gebieden zijn nog regionale kernen onderscheiden. Daarvoor is sprake van 15.000 tot 20.000 inpendelaars en is het pendelsaldo bovendien positief. Als regionale kern zijn aangemerkt Assen, Deventer, Almelo, Doetinchem, Gouda, Oss en Roermond.
De belangrijkste gemeenten die niet de status van regionale kern hebben gekregen zijn:

- Ede: Weliswaar tussen 15.000 en 20.000 inpendelaars, maar een pendelsaldo dat precies in evenwicht is. Ede voldoet dus net niet aan de gestelde criteria.
- Westland, Almere, Helmond, Leidschendam-Voorburg en Schiedam. Er is weliswaar sprake van iets meer dan 15.000 inpendelaars, maar het pendelsaldo is negatief. Voor alle gemeenten geldt dat zij als suburbane gemeenten in een stadsgewest zijn aangemerkt. Met name Almere kent een zeer omvangrijk negatief pendelsaldo (vooral richting Amsterdam).

Uiteindelijk is sprake van een gedetailleerde indeling in 83 gebieden (kernen, suburbane gemeenten of landelijke gemeenten; zie figuur 1) en van een grofmazige indeling (stadsgewesten en landelijke gebieden; zie figuur 2).

[42] De vier Friese Waddeneilanden, Zeewolde en Rozendaal zijn achteraf toegewezen aan de groep waar zij de grootste gelijkenis mee vertonen op grond van hun scores op de indicatoren en de daaruit te berekenen factorscores.

Figuur I.1 Indeling in 83 gebieden

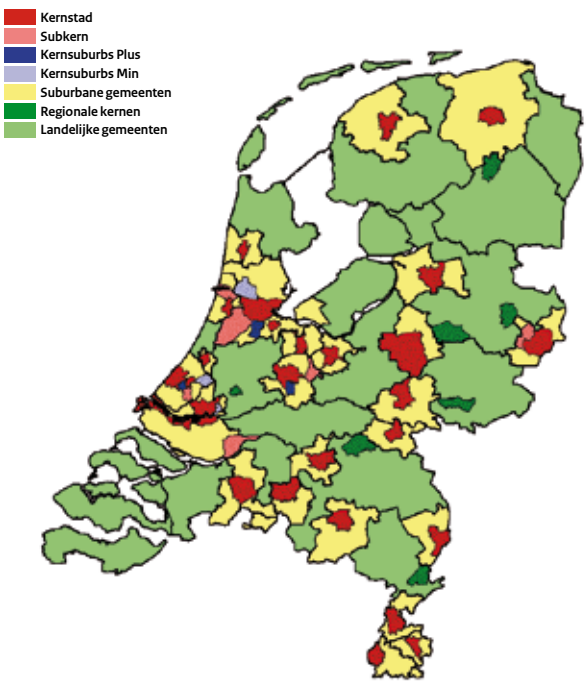

Figuur I.2 Indeling in 40 gebieden

Bijlage II Methodologie en statistische bronnen

Statistische bronnen

Vrijwel alle basisgegevens zijn afkomstig van CBS Statline. Door Bureau Louter zijn alle gegevens gecorrigeerd voor gemeentelijke herindelingen. Daardoor konden door de tijd vergelijkbare reeksen worden opgesteld. Uitzonderingen vormen:

- Figuur 4.1. Dit kaartbeeld is in 1991 opgesteld door Peter Louter, destijds werkzaam bij de Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Figuur 4.2. De figuur is gebaseerd op onderzoek dat in opdracht van weekblad Elsevier is uitgevoerd door Bureau Louter. De scores zijn gebaseerd op 41 verschillende indicatoren, met als bronnen onder andere het CBS, LISA-gegevens (werkgelegenheidscijfers), gegevens van de Kamers van Koophandel (startende bedrijven), gegevens uit het IBIS (bedrijventerreinen) en het kantorenbestand van Rudolf Bak.
- De gegevens over het aantal werklozen in figuur 4.5 zijn ontleend aan de website UWV WERKbedrijf.
- De gegevens in figuur komen uit de Enquête Beroepsbevolking van het CBS.

Bepalen van rapportcijfers

De scores op de demografische ontwikkeling en de economische ontwikkeling zijn opgebouwd uit verschillende indicatoren. Om de indicatoren onderling vergelijkbaar te maken zijn de scores per indicator geordend van hoog naar laag en is vervolgens voor alle indicatoren aan de gemeente op exact dezelfde wijze een rapportcijfer toegekend (maximaal 10; minimaal 3). Daarbij zijn stapjes van een half gehanteerd. De kans op het scoren van een 6, 6.5 of 7 is hoger dan de kans op het scoren van een 10 of een 3. Het aantal tienen, negenenhalven, negens, enz. is volgens een vaste kansverdeling vastgesteld (zie tabel II.1). Indien een gemeente op alle indicatoren gemiddeld scoort, resulteert een 6.5.

Tabel II.1 Kansverdeling voor toekennen rapportcijfers

Rapportcijfer	Percentage
3	1%
3.5	3%
4	7%
4.5	13%
5	21%
5.5	31%
6	43%
6.5	57%
7	69%
7.5	79%
8	87%
8.5	93%
9	97%
9.5	99%
10	100%

Bijlage III Indeling gemeenten naar 14 typen

In tabel III.1 staan de Nederlandse gemeenten geordend naar de 14 typen volgens de in paragraaf 4.2.4 opgestelde typologie. Binnen de 14 typen zijn de gemeenten gegroepeerd naar provincie. Tevens is de ontwikkeling van het aantal inwoners in de periode 2009-2025, zoals bepaald in het PEARL-model (Planbureau voor de Leefomgeving/CBS) aangegeven.

Tabel III.1 Indeling van gemeenten naar 14 groepen

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Benedengemiddeld (1 t/m 7)			
Groep 1			
Delfzijl	Groningen	26,738	-1.0%
Loppersum	Groningen	10,543	-1.2%
De Marne	Groningen	10,597	-0.3%
Menterwolde	Groningen	12,493	-3.1%
Dongeradeel	Friesland	24,710	-0.2%
Ameland	Friesland	3,466	-0.4%
Franekeradeel	Friesland	20,590	-0.4%
Kollumerland c.a.	Friesland	13,053	0.1%
Terschelling	Friesland	4,739	0.0%
Ferwerderadiel	Friesland	8,828	-0.7%
Brummen	Gelderland	21,170	-0.4%
Den Helder	Noord-Holland	57,610	-0.6%
Brielle	Zuid-Holland	15,601	0.0%
Leerdam	Zuid-Holland	20,738	0.1%
Maassluis	Zuid-Holland	31,360	0.4%
Ridderkerk	Zuid-Holland	44,698	0.1%
Rozenburg	Zuid-Holland	12,475	-0.2%
Schiedam	Zuid-Holland	75,406	0.3%
Sliedrecht	Zuid-Holland	23,903	-0.1%
Strijen	Zuid-Holland	8,977	-0.2%
Vlaardingen	Zuid-Holland	70,331	0.2%
Nederlek	Zuid-Holland	14,198	0.1%
Deurne	Noord-Brabant	31,474	-0.1%
Mill en Sint Hubert	Noord-Brabant	11,042	0.0%
Beek	Limburg	16,599	-0.5%
Nuth	Limburg	15,754	0.0%
Schinnen	Limburg	13,477	-0.4%
Gulpen-Wittem	Limburg	14,576	-1.1%
Groepstotaal		**635,146**	**-0.2%**

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Benedengemiddeld (1 t/m 7) (vervolg)			
Groep 2			
Bellingwedde	Groningen	9,270	-1.3%
Stadskanaal	Groningen	33,457	0.0%
Scheemda	Groningen	14,219	-0.8%
Veendam	Groningen	27,985	0.0%
Vlagtwedde	Groningen	16,266	-0.4%
Eemsmond	Groningen	16,489	-0.9%
Reiderland	Groningen	6,979	-1.1%
Harlingen	Friesland	15,694	-0.5%
Ooststellingwerf	Friesland	26,284	-0.3%
Weststellingwerf	Friesland	25,784	-0.1%
Gaasterlân-Sleat	Friesland	10,274	-0.1%
Dantumadiel	Friesland	19,369	-0.8%
Borger-Odoorn	Drenthe	26,169	-0.6%
Westerveld	Drenthe	19,295	-0.3%
Groesbeek	Gelderland	18,996	0.1%
Hulst	Zeeland	27,889	0.3%
Veere	Zeeland	21,958	-0.1%
Schouwen-Duiveland	Zeeland	33,945	-0.1%
Sluis	Zeeland	24,105	-0.4%
Steenbergen	Noord-Brabant	23,252	-0.4%
Onderbanken	Limburg	8,144	0.0%
Landgraaf	Limburg	38,697	-0.6%
Brunssum	Limburg	29,544	0.3%
Kerkrade	Limburg	48,054	-0.5%
Simpelveld	Limburg	11,090	-0.4%
Groepstotaal		**553,208**	**-0.3%**
Groep 3			
Appingedam	Groningen	12,136	-1.2%
Winschoten	Groningen	18,336	-0.3%
Pekela	Groningen	13,099	-0.5%
Bolsward	Friesland	9,820	0.3%
Schiermonnikoog	Friesland	944	-1.1%
Oude IJsselstreek	Gelderland	40,008	-0.4%
Zwijndrecht	Zuid-Holland	44,276	0.1%
Terneuzen	Zeeland	55,144	0.0%
Vlissingen	Zeeland	44,732	0.3%
Heerlen	Limburg	89,347	-0.5%
Sittard-Geleen	Limburg	95,443	-0.4%
Groepstotaal		**423,285**	**-0.2%**
Groep 4			
Grootegast	Groningen	12,211	-0.1%
Hoogezand-Sappemeer	Groningen	34,542	0.2%
Winsum	Groningen	14,098	0.0%
Achtkarspelen	Friesland	28,132	-0.1%
het Bildt	Friesland	10,902	-0.3%
Opsterland	Friesland	29,796	-0.2%
Smallingerland	Friesland	55,213	0.3%
Nijefurd	Friesland	10,955	-0.4%
Tytsjerksteradiel	Friesland	32,257	-0.2%

Gemeente Benedengemiddeld (1 t/m 7) (vervolg)	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Coevorden	Drenthe	35,903	-0.2%
Emmen	Drenthe	109,465	0.4%
Hoogeveen	Drenthe	54,643	0.3%
De Wolden	Drenthe	23,480	-0.6%
Midden-Drenthe	Drenthe	33,566	-0.3%
Almelo	Overijssel	72,427	0.2%
Haaksbergen	Overijssel	24,481	-0.2%
Hardenberg	Overijssel	58,608	-0.2%
Hellendoorn	Overijssel	35,877	-0.3%
Losser	Overijssel	22,601	-0.2%
Ommen	Overijssel	17,436	-0.4%
Steenwijkerland	Overijssel	43,188	-0.1%
Hof van Twente	Overijssel	35,144	-0.4%
Dinkelland	Overijssel	26,080	-0.6%
Rijnwaarden	Gelderland	10,991	-0.5%
Aalten	Gelderland	27,450	-0.1%
Epe	Gelderland	32,997	-0.4%
Heerde	Gelderland	18,286	-0.7%
Millingen aan de Rijn	Gelderland	5,850	-0.5%
Voorst	Gelderland	23,713	-0.2%
Winterswijk	Gelderland	29,049	-0.1%
West Maas en Waal	Gelderland	18,360	-0.3%
Berkelland	Gelderland	45,161	-0.4%
Bronckhorst	Gelderland	37,868	-0.4%
Montferland	Gelderland	35,086	-0.3%
Enkhuizen	Noord-Holland	18,102	0.6%
Texel	Noord-Holland	13,682	-0.2%
Wieringermeer	Noord-Holland	12,562	0.9%
Stede Broec	Noord-Holland	21,314	0.0%
Alblasserdam	Zuid-Holland	18,836	0.4%
Bergambacht	Zuid-Holland	9,651	-0.1%
Dirksland	Zuid-Holland	8,349	-0.1%
Goedereede	Zuid-Holland	11,507	-0.3%
Hellevoetsluis	Zuid-Holland	39,661	-0.1%
Oostflakkee	Zuid-Holland	10,104	-0.3%
Korendijk	Zuid-Holland	10,922	-0.4%
Cromstrijen	Zuid-Holland	12,842	-0.5%
Bergen op Zoom	Noord-Brabant	65,597	-0.1%
Rucphen	Noord-Brabant	22,568	-0.4%
Woensdrecht	Noord-Brabant	21,717	-0.6%
Woudrichem	Noord-Brabant	14,367	0.0%
Zundert	Noord-Brabant	21,084	-0.3%
Gemert-Bakel	Noord-Brabant	28,514	0.1%
Halderberge	Noord-Brabant	29,277	-0.3%
Roosendaal	Noord-Brabant	77,477	0.0%
Landerd	Noord-Brabant	14,798	-0.2%
Beesel	Limburg	13,802	0.4%
Bergen (L.)	Limburg	13,406	-0.1%
Gennep	Limburg	17,092	0.0%
Helden	Limburg	19,577	-0.2%
Roermond	Limburg	54,647	0.1%
Stein	Limburg	25,831	-0.7%
Venlo	Limburg	91,472	0.0%

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Benedengemiddeld (1 t/m 7) (vervolg)			
Leudal	Limburg	36,759	-0.3%
Maasgouw	Limburg	24,473	-0.7%
Roerdalen	Limburg	21,334	-1.0%
Echt-Susteren	Limburg	32,034	-0.5%
Groepstotaal		**1,939,174**	**-0.1%**
Groep 5			
Heerenveen	Friesland	43,318	0.0%
Sneek	Friesland	33,257	0.0%
Lochem	Gelderland	33,375	-0.3%
Rheden	Gelderland	43,558	-0.6%
Ubbergen	Gelderland	9,378	0.2%
Baarn	Utrecht	24,329	-0.2%
Zeist	Utrecht	60,274	0.4%
Amstelveen	Noord-Holland	79,828	0.5%
Bergen (NH.)	Noord-Holland	31,191	-0.3%
Beverwijk	Noord-Holland	38,328	0.8%
Hilversum	Noord-Holland	84,285	0.3%
Velsen	Noord-Holland	67,612	-0.1%
Zandvoort	Noord-Holland	16,616	0.3%
Hillegom	Zuid-Holland	20,498	0.0%
Rijswijk	Zuid-Holland	46,702	-0.5%
Leidschendam-Voorburg	Zuid-Holland	72,702	1.0%
Goes	Zeeland	36,795	0.4%
Middelburg	Zeeland	47,496	0.8%
Noord-Beveland	Zeeland	7,325	0.1%
Valkenswaard	Noord-Brabant	30,874	-0.3%
Vaals	Limburg	9,809	-1.3%
Valkenburg aan de Geul	Limburg	17,094	-0.8%
Groepstotaal		**854,644**	**0.2%**
Groep 6			
Haren	Groningen	18,631	0.1%
Noordenveld	Drenthe	31,038	-0.2%
Renkum	Gelderland	31,771	0.0%
De Bilt	Utrecht	42,052	0.0%
Utrechtse Heuvelrug	Utrecht	48,935	-0.3%
Bloemendaal	Noord-Holland	22,046	-0.4%
Heemstede	Noord-Holland	25,648	-0.1%
Laren	Noord-Holland	11,528	-0.2%
Westvoorne	Zuid-Holland	14,034	-0.4%
Wassenaar	Zuid-Holland	25,888	-0.2%
Voerendaal	Limburg	12,767	-0.2%
Groepstotaal		**284,338**	**-0.2%**
Groep 7			
Rozendaal	Gelderland	1,504	0.2%
Abcoude	Utrecht	8,675	0.0%
Bunnik	Utrecht	14,417	-0.2%
Loenen	Utrecht	8,431	-0.3%
Blaricum	Noord-Holland	8,983	0.7%
Landsmeer	Noord-Holland	10,155	0.4%

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Benedengemiddeld (1 t/m 7) (vervolg)			
Muiden	Noord-Holland	6,576	-0.1%
Naarden	Noord-Holland	17,084	0,1%
Nuenen c.a.	Noord-Brabant	22,448	0.1%
Groepstotaal		**98,273**	**0.1%**
Gemiddeld/licht boven-gemiddeld (8 t/m 11)			
Groep 8			
Bedum	Groningen	10,465	-0.1%
Ten Boer	Groningen	7,439	0.2%
Leek	Groningen	19,447	0.1%
Marum	Groningen	10,295	-0.4%
Zuidhorn	Groningen	18,489	0.0%
Skarsterlân	Friesland	27,168	-0.2%
Boarnsterhim	Friesland	19,310	-0.1%
Leeuwarderadeel	Friesland	10,362	-0.4%
Lemsterland	Friesland	13,608	0.0%
Menaldumadeel	Friesland	13,708	-0.3%
Littenseradiel	Friesland	10,936	-0.1%
Wymbritseradiel	Friesland	16,039	-0.3%
Wûnseradiel	Friesland	11,838	-0.5%
Borne	Overijssel	21,125	0.2%
Dalfsen	Overijssel	27,034	0.1%
Oldenzaal	Overijssel	31,766	-0.1%
Raalte	Overijssel	36,871	-0.2%
Wierden	Overijssel	23,445	-0.1%
Olst-Wijhe	Overijssel	17,505	-0.7%
Zwartewaterland	Overijssel	21,918	0.1%
Beuningen	Gelderland	25,319	0.1%
Buren	Gelderland	25,667	-0.4%
Doesburg	Gelderland	11,507	0.2%
Druten	Gelderland	18,099	0.1%
Duiven	Gelderland	25,516	-0.3%
Ede	Gelderland	107,668	0.4%
Ermelo	Gelderland	26,312	-0.5%
Geldermalsen	Gelderland	26,294	-0.2%
Hattem	Gelderland	11,710	-0.1%
Maasdriel	Gelderland	23,843	-0.1%
Nijkerk	Gelderland	39,079	0.0%
Putten	Gelderland	23,449	-0.4%
Scherpenzeel	Gelderland	9,151	-0.1%
Westervoort	Gelderland	15,283	-0.7%
Wijchen	Gelderland	39,952	-0.2%
Zaltbommel	Gelderland	26,227	-0.2%
Zevenaar	Gelderland	31,796	0.0%
Nunspeet	Gelderland	26,675	-0.2%
Neerijnen	Gelderland	11,851	-0.2%
Lingewaal	Gelderland	10,926	-0.1%
Oost Gelre	Gelderland	30,033	-0.2%
Bunschoten	Utrecht	19,752	0.2%
Eemnes	Utrecht	8,879	0.4%
Leusden	Utrecht	28,606	0.2%
Lopik	Utrecht	14,154	-0.5%

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Gemiddeld/licht boven-gemiddeld (8 t/m 11) (vervolg)			
Montfoort	Utrecht	13,506	-0.3%
Veenendaal	Utrecht	62,058	0.4%
Woudenberg	Utrecht	11,751	0.3%
Wijk bij Duurstede	Utrecht	23,256	-0.5%
Oudewater	Utrecht	9,903	-0.5%
Alkmaar	Noord-Holland	93,457	0.3%
Beemster	Noord-Holland	8,581	0.4%
Edam-Volendam	Noord-Holland	28,482	-0.1%
Haarlemmerliede c.a.	Noord-Holland	5,426	-0.5%
Harenkarspel	Noord-Holland	15,977	0,2%
Hoorn	Noord-Holland	69,301	0.3%
Huizen	Noord-Holland	42,004	-0.1%
Opmeer	Noord-Holland	11,291	0.4%
Zeevang	Noord-Holland	6,296	-0.5%
Zaanstad	Noord-Holland	143,837	0.6%
Waterland	Noord-Holland	16,951	0.0%
Alphen aan den Rijn	Zuid-Holland	72,138	-0.1%
Bodegraven	Zuid-Holland	19,452	-0.4%
Boskoop	Zuid-Holland	15,139	0.3%
Dordrecht	Zuid-Holland	118,390	0.0%
Gorinchem	Zuid-Holland	34,641	0.2%
Hardinxveld-Giessendam	Zuid-Holland	17,547	0.1%
Katwijk	Zuid-Holland	61,260	0.4%
Leiderdorp	Zuid-Holland	26,484	-0.2%
Lisse	Zuid-Holland	22,312	0.0%
Moordrecht	Zuid-Holland	8,136	0.8%
Nieuwerkerk aan den IJssel	Zuid-Holland	21,673	0.6%
Bernisse	Zuid-Holland	12,541	0.3%
Nieuwkoop	Zuid-Holland	26,767	-0.3%
Noordwijk	Zuid-Holland	25,358	0.1%
Noordwijkerhout	Zuid-Holland	15,392	0.0%
Reeuwijk	Zuid-Holland	12,962	0.3%
Schoonhoven	Zuid-Holland	12,020	0.0%
Spijkenisse	Zuid-Holland	72,657	-0.1%
Vlist	Zuid-Holland	9,813	-0.3%
Waddinxveen	Zuid-Holland	25,377	0.0%
Zoeterwoude	Zuid-Holland	8,191	-0.4%
Ouderkerk	Zuid-Holland	8,153	-1.0%
Giessenlanden	Zuid-Holland	14,421	-0.2%
Graafstroom	Zuid-Holland	9,821	-0.7%
Liesveld	Zuid-Holland	9,725	0.0%
Zederik	Zuid-Holland	13,396	0.0%
Zevenhuizen-Moerkapelle	Zuid-Holland	10,399	1.8%
Rijnwoude	Zuid-Holland	18,681	0.4%
Westland	Zuid-Holland	99,512	0.5%
Midden-Delfland	Zuid-Holland	17,607	-0.1%
Kaag en Braassem	Zuid-Holland	25,414	0.0%
Borsele	Zeeland	22,563	-0.1%
Reimerswaal	Zeeland	21,327	0.1%
Best	Noord-Brabant	29,029	0.0%
Boxmeer	Noord-Brabant	28,583	-0.3%
Boxtel	Noord-Brabant	30,317	0.1%
Dongen	Noord-Brabant	25,385	0.1%

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Gemiddeld/licht boven-gemiddeld (8 t/m 11) (vervolg)			
Eersel	Noord-Brabant	18,087	-0.4%
Geertruidenberg	Noord-Brabant	20,802	-0.2%
Gilze en Rijen	Noord-Brabant	25,818	-0.2%
Goirle	Noord-Brabant	22,458	-0.2%
Grave	Noord-Brabant	12,625	-0.5%
Haaren	Noord-Brabant	13,714	-0.4%
Helmond	Noord-Brabant	87,700	0.3%
Heusden	Noord-Brabant	43,023	0.1%
Lith	Noord-Brabant	6,674	–0.2%
Loon op Zand	Noord-Brabant	22,958	-0.1%
Oirschot	Noord-Brabant	17,792	0.1%
Oosterhout	Noord-Brabant	54,243	0.2%
Oss	Noord-Brabant	77,065	0.1%
Schijndel	Noord-Brabant	22,888	-0.1%
Sint-Michielsgestel	Noord-Brabant	28,273	-0.2%
Sint-Oedenrode	Noord-Brabant	17,438	0.0%
Someren	Noord-Brabant	18,221	0.0%
Uden	Noord-Brabant	40,356	0.0%
Veghel	Noord-Brabant	37,110	0.2%
Veldhoven	Noord-Brabant	43,008	0.0%
Waalwijk	Noord-Brabant	45,743	0.0%
Werkendam	Noord-Brabant	26,410	0.0%
Heeze-Leende	Noord-Brabant	15,184	-0.4%
Laarbeek	Noord-Brabant	21,724	0.0%
Reusel-De Mierden	Noord-Brabant	12,424	0.2%
Maasdonk	Noord-Brabant	11,225	0.0%
Cuijk	Noord-Brabant	24,330	-0.1%
Sint Anthonis	Noord-Brabant	11,799	-0.1%
Cranendonck	Noord-Brabant	20,281	-0.3%
Moerdijk	Noord-Brabant	36,670	-0.2%
Drimmelen	Noord-Brabant	26,620	-0.4%
Bernheze	Noord-Brabant	29,579	-0.1%
Alphen-Chaam	Noord-Brabant	9,420	-1.0%
Bergeijk	Noord-Brabant	18,089	-0.2%
Bladel	Noord-Brabant	19,134	-0.3%
Geldrop-Mierlo	Noord-Brabant	38,024	-0.2%
Arcen en Velden	Limburg	8,716	-0.3%
Eijsden	Limburg	11,427	-0.9%
Kessel	Limburg	4,259	0.2%
Maasbree	Limburg	13,057	0.0%
Margraten	Limburg	13,347	-0.9%
Venray	Limburg	39,232	0.0%
Weert	Limburg	48,300	-0.1%
Meerlo-Wanssum	Limburg	7,769	-0.2%
Horst aan de Maas	Limburg	29,282	-0.1%
Groepstotaal		**3,763,474**	**0.0%**
Groep 9			
Meppel	Drenthe	32,075	0.7%
Aa en Hunze	Drenthe	25,644	-0.1%
Tynaarlo	Drenthe	32,202	-0.8%
Culemborg	Gelderland	27,430	-0.1%
Doetinchem	Gelderland	56,134	-0.4%

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Gemiddeld/licht boven-gemiddeld (8 t/m 11) (vervolg)			
Heumen	Gelderland	16,659	-0.4%
Zutphen	Gelderland	46,982	0.2%
Amersfoort	Utrecht	143,338	0.8%
Soest	Utrecht	45,733	0.2%
IJsselstein	Utrecht	34,222	-0.1%
Graft-De Rijp	Noord-Holland	6,471	0.2%
Bussum	Noord-Holland	31,968	0.0%
Castricum	Noord-Holland	34,729	–0.2%
Heiloo	Noord-Holland	22,207	0.3%
Oostzaan	Noord-Holland	9,209	-0.2%
Ouder-Amstel	Noord-Holland	13,113	0.2%
Uitgeest	Noord-Holland	12,432	0.2%
Wormerland	Noord-Holland	15,901	-0.4%
Wijdemeren	Noord-Holland	23,360	-0.2%
Krimpen aan den IJssel	Zuid-Holland	28,928	0.1%
Oegstgeest	Zuid-Holland	22,576	0.0%
Binnenmaas	Zuid-Holland	28,889	0.1%
Papendrecht	Zuid-Holland	31,695	-0.1%
Voorschoten	Zuid-Holland	22,979	0.3%
Zoetermeer	Zuid-Holland	120,947	0.1%
Teylingen	Zuid-Holland	35,520	0.0%
Kapelle	Zeeland	12,269	0.7%
Hilvarenbeek	Noord-Brabant	15,072	-0.1%
Oisterwijk	Noord-Brabant	25,736	-0.2%
Son en Breugel	Noord-Brabant	15,519	-0.5%
Vught	Noord-Brabant	25,281	-0.1%
Waalre	Noord-Brabant	16,537	0.0%
Meerssen	Limburg	19,700	-0.4%
Mook en Middelaar	Limburg	8,041	-0.4%
Groepstotaal		**1,059,498**	**0.1%**
Groep 10			
Vlieland	Friesland	1,146	-1.2%
Hengelo (O.)	Overijssel	80,929	0.1%
Apeldoorn	Gelderland	155,228	0.0%
Breukelen	Utrecht	14,657	-0.2%
Maarssen	Utrecht	39,642	0.0%
Nieuwegein	Utrecht	61,022	0.1%
Vianen	Utrecht	19,669	-0.2%
Woerden	Utrecht	48,852	0.0%
De Ronde Venen	Utrecht	34,530	0.3%
Diemen	Noord-Holland	24,366	0.3%
Uithoorn	Noord-Holland	27,681	0.4%
Weesp	Noord-Holland	17,551	0.4%
Capelle aan den IJssel	Zuid-Holland	65,352	0.1%
Gouda	Zuid-Holland	70,901	0.5%
's-Hertogenbosch	Noord-Brabant	137,802	0.5%
Groepstotaal		**799,328**	**0.2%**

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Gemiddeld/licht boven-gemiddeld (8 t/m 11) (vervolg)			
Groep 11			
Groningen	Groningen	184,675	1.2%
Leeuwarden	Friesland	93,601	0.8%
Deventer	Overijssel	97,698	0.5%
Enschede	Overijssel	156,045	0.1%
Zwolle	Overijssel	117,663	0.7%
Arnhem	Gelderland	145,417	0.3%
Nijmegen	Gelderland	161,675	0.7%
Wageningen	Gelderland	36,715	0.3%
Utrecht	Utrecht	299,484	1.6%
Amsterdam	Noord-Holland	757,861	0.6%
Haarlem	Noord-Holland	148,220	0.1%
Delft	Zuid-Holland	96,534	0.7%
's-Gravenhage	Zuid-Holland	482,742	0.4%
Leiden	Zuid-Holland	116,936	0.0%
Rotterdam	Zuid-Holland	584,107	0.0%
Breda	Noord-Brabant	171,946	0.5%
Eindhoven	Noord-Brabant	212,324	0.2%
Tilburg	Noord-Brabant	203,482	0.3%
Maastricht	Limburg	118,355	-0.4%
Groepstotaal		**4,185,480**	**0.5%**
Bovengemiddeld (12 t/m 14)			
Groep 12			
Kampen	Overijssel	49,897	0.3%
Staphorst	Overijssel	16,008	0.0%
Tubbergen	Overijssel	20,999	-0.4%
Twenterand	Overijssel	33,584	-0.2%
Rijssen-Holten	Overijssel	36,779	0.1%
Noordoostpolder	Flevoland	45,753	0.6%
Urk	Flevoland	18,066	0.5%
Dronten	Flevoland	39,157	0.6%
Barneveld	Gelderland	52,061	0.3%
Elburg	Gelderland	22,126	0.3%
Oldebroek	Gelderland	22,637	-0.1%
Neder-Betuwe	Gelderland	22,561	-0.8%
Renswoude	Utrecht	4,532	0.1%
Andijk	Noord-Holland	6,476	0.2%
Anna Paulowna	Noord-Holland	14,148	-0.2%
Niedorp	Noord-Holland	12,141	0.9%
Medemblik	Noord-Holland	27,050	0.1%
Wervershoof	Noord-Holland	8,704	-0.2%
Zijpe	Noord-Holland	11,545	0.2%
Koggenland	Noord-Holland	21,807	0.4%
Nieuw-Lekkerland	Zuid-Holland	9,513	-0.3%
Aalburg	Noord-Brabant	12,569	0.2%
Asten	Noord-Brabant	16,372	0.3%
Boekel	Noord-Brabant	9,698	-0.1%
Sevenum	Limburg	7,700	0.1%
Groepstotaal		**541,883**	**0.2%**

Gemeente	Provincie	Inwoners 1-1-2009	PEARL 2009-2025 % per jaar
Bovengemiddeld (12 t/m 14) (vervolg)			
Groep 13			
Slochteren	Groningen	15,582	-0.2%
Assen	Drenthe	66,215	0.8%
Lelystad	Flevoland	73,793	0.8%
Harderwijk	Gelderland	43,078	0.4%
Tiel	Gelderland	41,096	0.2%
Lingewaard	Gelderland	45,077	0.6%
Rhenen	Utrecht	18,829	-0.2%
Aalsmeer	Noord-Holland	28,026	0.9%
Heemskerk	Noord-Holland	38,518	0.1%
Purmerend	Noord-Holland	78,850	0.3%
Schagen	Noord-Holland	18,774	0.5%
Wieringen	Noord-Holland	8,678	0.1%
Drechterland	Noord-Holland	19,083	0.3%
Middelharnis	Zuid-Holland	17,991	-0.1%
Oud-Beijerland	Zuid-Holland	23,739	-0.3%
Tholen	Zeeland	25,349	0.0%
Baarle-Nassau	Noord-Brabant	6,672	-0.3%
Etten-Leur	Noord-Brabant	41,022	0.0%
Meijel	Limburg	5,987	0.1%
Nederweert	Limburg	16,708	-0.3%
Groepstotaal		**633,067**	**0.3%**
Groep 14			
Almere	Flevoland	185,937	1.3%
Zeewolde	Flevoland	20,790	0.9%
Overbetuwe	Gelderland	45,067	0.4%
Houten	Utrecht	47,273	0.1%
Haarlemmermeer	Noord-Holland	142,110	0.9%
Heerhugowaard	Noord-Holland	50,896	0.9%
Langedijk	Noord-Holland	26,907	0.5%
Schermer	Noord-Holland	5,326	0.1%
Barendrecht	Zuid-Holland	45,941	-0.2%
Hendrik-Ido-Ambacht	Zuid-Holland	25,853	0.9%
Albrandswaard	Zuid-Holland	22,848	0.1%
Lansingerland	Zuid-Holland	51,050	1.0%
Pijnacker-Nootdorp	Zuid-Holland	45,791	1.3%
Groepstotaal		**715,789**	**0.8%**